

อุโบสถไม้พื้นถิ่นของชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2566

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

อุโบสถไม้พื้นถิ่นของชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2566

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

THE WOODEN ORDINATION HALLS IN COMMUNITIES ALONG THE GULF OF
THAILAND'S UPPER WEST COAST

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Master of Arts ART HISTORY

Department of Art History

Silpakorn University

Academic Year 2023

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ อุโบสถไม้พื้นถิ่นของชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก
โดย นายพนิช ตั้งวิชิตฤกษ์
สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ศิลปะ แผนก ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก รองศาสตราจารย์ ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตาม
หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

.....คนบดีคณะโบราณคดี

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดำรงพล อินทร์จันทร์)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

(รองศาสตราจารย์ ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(อรุณศักดิ์ กิ่งมณี)

630320022 : ประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

คำสำคัญ : อุโบสถไม้, พระอุโบสถ, สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น, อ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก

นาย พณิช ตั้งวิชิตฤกษ์: อุโบสถไม้พื้นถิ่นของชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : รองศาสตราจารย์ ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร

วิทยานิพนธ์นี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์อุโบสถไม้ สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่นิยมสร้างอยู่ในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก บริเวณ 3 ลุ่มน้ำสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง และแม่น้ำเพชรบุรี ทั้งในเรื่องปัจจัยจากภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ โครงสร้างอาคาร รูปแบบทางสถาปัตยกรรม และงานศิลปกรรม โดยศึกษาตัวอย่างอุโบสถไม้จำนวน 28 หลัง

อุโบสถไม้เหล่านี้สร้างขึ้นเนื่องจากข้อจำกัดด้านพื้นที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ริมชายฝั่งทะเลและภูมิประเทศแบบที่ราบน้ำท่วมถึง พื้นดินจึงมีความอ่อนนิ่มและเค็ม เป็นอุปสรรคต่อการสร้างอาคารแบบเครื่องก่อที่พบทั่วไป ทั้งในแง่การหลุดตัวของอาคารและการกัดกร่อนจากฤทธิ์ความเค็มของทั้งอากาศและพื้นดิน ผลการศึกษาด้านโครงสร้างของอุโบสถไม้พบว่า อุโบสถไม้วางโครงสร้างเรียบง่ายเหมือนกับบ้านเรือนไทยเครื่องสับภาคกลาง และมีบางองค์ประกอบได้อิทธิพลจากเรือนไม้อิทธิพลตะวันตก ถือเป็นงานสร้างสรรค์ของช่างในท้องถิ่นจนเกิดเป็นรูปแบบของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว

ขณะที่ผลการศึกษาด้านรูปแบบทางสถาปัตยกรรมพบว่า อุโบสถไม้มีตั้งแต่ขนาดเล็กถึงขนาดใหญ่ สามารถแบ่งกลุ่มรูปแบบโดยใช้หลังคาเป็นเกณฑ์ได้ 5 รูปแบบ ได้แก่ 1. อุโบสถไม้มีพาลิปกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น 2. อุโบสถไม้มีพาลิปกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น มีจันทับด้านหน้า 3. อุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น 4. อุโบสถไม้ที่ทำมุขลดชั้นด้านหน้า และ 5. อุโบสถไม้แบบพิเศษ โดยผลการศึกษาทางศิลปกรรมพบการประดับตกแต่งส่วนต่างๆ ของอุโบสถไม้ทั้งแบบเรียบง่ายที่สุดจนถึงการประดับตกแต่งองค์ประกอบต่างๆ จำนวนมาก อีกทั้งยังพบการผสมผสานทั้งจากศิลปะแบบพื้นถิ่นร่วมกับแรงบันดาลใจของงานศิลปกรรมจากกรุงเทพฯ สามารถกำหนดอายุได้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 นอกจากนี้ ยังพบว่าอุโบสถไม้เป็นสิ่งที่สะท้อนภาพการเจริญเติบโตของชุมชนต่างๆ ที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 ด้วย

630320022 : Major ART HISTORY

Keyword : Wooden Ordination Hall, Ordination Hall, Vernacular Architecture, Upper Western Gulf of Thailand

MR. Panich TANGWICHITRERK : The Wooden Ordination Halls in Communities Along the Gulf of Thailand's Upper West Coast Thesis advisor : Associate Professor Praphat Chuvichean, Ph.D.

The purpose of this study was to analyze wooden ordination halls, popular vernacular architecture in the area around the upper western Gulf of Thailand, particularly in the three significant river basins: Tha Chin, Mae Klong, and Phetchaburi. The study focused on geographical and historical factors, building structure, architectural design and decorative art of 28 wooden ordination halls as a sample.

The findings indicated that these wooden ordination halls were built due to the limitation of coastal communities' location and floodplain landscape. Soft and saline soil in the area resulted in the difficulty of common traditional Thai masonry-style construction in terms of subsidence of buildings as well as corrosion from air and soil salinity. The building structure of the wooden ordination halls was as simple as traditional Thai wooden houses in the central region of Thailand (Ruen Krueng Sab) and had some components from western-influenced wooden houses. The wooden ordination halls reflected the creativity of local craftsmen and became unique vernacular architecture.

In addition, the wooden ordination halls ranged in size from small to large. They were divided into five groups by roof patterns as follows: 1) The wooden ordination halls with a singled-tier roof and a porch 2) The wooden ordination halls with a singled-tier roof, a porch and a full-covered slanted awning 3) The traditional wooden ordination halls with a multi-tiered roof 4) The wooden ordination halls with a secondary-gabled roof and 5) The special wooden ordination halls. Furthermore, decorative art in different parts of the buildings was both simple and complicated. It was a combination of vernacular art and Bangkok-inspired fine art in the 24th-25th Buddhist century. The wooden ordination halls represented the prosperity and

growth of the communities in the basins around the upper western Gulf of Thailand during the 24th-25th Buddhist century.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ลุล่วงสมบูรณ์เป็นที่พอใจ ทำให้ได้รู้ในสิ่งที่ยังไม่เคยรู้ และได้รู้มากขึ้นในสิ่งที่คิดว่ารู้แล้ว ซึ่งที่ผ่านมานับแต่เริ่มทำการศึกษจนกระทั่งการสอบทานข้อมูลครั้งสุดท้าย มีบุคคลต่าง ๆ ที่มีพระคุณและมีส่วนร่วมในวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้หลายท่าน อันจะขอกล่าวถึงนับถัดจากบรรทัดนี้

วิทยานิพนธ์นี้ได้รับการสนับสนุนทุนอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรมทุนวิจัยมหาบัณฑิต วช. ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ จากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2565

ขอบพระคุณกำลังใจจาก คุณสายัณห์ ตั้งวิชิตฤกษ์ ป้า และคุณศิริมา ตั้งวิชิตฤกษ์ แม่ รวมทั้งญาติพี่น้องทุกท่าน ผู้ช่วยสนับสนุนสิ่งละอันพันละน้อย จนกระทั่งประกอบสร้างเป็นหนึ่งในความสำเร็จครั้งสำคัญของผู้ศึกษา

ขอบพระคุณสรรพรวิทยากรจาก รองศาสตราจารย์ ดร.ประภัสสร ชูวิเชียร อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ผู้เมตตาให้คำแนะนำและความช่วยเหลือแก้ไขปัญหาต่างๆ ระหว่างทำการศึกษา รวมทั้งมอบแนวคิด ทักษะ และวิธีการทำงานที่ยังขาดตกบกพร่อง จนวิทยานิพนธ์นี้เสร็จสมบูรณ์ อีกทั้งขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กิตติชัย พินโน และผู้ช่วยศาสตราจารย์ อมรชัย คหกิจโกศล ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี ที่ยังคงสนับสนุนกำลังใจให้ศิษย์คนนี้เสมอมา

ขอบคุณสองผู้ช่วยเก็บข้อมูลภาคสนามในสถานที่ต่าง ๆ จนได้ข้อมูลที่ช่วยเติมเต็มให้วิทยานิพนธ์นี้ครบถ้วนยิ่งขึ้น อีกทั้งขอบคุณกัลยาณมิตรทั้งหลายที่ไม่อาจกล่าวชื่อได้หมด ที่แลกเปลี่ยนความคิดเห็น แบ่งปันองค์ความรู้ สนับสนุนทรัพยากรต่างๆ ตลอดจนร่วมเดินทางสำรวจ ไม่เพียงเฉพาะที่ข้องเกี่ยวกับวิทยานิพนธ์นี้ แต่นับรวมถึงตลอดการศึกษาที่ผ่านมาด้วย นอกจากนี้ ระหว่างการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลสำหรับทำวิทยานิพนธ์นี้ ผู้ศึกษายังพบเจอบุคคลอีกมาก ไม่ว่าจะเป็นภิกษุก็ดี หรือฆราวาสก็ดี ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ที่เต็มใจเอื้อเพื่อข้อมูลอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษา ขอขอบพระคุณทุกท่านมา ณ ที่นี้

ท้ายที่สุด หากองค์ความรู้ที่รวบรวมไว้ในวิทยานิพนธ์นี้พอเป็นประโยชน์แก่โลกอยู่บ้างไม่มากก็น้อย หรือมีผู้สนใจนำไปใช้ทำงานต่อยอดในทางใดทางหนึ่ง จนบังเกิดผลลัพธ์อันมีคุณค่าเพิ่มขึ้น ขออุทิศบุญกุศลทั้งหมดแด่นางชีวเสียะ แซ่ไหล อาม่าผู้ล่วงลับไปสู่ดินแดนสุขาวดี และหวังว่าอาม่าจะยังคงภูมิใจกับความสำเร็จของหลานคนนีเหมือนเคย

พนัช ตั้งวิชิตฤกษ์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญภาพ	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	3
สมมติฐานของการศึกษา.....	3
ขอบเขตของการศึกษา	4
บทที่ 2 วิเคราะห์ปัจจัยที่เอื้อต่อการสร้างและข้อมูลเบื้องต้นของอุโบสถไม้รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก.....	5
ภูมิศาสตร์และภูมิประเทศชายฝั่งอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก.....	5
พลวัตและพัฒนาการของชุมชนเมืองตามลำน้ำรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์.....	9
โครงข่ายเส้นทางน้ำตอนในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์.....	10
เมืองสาครบุรี: ถิ่นฐานการค้าริมแม่น้ำท่าจีน.....	13
คลองมหาชัยถึงคลองสุนัขหอน: คลองเชื่อมลุ่มน้ำเจ้าพระยา ท่าจีน และแม่กลอง	17
แม่กลองและบางช้าง: พัฒนาการของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง.....	20
เส้นทางน้ำเชื่อมต่อระหว่างลุ่มน้ำแม่กลองกับแม่น้ำเพชรบุรี	23
บางตะบูน-บ้านแหลม: ชุมชนชายฝั่งทะเลปากแม่น้ำเพชรบุรี	25
ข้อมูลเบื้องต้นของอุโบสถไม้	32

ที่ตั้งและทิศทางการหันหน้าของอุโบสถไม้: ความสัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลองในท้องถิ่น.....	34
บทที่ 3 วิเคราะห์โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถไม้.....	38
ระบบโครงสร้างอาคาร.....	38
ส่วนฐานของอาคาร.....	38
ส่วนเรือนของอาคาร.....	60
ระบบโครงสร้างหลังคาอุโบสถไม้.....	81
โครงสร้างหลังคาแบบจันทัน.....	82
โครงสร้างหลังคาแบบผสม.....	85
โครงสร้างหลังคาพาไลปีกนก-กันสาด.....	88
เครื่องประดับตกแต่งหลังคา.....	91
บทที่ 4 วิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมของอุโบสถไม้.....	99
กลุ่มที่ 1 อุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น.....	99
ประเด็นสืบเนื่องจากการศึกษารูปแบบกลุ่มอุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น.....	116
กลุ่มที่ 2 อุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น มีจันทันด้านหน้า.....	120
ประเด็นสืบเนื่องจากการศึกษารูปแบบกลุ่มอุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น มีจันทันด้านหน้า.....	128
กลุ่มที่ 3 อุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น.....	129
อุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น มีมุขโถงด้านหน้า-หลัง.....	129
อุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น มีมุขโถงเฉพาะด้านหน้า.....	140
ประเด็นสืบเนื่องจากการศึกษารูปแบบกลุ่มอุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น.....	144
กลุ่มที่ 4 กลุ่มอุโบสถไม้ที่ทำมุขลดชั้นด้านหน้า.....	151
ประเด็นสืบเนื่องจากการศึกษารูปแบบกลุ่มอุโบสถไม้ที่ทำมุขลดชั้นด้านหน้า.....	159
กลุ่มที่ 5 กลุ่มอุโบสถไม้แบบพิเศษ.....	163

ประเด็นสืบเนื่องจากการวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมของอุโบสถไม้ในชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่ง
ตะวันตก..... 170

บทที่ 5 บทสรุป..... 196

รายการอ้างอิง..... 198

ประวัติผู้เขียน..... 204

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 ลักษณะทางธรณีวิทยาของพื้นที่ราบลุ่มรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก.....	6
ภาพที่ 2 ธรณีวิทยาในขอบเขตพื้นที่การศึกษา (จากซ้ายไปขวา จ.สมุทรสาคร จ.สมุทรสงคราม และ จ.เพชรบุรี).....	7
ภาพที่ 3 คราบเกลือที่บนฐานพระพุทธรูป ผลกระทบจากความเค็มในพื้นที่ตั้งของวัดใหญ่บ้านบ่อ	9
ภาพที่ 4 แม่น้ำลำคลองและที่ตั้งเมืองสำคัญรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก.....	10
ภาพที่ 5 เส้นทางน้ำตอนในตั้งแต่คลองด่านถึงแม่น้ำแม่กลอง.....	11
ภาพที่ 6 ภาพถ่ายทางอากาศแม่น้ำท่าจีน บริเวณเมืองสมุทรสาคร.....	15
ภาพที่ 7 เสมอหินทรายแดงขนาดใหญ่ สมัยอยุธยา วัดใหญ่บ้านบ่อ ริมคลองสุนัขหอน	20
ภาพที่ 8 ภาพถ่ายทางอากาศแม่น้ำแม่กลอง บริเวณเมืองสมุทรสงคราม	23
ภาพที่ 9 ภาพถ่ายทางอากาศ สภาพพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำเพชรบุรี.....	26
ภาพที่ 10 ใต้ถุนโบรังกุโบสถวัดแรก.....	40
ภาพที่ 11 ใต้ถุนอุโบสถวัดวิมลวรรณคาราม และแนวการกร่อนของเสา.....	41
ภาพที่ 12 วิธีการวางจั่วและกงพัด	41
ภาพที่ 13 การวางโครงสร้างเสาเรือน.....	42
ภาพที่ 14 รอด-รา ของอุโบสถวัดวิมลวรรณคาราม	43
ภาพที่ 15 รอด-รา ของอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข	43
ภาพที่ 16 ฝักมะขามของอุโบสถวัดวิมลวรรณคาราม	43
ภาพที่ 17 โครงสร้างด้านล่างของอุโบสถวัดโคมนาราม ใช้เพียงรอดรับพื้น	44
ภาพที่ 18 เสาไม้ช่วยรับโครงสร้างอุโบสถวัดคิ่งตำหนัก	45
ภาพที่ 19 ต่อม่อคอนกรีตอุโบสถวัดดอกลงกรณ์.....	45
ภาพที่ 20 พื้นคอนกรีตใต้อุโบสถวัดวิมลวรรณคาราม.....	45

ภาพที่ 21	ชานด้านหน้าอุโบสถวัดโคมนาราม (ซ้าย) และอุโบสถวัดคู้งตำหนัก (ขวา)	46
ภาพที่ 22	ชานด้านหน้าอุโบสถวัดเพื่อสุธรรม	46
ภาพที่ 23	ชานที่บด้านหน้าอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข	47
ภาพที่ 24	ชานลระดับพื้นของอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข	47
ภาพที่ 25	ทิศทางการวางรอดไปตามด้านยาวของชานอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข	48
ภาพที่ 26	ชานลระดับพื้นของอุโบสถวัดแรก	48
ภาพที่ 27	ชานด้านหน้าอุโบสถวัดปากลัด	49
ภาพที่ 28	ภาพถ่ายเก่าชานด้านหน้าอุโบสถวัดไทรย้อย จะเห็นว่ามีการทำลูกกรงกันตก	50
ภาพที่ 29	การใช้งานชานด้านหน้าของอุโบสถวัดคู้งตำหนัก	50
ภาพที่ 31	ฐานรับพระประธาน อุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข	51
ภาพที่ 30	ฐานรับพระประธาน อุโบสถวัดวิมลมารการาม	51
ภาพที่ 32	ฐานรับพระประธาน อุโบสถวัดแรก	52
ภาพที่ 33	เสาคอนกรีตใต้อุโบสถวัดดอกลงกรณ์	52
ภาพที่ 34	โครงสร้างคอนกรีต-ไม้ รองรับฐานพระประธาน อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม	53
ภาพที่ 35	ฐานปูนแผ่ออกไปถึงแนวพาไล อุโบสถวัดแฉ่งจันทร์	54
ภาพที่ 36	ฐานปูนของวัดไทรย้อย แต่เดิมเคยเป็นอาคารใต้ถุนโปร่งมาก่อน	54
ภาพที่ 37	ฐานปูนของอุโบสถวัดบางจะเกร็ง	55
ภาพที่ 38	ด้านล่างของอุโบสถใหม่วัดนอกปากทะเล	56
ภาพที่ 39	ฐานด้านในของอุโบสถวัดโสภณาราม	56
ภาพที่ 40	ฐานด้านนอกของอุโบสถวัดตึกมหาชยาราม	57
ภาพที่ 41	ฐานด้านนอกของอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม	57
ภาพที่ 42	เขื่อนกั้นน้ำท่วม บริเวณประตูอุโบสถวัดบางพลี	58
ภาพที่ 43	ฐานซ้อนกันของอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว	59

ภาพที่ 44 ฐานช่อหินของอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม โดยฐานชั้นล่างถูกถมพื้นจนเหลือเพียงชั้นบัว หงาย.....	59
ภาพที่ 45 การปูพื้นไม้กระดานของอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข	60
ภาพที่ 46 พื้นกระเบื้องด้านในอุโบสถวัดไทรย้อย	61
ภาพที่ 47 กระเบื้องปูพื้นของอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม	62
ภาพที่ 48 กระเบื้องดินเผาหกลเหลี่ยมปะปนกับกระเบื้องในคราวบูรณะสมัยหลัง อุโบสถวัดแหลม สุวรรณาราม.....	62
ภาพที่ 49 การเข้าพริ้งของอุโบสถวัดดอกลงกรณ์.....	63
ภาพที่ 50 พริ้งแกะรูปลูกฟัก อุโบสถวัดบางจะเกร็ง.....	64
ภาพที่ 51 คร่าวของอุโบสถวัดโสภณาราม.....	64
ภาพที่ 52 คร่าวของอุโบสถวัดแวนจันทร์.....	65
ภาพที่ 53 ตำแหน่งแดง ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.....	66
ภาพที่ 54 ตำแหน่งร่องดินข้าง (ร่องดินข้าง) อุโบสถวัดโคมนาราม.....	67
ภาพที่ 55 ตำแหน่งกรอบรัดเกล้า อุโบสถวัดโคมนาราม.....	67
ภาพที่ 56 ฝาปะกน อุโบสถวัดดอกลงกรณ์.....	68
ภาพที่ 57 ฝาปะกน อุโบสถวัดในปากทะเล.....	68
ภาพที่ 58 ฝากระดานแนวนอน อุโบสถวัดกลางอ่าแก้ว (ซ้าย) และวัดเจริญสุขาราม (ขวา).....	69
ภาพที่ 59 ฝากระดานแนวนอน อุโบสถวัดตึกมหาชยาราม (ซ้าย) และวัดแหลมสุวรรณาราม (ขวา) 70	
ภาพที่ 60 ฝากระดานแนวตั้ง อุโบสถวัดบางจะเกร็ง (ซ้าย) และวัดสี่แยกราษฎร์บำรุง (ขวา).....	70
ภาพที่ 61 ฝากระดานแบ่งเป็นห้อง วัดปากอ่าวบางตะบูน.....	71
ภาพที่ 62 ฝากระดานตีเป็นแผงเดียวกันตลอด อุโบสถวัดคู้งตำหนัก	72
ภาพที่ 63 ฝากระดานตีเป็นแผงเดียวกันตลอด อุโบสถวัดศิริมงคล	72
ภาพที่ 64 ฝาไม้แกะสลัก อุโบสถวัดกุฎีบางเค็ม	73
ภาพที่ 65 องค์ประกอบหน้าต่าง อุโบสถวัดบางจะเกร็ง.....	74

ภาพที่ 66 องค์ประกอบหน้าต่าง อุโบสถวัดข้างเผือก	74
ภาพที่ 67 กรอบเซ็ดหน้าและจำปาประตู อุโบสถวัดข้างเผือก	75
ภาพที่ 68 กรอบเซ็ดหน้าและจำปาประตู (ทำเป็นเตี้ยไม้สี่เหลี่ยม) อุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว.....	75
ภาพที่ 69 หน้าต่างอุโบสถวัดวิมลมรรคาราม ใช้คร่าวเป็นองค์ประกอบ.....	76
ภาพที่ 70 ประตูอุโบสถวัดวิมลมรรคาราม.....	77
ภาพที่ 71 ประตูอุโบสถวัดข้างเผือก	77
ภาพที่ 72 ประตูอุโบสถวัดโสภณาราม.....	77
ภาพที่ 73 ประตูด้านสกัดหลัง อุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว	78
ภาพที่ 74 ประตูด้านสกัดหลัง 1 บาน อุโบสถวัดไทรย้อย.....	78
ภาพที่ 75 ประตูด้านข้าง อุโบสถวัดบางจะเกร็ง	79
ภาพที่ 76 การตั้งพระประธานเกือบเต็มพื้นที่ห้องสุดท้ายของอุโบสถวัดดอกลงกรณ์.....	79
ภาพที่ 77 ช่องแสงที่ห้องสุดท้าย (ซ้าย) และแสงที่ตกลงมายังพระพุทธรูป (ขวา) อุโบสถวัดวิมล มรรคาราม.....	80
ภาพที่ 78 ห้องสุดท้ายของอุโบสถวัดคู้งตำหนัก ทำเป็นผนังทึบ.....	81
ภาพที่ 79 ห้องสุดท้ายของอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน ทำเป็นผนังทึบ.....	81
ภาพที่ 80 โครงสร้างหลังคาอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข.....	83
ภาพที่ 81 โคนเสาที่ตั้งบนรอด อุโบสถวัดคู้งตำหนัก.....	83
ภาพที่ 82 เสาตั้งด้านสกัดหน้าของอุโบสถวัดในปากทะเล	83
ภาพที่ 83 ซื่อคัดอุโบสถวัดโสภณาราม	84
ภาพที่ 84 องค์ประกอบจันทันและแปตะแคง อุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข.....	85
ภาพที่ 85 โครงสร้างหลังคาอุโบสถวัดเพื่อสุธรรม	86
ภาพที่ 86 โครงสร้างหลังคาอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว.....	87
ภาพที่ 87 มุขลด้านหน้าอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว	87
ภาพที่ 88 อุโบสถวัดบางจะเกร็งมีการทำแนวพาไลล้อมรอบอาคาร.....	88

ภาพที่ 89 องค์ประกอบบริเวณจันทัน-ชื่อหลังคากันสาด.....	89
ภาพที่ 90 เค้ารับจันทัน อุโบสถวัดไทรย้อย.....	89
ภาพที่ 91 โครงสร้างหลังคาพาไลปีกนก อุโบสถวัดโคมนาราม.....	89
ภาพที่ 92 โครงสร้างหลังคาพาไลปีกนก อุโบสถวัดคู้งตำหนัก.....	90
ภาพที่ 93 เค้ารายและจันทันปีกนกรับหลังคากันสาด อุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข.....	90
ภาพที่ 94 แขนนางทำจากเหล็กเส้นออกไปรับหลังคากันสาด อุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข.....	91
ภาพที่ 95 ป้านลมอุโบสถวัดไทรย้อย.....	92
ภาพที่ 96 เครื่องถ่ายของอุโบสถวัดปากน้ำบางจาน.....	93
ภาพที่ 97 ปูนปิดแนวกรอบหน้าจั่วอุโบสถวัดข้างเผือก.....	93
ภาพที่ 98 กรอบหน้าบันปูนปั้นรูปนกเจ้า อุโบสถวัดโพธิ์แจ้.....	93
ภาพที่ 99 หน้าบันอุโบสถวัดวิมลวรรณารามตีเป็นไม้แนวตั้ง.....	95
ภาพที่ 100 หน้าบันอุโบสถวัดคู้งตำหนักทำเป็นจั่วใบปรือ.....	95
ภาพที่ 101 หน้าบันอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุขทำเป็นจั่วหน้าพรหม.....	96
ภาพที่ 102 หน้าบันอุโบสถวัดบางหญ้าแพรกเป็นไม้แกะสลักลวดลายประดับกระจกสี.....	96
ภาพที่ 103 หน้าบันเครื่องก่ออุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม.....	97
ภาพที่ 104 ลายเส้นตัวอย่างอุโบสถไม่มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลาดชัน.....	100
ภาพที่ 105 อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม.....	101
ภาพที่ 106 ผังพื้นอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม.....	101
ภาพที่ 107 อุโบสถวัดโสภณาราม (วัดบ้านขอม).....	102
ภาพที่ 108 ผังพื้นอุโบสถวัดโสภณาราม (วัดบ้านขอม).....	102
ภาพที่ 109 อุโบสถวัดบางจะเกร็ง.....	103
ภาพที่ 110 ผังพื้นอุโบสถวัดบางจะเกร็ง.....	103
ภาพที่ 111 ซานด้านหน้าอุโบสถวัดคู้งตำหนัก.....	104
ภาพที่ 112 บันไดด้านหน้าอุโบสถวัดศิริมงคล.....	104

ภาพที่ 113 อุโบสถวัดโกรกกรากในปัจจุบัน (ซ้าย) เทียบกับอุโบสถก่อนบูรณะ (ขวา)	105
ภาพที่ 114 หน้าบันอุโบสถวัดบางหญ้าแพรก.....	106
ภาพที่ 115 หน้าบันอุโบสถวัดโพธิ์แจ้ด้านหลัง (ซ้าย) จารึกที่หน้าบันด้านหน้า (ขวา).....	107
ภาพที่ 116 หน้าบันอุโบสถวัดบางจะเกร็ง.....	107
ภาพที่ 117 หน้าบันด้านหน้าอุโบสถวัดแว่นจันทร์	108
ภาพที่ 118 หน้าบันด้านหลังอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม	109
ภาพที่ 119 กรอบประตูลายเกลียวเชือก อุโบสถวัดโสภณาราม	110
ภาพที่ 120 ซุ้มหน้าต่างอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม	111
ภาพที่ 121 พระพุทธรูปรอบอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม	111
ภาพที่ 122 จารึกที่ผ้าทิพย์พระพุทธรูปรอบอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม	112
ภาพที่ 123 ลวดลายฉลุเหนือบานหน้าต่างอุโบสถวัดไทรย้อย.....	113
ภาพที่ 124 ช่องลมฉลุลาย อุโบสถวัดโพธิ์แจ้.....	113
ภาพที่ 125 ลายดาวเพดานอุโบสถวัดบางจะเกร็ง (ซ้าย) ลายดาวเพดานศาลาการเปรียญวัดบางจะ เกร็ง (ขวา)	114
ภาพที่ 126 ลวดลายค้ำคาวประดับมุมเพดาน อุโบสถวัดบางพลี.....	114
ภาพที่ 127 ฐานของอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม	115
ภาพที่ 128 อุโบสถวัดบางพลีก่อนบูรณะ มีแนวลูกกรงล้อมรอบ	116
ภาพที่ 129 ฐานของอุโบสถวัดบางพลี (ซ้าย) และฐานของอุโบสถวัดโสภณาราม (ขวา).....	116
ภาพที่ 130 หน้าบันวิหารวัดโสมนัสราชวรวิหาร.....	117
ภาพที่ 131 อุโบสถวัดแว่นจันทร์	119
ภาพที่ 132 พระพุทธรูปประธาน อุโบสถวัดแว่นจันทร์.....	119
ภาพที่ 133 ใบเสมาหินทรายแดงขนาดเล็ก อุโบสถวัดแว่นจันทร์.....	119
ภาพที่ 134 ลายเส้นตัวอย่างอุโบสถไม่มีฟาไลปกนก้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น มีจันทับด้านหน้า...	121
ภาพที่ 135 อุโบสถวัดแรก.....	122

ภาพที่ 136	ผังพื้นอุโบสถวัดแรก	122
ภาพที่ 137	หลังคาจันทับด้านหน้าอุโบสถวัดดอกลงกรณ์	123
ภาพที่ 138	หลังคาจันทับด้านหน้าอุโบสถวัดโคมนาราม	123
ภาพที่ 139	อุโบสถวัดนอกปากทะเลก่อนบูรณะ.....	124
ภาพที่ 140	อุโบสถวัดศิระคามหลังเก่า	125
ภาพที่ 141	อุโบสถวัดพิกุลแก้ว	125
ภาพที่ 142	หน้าบันด้านหน้า (ซ้าย) และด้านหลัง (ขวา) อุโบสถวัดสี่แยกราษฎร์บำรุง.....	126
ภาพที่ 143	กรอบหน้าต่างเขียนขอบแบบจีน อุโบสถวัดโคมนาราม.....	127
ภาพที่ 144	ฐานของอุโบสถวัดปากน้ำบางจาน.....	128
ภาพที่ 145	ฐานของอุโบสถวัดสี่แยกราษฎร์บำรุง.....	128
ภาพที่ 146	อุโบสถวัดสามะโรง	129
ภาพที่ 147	อุโบสถวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	130
ภาพที่ 148	อุโบสถวัดเพื่อสุธรรม	131
ภาพที่ 149	อุโบสถเก่าวัดเสด็จ.....	131
ภาพที่ 150	อุโบสถวัดกุฎีบางเค็ม	132
ภาพที่ 151	อุโบสถวัดกุฎีบางเค็มขณะก่อสร้าง.....	132
ภาพที่ 152	อุโบสถวัดเจริญสุขาราม.....	133
ภาพที่ 153	หน้าบันอุโบสถวัดเสด็จ.....	134
ภาพที่ 154	หน้าบันอุโบสถวัดเพื่อสุธรรม	135
ภาพที่ 155	หน้าบันอุโบสถวัดกุฎีบางเค็ม.....	136
ภาพที่ 156	หน้าบันอุโบสถวัดเจริญสุขาราม.....	137
ภาพที่ 157	คันทวยรูปหงส์ อุโบสถวัดเจริญสุขาราม (ซ้าย)	137
ภาพที่ 158	กรอบประตู (ซ้าย) และกรอบหน้าต่าง (ขวา) อุโบสถวัดเจริญสุขาราม.....	138
ภาพที่ 159	ภาพเล่าเรื่องบนแผงไม้ อุโบสถวัดกุฎีบางเค็ม	138

ภาพที่ 160 ส่วนฐานของอุโบสถวัดกุฎีบางเค็ม	139
ภาพที่ 161 ลายเส้นตัวอย่างอุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น มีมุขโถงเฉพาะด้านหน้า... 141	
ภาพที่ 162 อุโบสถวัดตี๊กมหาชยาราม	141
ภาพที่ 163 อุโบสถวัดปากลัด.....	142
ภาพที่ 164 ด้านนอกอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน (ซ้าย) ด้านในอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน (ขวา)	142
ภาพที่ 165 หน้าบันด้านหลัง อุโบสถวัดตี๊กมหาชยาราม.....	143
ภาพที่ 166 หน้าบันอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน	143
ภาพที่ 167 เปรียบเทียบรายละเอียดของหางหงส์เครื่องล้ายอง.....	144
ภาพที่ 168 พระพุทธรูปประธาน (ซ้าย) และใบเสมาหินทรายแดง (ขวา) อุโบสถวัดตี๊กมหาชยาราม	145
ภาพที่ 169 ใบเสมาวัดปากอ่าวบางตะบูน.....	147
ภาพที่ 170 เจดีย์รายรอบอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน	147
ภาพที่ 171 พระประธานในอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน.....	148
ภาพที่ 172 จารึกที่ฐานพระประธานในอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน.....	148
ภาพที่ 173 ใบเสมา วัดปากลัด	148
ภาพที่ 174 อุโบสถเก่าวัดในกลาง	149
ภาพที่ 175 พระพุทธรูปในอุโบสถเก่าวัดในกลาง.....	150
ภาพที่ 176 ลายเส้นตัวอย่างของอุโบสถไม้แบบที่ทำมุขลดชั้นด้านหน้า	152
ภาพที่ 177 อุโบสถวัดกลางอ่าแก้ว	152
ภาพที่ 178 ผังพื้นอุโบสถวัดกลางอ่าแก้ว.....	153
ภาพที่ 179 อุโบสถวัดในปากทะเล	153
ภาพที่ 180 ผังพื้นอุโบสถวัดในปากทะเล.....	154
ภาพที่ 181 หน้าบันอุโบสถวัดกลางอ่าแก้ว	155

ภาพที่ 182 หน้าบันวิหารพระพุทธไสยาส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทำเป็นลายพุดตานใบเทศ	155
ภาพที่ 183 ช่องัญชรใต้หน้าบัน อุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว	155
ภาพที่ 184 หน้าบันมุขโถง อุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว	156
ภาพที่ 185 ตราพระราชลัญจกร รัชกาลที่ 5 (ซ้าย)	156
ภาพที่ 186 หน้าบันมุขโถง อุโบสถวัดในปากทะเล	158
ภาพที่ 187 หน้าบันอุโบสถวัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน	158
ภาพที่ 188 ฐานซ้อนชั้นของอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว	159
ภาพที่ 189 หมู่พระพุทธรูปในอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว	160
ภาพที่ 190 ใบเสมาอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว	161
ภาพที่ 191 ซุ้มประตูยอดปราสาทของกำแพงแก้ว วัดกลางอ่างแก้ว (ซ้าย) ซุ้มประตู วัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม (ขวา)	161
ภาพที่ 192 อุโบสถวัดในปากทะเลก่อนบูรณะครั้งหลัง (ซ้าย) อุโบสถวัดในปากทะเลหลังบูรณะครั้ง หลัง (ขวา)	162
ภาพที่ 193 พระประธานในอุโบสถวัดในปากทะเล	163
ภาพที่ 194 อุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข	164
ภาพที่ 195 ผนังอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข	165
ภาพที่ 196 เรือนของพระยาอาวุธภัณฑ์เมตัง (หัวม)	165
ภาพที่ 197 เจดีย์รอบอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข	166
ภาพที่ 198 อุโบสถวัดวิมลมรรคาราม	167
ภาพที่ 199 พระพุทธรูปประธาน อุโบสถวัดวิมลมรรคาราม	167
ภาพที่ 200 ด้านหน้าอุโบสถวัดข้างเผือก	168
ภาพที่ 201 ผนังอุโบสถวัดข้างเผือก	168
ภาพที่ 202 เสาร่วมในด้านในอุโบสถเก่าวัดท่าสุพรรณ จังหวัดราชบุรี	169
ภาพที่ 203 พระพุทธรูปประธาน อุโบสถวัดข้างเผือก	169

ภาพที่ 204	หย่องหน้าต่างแบบขาสิ่งห์ อุโบสถวัดช้างเผือก	170
ภาพที่ 205	อุโบสถวัดศาลเจ้า จังหวัดราชบุรี	172
ภาพที่ 206	วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดปากน้ำ จังหวัดสมุทรสงคราม.....	173
ภาพที่ 207	อุโบสถวัดม่วง จังหวัดราชบุรี.....	173
ภาพที่ 208	กุฏิวัดบางแคใหญ่ จังหวัดสมุทรสงคราม.....	175
ภาพที่ 209	กุฏิวัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี.....	175
ภาพที่ 210	พระพุทธรูปในอุโบสถวัดบางจะเกร็ง (ซ้าย) และจารึกที่ฐาน (ขวา).....	177
ภาพที่ 211	พระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดบางพลี (ซ้าย) จารึกที่ฐาน (ขวา)	177
ภาพที่ 212	เจดีย์ทรงระฆัง ด้านหน้าอุโบสถวัดดอกลงกรณ์	178
ภาพที่ 213	พระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดแรก	179
ภาพที่ 214	ใบเสมาหินแกรนิตขนาดเล็ก วัดแรก.....	179
ภาพที่ 215	พระพุทธรูปประธานอุโบสถวัดโพธิ์แจ้.....	180
ภาพที่ 216	ใบเสมารุ่นหลังมีตราธรรมจักรตรงกลาง วัดโพธิ์แจ้	180
ภาพที่ 217	‘หลวงพ่อบู’ พระพุทธรูปประธานอุโบสถวัดโกรกกราก	182
ภาพที่ 218	พระพุทธรูปประธาน อุโบสถวัดบางหญ้าแพรก.....	183
ภาพที่ 219	ใบเสมาวัดบางหญ้าแพรก (ซ้าย) เทียบกับใบเสมาเอก วัดบวรนิเวศวิหาร (ขวา)	183
ภาพที่ 220	พระพุทธรูปประธาน อุโบสถวัดเจริญสุขาราม.....	184
ภาพที่ 221	หลวงพ่อดโต วัดโสภณาราม (วัดบ้านขอม)	185
ภาพที่ 222	ใบเสมาหินทรายแดง (ซ้าย) และซุ้มเสมายอดปราสาท (ขวา) วัดศิริมงคล	186
ภาพที่ 223	ซุ้มเสมายอดปราสาท วัดพิชยญาติการาม	186
ภาพที่ 224	ใบเสมาหินทรายแดง อุโบสถวัดปากน้ำบางจาน	187
ภาพที่ 225	พระพุทธรูปประธานวัดปากน้ำบางจาน (ซ้าย) จารึกที่ฐาน (ขวา).....	187
ภาพที่ 226	ใบเสมาหลายสมัยพบที่วัดเพื่อสุธรรม	188

ภาพที่ 227 การกระจายตัวของอุโบสถไม้แต่ละกลุ่มรูปแบบ ในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก
..... 189

ภาพที่ 228 อุโบสถวัดโพธิ์งาม (ร้าง) จังหวัดสมุทรสาคร..... 191

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อุโบสถไม้ โบสถ์น้ำเค็ม หรือโบสถ์ปลูก เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่พบความนิยมสร้างอยู่บริเวณชายฝั่งทะเล โดยเฉพาะพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก โดยพบการสร้างอยู่มากบริเวณปากแม่น้ำสำคัญ 3 สาย ได้แก่ แม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร แม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม และแม่น้ำเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี รวมถึงยังพบการสร้างขึ้นในแม่น้ำตอนใน คลองสาขาที่เชื่อมต่อกันระหว่างแม่น้ำสายต่าง ๆ และพื้นที่ใกล้เคียง

รูปแบบของอุโบสถไม้มักสร้างขึ้นเป็นอาคารขนาดเล็ก เพียงพอแก่การประดิษฐานพระพุทธรูปและทำสังกรรมในหมู่สงฆ์ ไม้เป็นวัสดุก่อสร้างหลักแบบเรือนเครื่องสับอย่างเรียบง่าย คล้ายเรือนไทยที่ใช้อยู่อาศัย ต่างออกไปจากอุโบสถทั่วไปที่สร้างเป็นเรือนเครื่องก่อเพื่อความคงทนถาวร สำหรับที่มาของการสร้างอุโบสถด้วยวัสดุนี้ คงเกิดขึ้นจากปัจจัยอันจำกัดด้านพื้นที่ตั้งเป็นเหตุใหญ่ ดังนั้น การสร้างเป็นอาคารเครื่องก่อที่มีน้ำหนักมากจึงไม่สอดคล้องกับสภาพพื้นดินตะกอนที่มีความอ่อนตัว รวมถึงสภาพแวดล้อมที่ได้รับความเค็มจากทะเล อันก่อให้เกิดปัญหาการกัดกร่อนโครงสร้างของอาคาร การเลือกใช้วัสดุเป็นไม้จึงเหมาะสมกว่าทั้งข้อจำกัดของพื้นที่และความสะดวกในการบูรณะ

อย่างไรก็ดี แม้จำนวนของอุโบสถไม้ที่หลงเหลืออยู่จะมีเป็นจำนวนมาก และมีการกระจายตัวอยู่ทั่วพื้นที่เป็นวงกว้าง ทว่าการศึกษาทางวิชาการที่ผ่านมาเกี่ยวกับอุโบสถไม้กลับมีอยู่น้อย บุคคลแรก ๆ ที่กล่าวถึงอาคารลักษณะนี้ คือ พิศาล บุญผูก ซึ่งเรียบเรียงข้อมูลเกี่ยวกับอุโบสถไม้ที่เมืองสาครบุรีหรือจังหวัดสมุทรสาครในปัจจุบัน อยู่ในบทความ ‘โบสถ์น้ำเค็ม: โบสถ์ไม้เมืองสาครบุรี¹’ เนื้อหากล่าวถึงข้อมูลด้านต่าง ๆ ของอุโบสถไม้ที่นิยมสร้างอยู่บริเวณชุมชนปากแม่น้ำท่าจีน โดยสันนิษฐานว่าโบสถ์ไม้เหล่านี้คงเริ่มสร้างในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีหมุดหมายด้านเวลาคือนับแต่การสร้างป้อมวิเชียรโชฎกที่เมืองสาครบุรี ในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยบทความนี้ทำการวิเคราะห์ถึงปัจจัยด้านพื้นที่อันเป็นอุปสรรค โครงสร้างอาคาร และการวางผังของวัด ตอนท้ายมีการกล่าวถึงจุดเด่นของอุโบสถไม้

¹พิศาล บุญผูก, "โบสถ์น้ำเค็ม: โบสถ์ไม้เมืองสาครบุรี," *เมืองโบราณ* 25, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2542): 96-101.

วัดต่าง ๆ ในจังหวัดสมุทรสาครที่ยังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน และอธิบายถึงการส่งอิทธิพลด้านรูปแบบที่แพร่ไปยังพื้นที่ใกล้เคียง

ต่อมา ชุตินา มีแสง² ศึกษาอุโบสถไม้บริเวณปากแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร ในการศึกษา ค้นคว้าเฉพาะบุคคลระดับปริญญาบัณฑิต โดยเป็นการศึกษาวิเคราะห์ตามระเบียบวิธีวิจัยด้าน ประวัติศาสตร์ศิลปะ ทั้งในเชิงพื้นที่ตั้ง โครงสร้าง รูปแบบอาคาร และแรงบันดาลใจด้านศิลปกรรม รวมถึงศึกษาความสัมพันธ์กับชุมชนข้างเคียง ผลการศึกษาทำให้ได้ข้อสังเกตใหม่ว่า อุโบสถไม้ใน จังหวัดสมุทรสาครอาจเริ่มสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 โดยเกิดขึ้นจากข้อจำกัดด้านพื้นที่ซึ่งเป็นดินเลนน้ำท่วมถึง ส่วนตัวอาคารเป็นการผสมผสานงานศิลปกรรมในฐานะศาสนสถานกับเทคนิคเชิงช่าง ไม้ที่สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยเข้าด้วยกัน งานศึกษาชิ้นนี้แสดงให้เห็นพลวัตของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำท่าจีนที่มีการติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ยังผลให้เกิดอุโบสถไม้ที่เป็นการสร้างสรรค์งานที่มีความเฉพาะตัวของท้องถิ่น รวมถึงน่าจะเป็นศูนย์กลางหรือต้นแบบของการสร้างอุโบสถลักษณะนี้ให้กับพื้นที่อื่น ๆ ด้วย

ขณะที่ผู้กล่าวถึงอุโบสถไม้ที่สร้างขึ้นในจังหวัดเพชรบุรี ล้อม เฟ็งแก้ว ปราชญ์เมืองเพชรบุรี เขียนบทความเรื่อง 'ฝาไม้แกะสลักทั้งหลายที่โบสถ์วัดกุฎี บางเค็ม จังหวัดเพชรบุรี'³ โดยเป็นการกล่าวถึงอุโบสถไม้ของวัดกุฎี บางเค็ม อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งอยู่ห่างออกไปจากแม่น้ำเพชรบุรี อำเภอบ้านแหลมไม่ไกลนัก แต่บทความนี้เป็นเพียงลักษณะของการนำชมลวดลายแกะสลักบานประตูและลวดลายเล่าเรื่องที่ปรากฏบนงานสลักฝาไม้แต่ละแผง ก่อนที่จะบอกเล่าถึงประวัติของอุโบสถ ประวัติบุคคล เช่น เจ้าอาวาสและช่างไม้ที่เป็นผู้แกะสลัก

การศึกษาอุโบสถไม้ที่สร้างอยู่ตามลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ โดยรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก ที่ผ่านมาเป็นการศึกษาแต่เฉพาะพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งหรือศึกษาเพียงหลังเดียวเท่านั้น ยังไม่เคยมีผู้ทำการศึกษาแบบภาพรวมมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาวิเคราะห์ด้วยระเบียบวิธีวิจัยด้านประวัติศาสตร์ศิลปะและเปรียบเทียบอย่างเป็นระบบ ซึ่งจากการลงพื้นที่สำรวจและค้นคว้าเบื้องต้นพบว่ายังมีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับอุโบสถไม้ให้ศึกษาวิเคราะห์อีกมาก ทั้งในแง่ของการวางโครงสร้างทางสถาปัตยกรรม รูปแบบทางศิลปกรรมของอุโบสถไม้ และงานประดับตกแต่ง รวมถึงอุโบสถไม้เหล่านี้ยังมีรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งมีรูปแบบร่วมกันและมีความแตกต่างเฉพาะตัวของแต่

²ชุตินา มีแสง, "อุโบสถไม้ เมืองสมุทรสาคร : สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน" (การศึกษาค้นคว้าเฉพาะบุคคลหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554).

³ล้อม เฟ็งแก้ว, ภูมิล้อมเพชรฯ (กรุงเทพฯ: วิทยุชน, 2559), 128-85.

ละลุ่มน้ำ ซึ่งการตรวจสอบเหล่านี้จะนำไปสู่การกำหนดอายุในการสร้าง ซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงพัฒนาการ ด้านรูปแบบตลอดจนช่วงเวลาของความนิยมสร้างอุโบสถไม้ในแต่ละท้องถิ่น

ยิ่งไปกว่านั้น นับวันอุโบสถไม้หลายหลังได้ถูกปล่อยทรุดโทรมไปตามเวลา บ้างถูกรื้อแล้ว สร้างใหม่เป็นอุโบสถเครื่องก่อ หรือบูรณะจนผิดแผกไปจากงานอย่างเก่า ด้วยเหตุดังกล่าว อุโบสถไม้ เหล่านี้จึงควรค่าแก่การเร่งศึกษาวิเคราะห์โดยละเอียดทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เพื่อเก็บเป็นข้อมูลและ อาจมีประโยชน์สำหรับการอนุรักษ์ต่อไป

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 2.1 ศึกษาปัจจัยด้านต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการสร้างอุโบสถไม้บริเวณรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่ง ตะวันตก
- 2.2 ศึกษาโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถไม้บริเวณรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก
- 2.3 ศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมของอุโบสถไม้ที่สร้างขึ้นบริเวณรอบอ่าวไทย ตอนบนฝั่งตะวันตก

สมมติฐานของการศึกษา

- 3.1 อุโบสถไม้รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและงานประดับ ตกแต่งที่เป็นอัตลักษณ์ในแต่ละพื้นที่ลุ่มน้ำ แต่ขณะเดียวกันก็อาจมีความเกี่ยวข้องและมีการ แลกเปลี่ยนรูปแบบทางสถาปัตยกรรมกับอุโบสถไม้ในพื้นที่ใกล้เคียงและลุ่มน้ำอื่น ๆ ด้วย
- 3.2 อุโบสถไม้ที่พบเห็นในปัจจุบัน ทำเลที่ตั้งมักอยู่บริเวณชุมชนชายฝั่งทะเลและปากแม่น้ำ ซึ่งเป็นเส้นทางน้ำสำคัญที่เชื่อมเข้าสู่หัวเมืองต่าง ๆ การสร้างอุโบสถลักษณะนี้อาจมีความเกี่ยวเนื่อง กับการเจริญเติบโตของชุมชนโดยรอบวัดนั้น ๆ
- 3.3 อุโบสถไม้ในพื้นที่ศึกษาอาจมีการสร้างที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ด้วยการ บูรณะมาโดยตลอดจึงไม่หลงเหลือหลักฐานในสมัยดังกล่าว แต่อย่างไรก็ตาม สามารถศึกษาได้จากศาส สนวัตถุแวดล้อมที่หลงเหลืออยู่

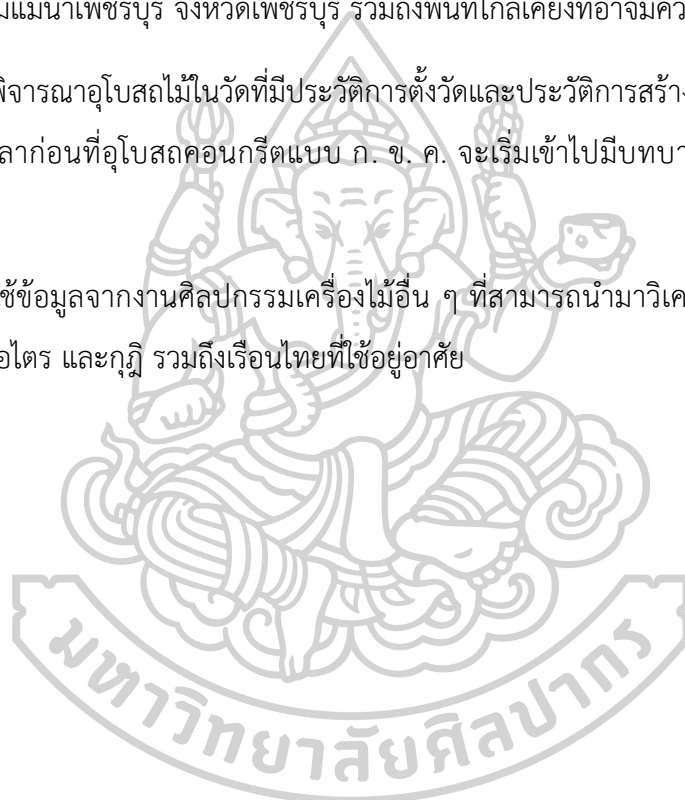
3.4 รูปแบบของอุโบสถไม่มีรูปแบบ เทคนิคการสร้าง และวัสดุที่ใช้สัมพันธ์กับอาคารเรือนไทยที่อยู่อาศัย หรืออาคารไม้ประเภทอื่นๆ

ขอบเขตของการศึกษา

4.1 ศึกษาเฉพาะอุโบสถที่สร้างจากไม้บริเวณลุ่มน้ำต่าง ๆ รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก ประกอบไปด้วย ลุ่มแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงครามและราชบุรี และลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี รวมถึงพื้นที่ใกล้เคียงที่อาจมีความเกี่ยวข้องกัน

4.2 พิจารณาอุโบสถไม้ในวัดที่มีประวัติการตั้งวัดและประวัติการสร้างอุโบสถก่อน พ.ศ. 2500 อันเป็นช่วงเวลาก่อนที่อุโบสถคอนกรีตแบบ ก. ข. ค. จะเริ่มเข้าไปมีบทบาทในงานสถาปัตยกรรมท้องถิ่น

4.3 ใช้ข้อมูลจากงานศิลปกรรมเครื่องมืออื่น ๆ ที่สามารถนำมาวิเคราะห์ร่วมได้ เช่น ศาลาการเปรียญ หอไตร และกุฏิ รวมถึงเรือนไทยที่อยู่อาศัย

บทที่ 2

วิเคราะห์ปัจจัยที่เอื้อต่อการสร้างและข้อมูลเบื้องต้นของอุโบสถไม้รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก

อุโบสถไม้ในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกเป็นงานสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่น ประเภทหนึ่งของรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยปัจจุบัน ซึ่งมีความแตกต่างจากงานสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีจากส่วนกลาง เนื่องจากออกแบบและสร้างตามความจำเป็นและความเข้าใจของคนในพื้นที่⁴ โดยมีตัวแปรสำคัญคือสภาพแวดล้อมและธรรมชาติในพื้นที่อยู่อาศัย ที่ส่งผลให้มนุษย์ต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนั้น ๆ อยู่ตลอดเวลา และนำไปสู่การก่อร่างเป็นรูปแบบทางวัฒนธรรมหรือสถาปัตยกรรมที่มีความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะในแต่ละพื้นที่⁵

ในบทนี้จึงจะศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยต่าง ๆ ทั้งด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และพลวัตของพื้นที่ ซึ่งล้วนมีผลต่อการประกอบสร้างจนเกิดเป็นงานสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น เพื่อทำความเข้าใจถึงที่มาที่ไปและแรงบันดาลใจในการสร้างอุโบสถด้วยไม้ของชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก รวมถึงศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของอุโบสถไม้และอธิบายเกณฑ์การคัดเลือกตัวอย่าง เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการศึกษวิเคราะห์ส่วนถัดไป

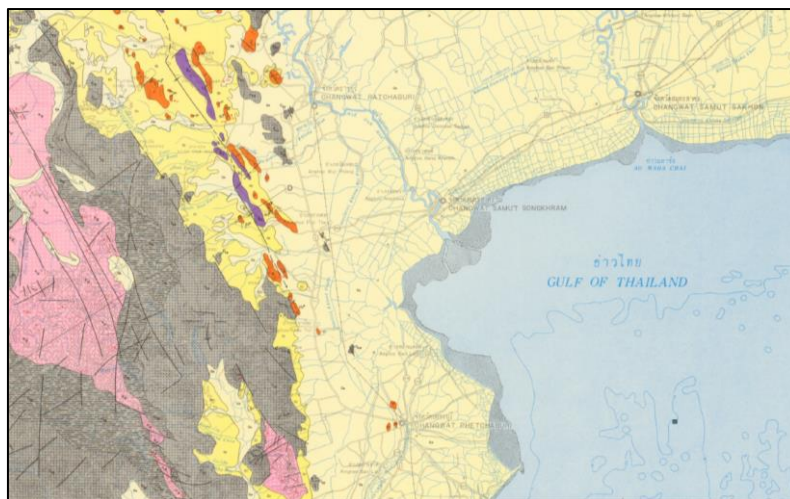
ภูมิศาสตร์และภูมิประเทศชายฝั่งอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก

พื้นที่ราบลุ่มเหนืออ่าวไทยตอนบน หรืออ่าวรูปตัว ก.ไก่ ฝั่งตะวันตก อยู่ในลุ่มแม่น้ำพระยาตอนล่าง ถัดมาทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา กินอาณาเขตครอบคลุมตั้งแต่อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดสมุทรสงคราม และจังหวัดสมุทรสาคร ลักษณะทางธรณีวิทยาของพื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ราบน้ำทะเลขึ้นหรือที่ราบน้ำท่วมถึง (Tidal Flat) ขนาดใหญ่ต่อเนื่องกับแผ่นดิน ลาดเอียงจากเหนือลงใต้ไปทางชายฝั่งทะเล (ภาพที่ 1) แบ่งเขตพื้นที่ออกเป็น 3 ลุ่มแม่น้ำ ได้แก่ ลุ่มแม่น้ำท่าจีน (จ.สมุทรสาคร) ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง (จ.สมุทรสงคราม) และลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี (จ.เพชรบุรี) และด้วยความที่พื้นที่บริเวณนี้เป็นผืนดินตะกอนที่เพ่งทับถมกันเป็นพื้นดิน จึงเอื้อต่อการเกิดขึ้นของเส้นทางน้ำเป็นโครงข่ายต่อเนื่องกันเป็นจำนวนมาก มีลำน้ำเชื่อมต่อกันระหว่างลุ่มน้ำหลายสายทั้งคลองธรรมชาติและคลองที่ขุดขึ้น ทำให้ชุมชนต่าง ๆ มีการปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนผ่านลำน้ำกันมาโดยตลอด ซึ่งย่อม

⁴อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, "แผนภาพตัวแบบการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในประเทศไทย," หน้าจั่ว 5 (มกราคม-ธันวาคม 2529): 44-45.

⁵ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับกระบวนการ 'นิเวศวิทยาวัฒนธรรม' หรือ Cultural Ecology ซึ่งเป็นทฤษฎีทางมานุษยวิทยา ที่ใช้อธิบายถึงการเกิดขึ้นของแบบแผนทางวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ต่างพื้นที่กัน

รวมถึงเทคนิคและรูปแบบศิลปกรรม-สถาปัตยกรรมในการสร้างอุโบสถไม้ด้วยไม่มากนักน้อย อีกทั้งยังเป็นเส้นทางธรรมชาติที่ใช้สำหรับลำเลียงไม้จากแหล่งทรัพยากรป่าไม้ที่อยู่เหนือถัดขึ้นไปทางต้นแม่น้ำเพื่อลงมาใช้สร้างอุโบสถไม้ที่อยู่ทางปลายน้ำด้วย

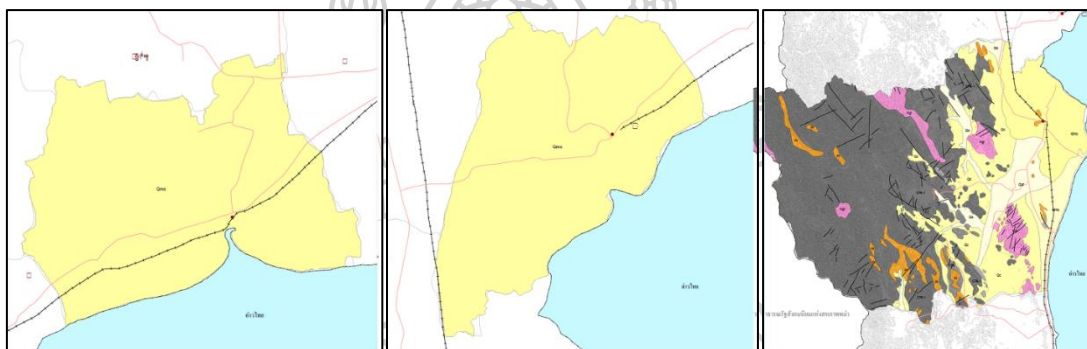
ภาพที่ 1 ลักษณะทางธรณีวิทยาของพื้นที่ราบลุ่มรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก
ที่มา: กองธรณีวิทยา กรมทรัพยากรธรณี

ปรากฏการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำ คือวงรอบการขึ้นลงของน้ำทะเลหมุนเวียนเวลาไปตามอิทธิพลของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ โดยบริเวณอ่าวไทยตอนบนหรืออ่าว ก.ไก่ มีรูปแบบการขึ้น-ลงของน้ำวันละ 2 ครั้ง ห่างกันทุก 6 ชั่วโมง ซึ่งมีช่วงที่น้ำขึ้น-ลงมากในช่วงน้ำเกิด คือช่วงตั้งแต่วันขึ้นหรือแรม 12 ค่ำ ถึง 5 ค่ำ ซึ่งถือว่าเป็นเวลาที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ โคจรอยู่ในแนวเดียวกันกับโลก ส่งผลให้น้ำไหลแรงและระดับน้ำขึ้น-ลงในระดับต่างกันมาก ในทางกลับกัน ช่วงน้ำตายจะเกิดขึ้นในวันขึ้นหรือแรม 6 ค่ำ ถึง 11 ค่ำ เพราะเป็นช่วงเวลาที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรตั้งฉากกับโลก ทำให้น้ำไหลแรงน้อยและมีความแตกต่างกันระหว่างน้ำขึ้นน้ำลงน้อยลงไปด้วย⁶

น้ำขึ้น-ลงทำให้กระแสน้ำเค็มแผ่กระจายไหลบ่าล้นตลิ่งแม่น้ำและลำคลองสาขาที่ ต่อมาเมื่อน้ำลงแล้วจะเหลือเพียงตะกอนจากแม่น้ำที่แขวนลอยมาด้วย และเกิดการสะสมจนกลายเป็นพื้นที่ราบน้ำท่วมถึงตั้งแต่ปากแม่น้ำแม่น้ำเข้ามา จนกลายเป็นที่ราบน้ำท่วมถึงหรือที่ราบน้ำทะเลขึ้น ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 เขต ได้แก่ 1) ที่ราบน้ำทะเลขึ้นถึงที่อยู่เหนือระดับน้ำขึ้นสูงสุด (Supratidal Flat) เป็นพื้นที่ตอนในด้านหลังเขตป่าชายเลนและอยู่ใกล้ชิดกับแผ่นดิน ระดับน้ำทะเลปัจจุบันท่วมไม่ถึง

⁶สุรจิต ชিরเวทย์, คนแม่กลอง, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: ส.เอเชียเพรส, 2551), 47-50.

ปัจจุบันเป็นพื้นที่ตั้งของชุมชนที่อยู่อาศัย 2) ที่ราบน้ำทะเลขึ้นถึงบริเวณระหว่างระดับน้ำขึ้นสูงสุดกับน้ำลงต่ำสุด (Intertidal Flat) เป็นพื้นที่หาดโคลนหรือเลนอ่อน มีพืชป่าชายเลนปกคลุม เมื่อน้ำขึ้นพื้นดินนี้จะจมลงใต้น้ำและไหลขึ้นมาเมื่อน้ำลง เป็นตะกอนสะสมที่มีอายุน้อย ถือเป็นบริเวณที่ตะกอนดินยังเคลื่อนตัวอยู่ตลอดเวลา และ 3) ที่ราบน้ำทะเลขึ้นถึงที่อยู่ใต้ระดับน้ำลง (Subtidal Flat) เป็นพื้นที่ชายฝั่งด้านนอก ถัดลงไปจากแนวเขตป่าชายเลน ในเวลาน้ำลงต่ำสุดก็ยังคงจมอยู่ใต้ระดับน้ำ หรือบางครั้งเป็นสันดอนที่ไหลขึ้นมาเหนือน้ำบ้าง พื้นที่บริเวณนี้ไม่มีพืชพรรณขึ้นปกคลุม เป็นพื้นดินตะกอนทรายเนื้อละเอียดปนดินเหนียวและทรายแป้ง หรือเป็นดินเหนียวปนทรายแป้ง⁷ (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 ธรณีวิทยาในขอบเขตพื้นที่การศึกษา (จากซ้ายไปขวา จ.สมุทรสาคร จ.สมุทรสงคราม และ จ.เพชรบุรี) แสดงให้เห็นถึงผืนดินที่เป็นดินตะกอนชายฝั่งทะเลโดยอิทธิพลของน้ำขึ้น-น้ำลง ดินเหนียว ทรายแป้ง และทรายละเอียด (แทนด้วยสีเหลือง) ลักษณะเช่นเดียวกันทั้ง 3 จังหวัด
ที่มา: กองธรณีวิทยา กรมทรัพยากรธรณี

นอกจากนี้ ปรากฏการณ์น้ำขึ้น-น้ำลง ยังเป็นสาเหตุให้เกิด ‘ระบบนิเวศสามน้ำ’ ขึ้น กล่าวคือมีทั้ง**เขตน้ำจืด (Fresh Water)** ในเส้นทางน้ำตอนในที่ห่างไกลจากทะเล เช่น อำเภอกะทู้ม แบน จังหวัดสมุทรสาคร, บริเวณอำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งอยู่เหนือเขตน้ำเค็มขึ้นถึง **เขตน้กร่อย (Brackish Water)** พบมากบริเวณปากแม่น้ำ ซึ่งเกิดขึ้นจากการที่น้ำทะเลหนุนสูงขึ้นมาปะทะกับน้ำจืด บางพื้นที่พบว่าน้ำเค็มแผ่กระจายขึ้นมาด้านบนได้หลายสิบกิโลเมตร หรือบางครั้งที่น้ำจากตอนเหนือหลากลงมามาก ค่าความเค็มของน้ำกร่อยก็อาจลดลงจนเกือบมีค่าเท่ากับ

⁷กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง, **สัณฐานชายฝั่ง**, เข้าถึงเมื่อ 22 พฤษภาคม 2565, เข้าถึงได้จาก https://km.dmcr.go.th/c_56/s_77/d_2761.

ศูนย์ แม้จะอยู่ใกล้กับทะเลก็ตาม⁸ เช่น แถบตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอเมืองฯ จังหวัดสมุทรสาคร, อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม และพื้นที่ชายฝั่งทะเลเพชรบุรี และ **เขตน้ำเค็ม (Sea Water)** บริเวณที่อยู่ใกล้กับทะเล พื้นที่เช่นนี้มักพบเป็นหาดเลนและป่าโกงกาง ทั้งนี้ การกำหนดขอบเขตของน้ำต่าง ๆ ข้างต้น ย่อมเปลี่ยนแปลงไปได้เสมอ เนื่องจากน้ำเป็นสสารที่ไม่อาจแบ่งได้แน่ชัด จึงมีการขึ้นลงของระดับน้ำที่แตกต่างตามแต่ปัจจัยและอิทธิพลต่าง ๆ แวดล้อมในแต่ละช่วงเวลา

ทั้งนี้ ระบบนิเวศสามน้ำมักจะเกิดขึ้นกับแม่น้ำสายหลักและคลองที่แยกจากแม่น้ำ เนื่องจากมีมวลน้ำจืดไหลลงมาจากตอนบน ขณะที่บริเวณลำน้ำที่เชื่อมต่อดังกล่าวโดยตรงกับทะเล และไม่ได้เชื่อมต่อกับแม่น้ำสายหลัก ลำน้ำเหล่านี้จะเกิดเป็น ‘ระบบนิเวศน้ำเค็มเดี่ยว’ ที่มีเพียงน้ำเค็มเท่านั้น พบได้ในแถบคลองโคก คลองช่อง แพรกทะเล และคลองลัดยี่สาร⁹ ซึ่งเป็นเขตรอยต่อของจังหวัดสมุทรสงครามกับจังหวัดเพชรบุรี ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวจึงจำเป็นต้องอาศัยน้ำจืดสำหรับใช้อุปโภคบริโภคจากการ ‘ลมน้ำ’ คือการนำเรือล่องไปยังแหล่งน้ำจืดที่อยู่ใกล้ ๆ เช่น แพรกวัดปากคลองบางครก ลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี คลองวัดประดู่ ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง แล้วกุดแคมเรือด้านหนึ่งให้จมลง เพื่อให้ น้ำจืดเข้ามาท่วมเต็มลำเรือ ก่อนจะพาน้ำที่ได้กลับมาใส่ตุ่มเพื่อเก็บใช้ดำรงชีวิตยังแหล่งที่อยู่อาศัย

อุโบสถไม้ในจังหวัดสมุทรสาคร สมุทรสงคราม ราชบุรี และเพชรบุรี แทบทั้งหมดล้วนแต่สร้างอยู่คู่กับชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ราบน้ำท่วมถึงขนาดใหญ่ (ซึ่งจะกล่าวถึงทิศทางและที่ตั้งของอุโบสถไม้ในส่วนถัดไป) จากสภาพภูมิประเทศดังกล่าวข้างต้นส่งผลให้การสร้างอุโบสถด้วยเครื่องก่อที่มีน้ำหนักมากทำให้ตัวอาคารทรุดตัวลงได้ง่าย อีกทั้งวัดต่าง ๆ ยังตั้งอยู่ใกล้กับลำน้ำทั้งสายเล็กและใหญ่ที่เป็นทางสัญจรในอดีต ท่ามกลางระบบนิเวศสามน้ำที่มีปรากฏการณ์น้ำขึ้น-น้ำลงในทุกวัน ก่อให้เกิดผลกระทบต่ออาคารเครื่องก่อหลายประการ ทั้งความเค็มของน้ำและลมที่กัดกร่อนโครงสร้างอาคาร และปัญหาน้ำท่วมเข้ามาด้านในอาคาร เป็นอุปสรรคต่อการทำสังฆกรรมในอุโบสถ ดังมีตัวอย่างที่อุโบสถหลังเก่าของวัดใหญ่บ้านบ่อ ริมคลองสุนัขหอน จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งทำเป็นอาคารเครื่องก่อ ปรากฏว่าได้รับผลกระทบจากความเค็มและน้ำท่วม (ภาพที่ 3) และอีกประการหนึ่ง คือการเคลื่อนไหวของผิวดินตะกอนที่ได้รับผลกระทบจากการรุกคืบกัดเซาะผิวดินชายฝั่งของน้ำทะเลและฝั่งลำน้ำ ก็น่าจะเป็นอีกเหตุปัจจัยที่ทำให้สร้างอุโบสถไม้ เนื่องจากสามารถถอดเป็นชิ้นเพื่อย้ายมาสร้างยังพื้นที่ใหม่ด้วย

⁸จากรูมาศ เมฆสัมพันธ์, จากต้นน้ำถึงปากแม่น้ำ บทบาททางนิเวศอุทกวิทยาและการจัดการเชิงอนุรักษ์ (กรุงเทพฯ: คณะประมง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2564), 150.

⁹คนแม่กลอง, 46.

ภาพที่ 3 ครอบเกลือที่บนฐานพระพุทธรูป ผลกระทบจากความเค็มในพื้นที่ตั้งของวัดใหญ่บ้านบ่อ

พลวัตและพัฒนาการของชุมชนเมืองตามลำน้ำรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์

ลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ของพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกพบว่ามิกิจกรรมของกลุ่มคนและการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน โดยมีเมืองสำคัญที่ตั้งอยู่ใกล้กับปากแม่น้ำสายใหญ่ทั้งสาม ได้แก่ เมืองท่าจีนหรือเมืองสาครบุรี บริเวณแม่น้ำท่าจีน เมืองแม่กลองหรือเมืองสมุทรสงคราม บริเวณแม่น้ำแม่กลอง และเมืองเพชรบุรี บริเวณแม่น้ำแม่เพชบุรี (ภาพที่ 4) ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เมืองต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มหัวเมืองปากใต้¹⁰ ซึ่งมีความสำคัญทั้งต่อระบบเศรษฐกิจและการเมืองในช่วงนั้น อย่างไรก็ตาม แม้กรุงศรีอยุธยาจะล่มสลายลงไป แต่หัวเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ก็มีพัฒนาการต่อมาจนถึงราชธานีใหม่อย่างกรุงรัตนโกสินทร์ และสืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน

¹⁰ปากใต้ มีความหมายถึงเมืองต่าง ๆ ทางตอนใต้และตะวันตกของกรุงศรีอยุธยา โดยกินอาณาบริเวณตอนเหนือสุดบริเวณเมืองนนทบุรี ทางตะวันตกถึงลุ่มแม่น้ำแม่กลองในจังหวัดราชบุรี และทางใต้บริเวณเมืองเพชรบุรี ในเอกสารสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย กล่าวว่าหัวเมืองปากใต้ ประกอบไปด้วย 8 เมือง ได้แก่ เมืองนนทบุรี เมืองธบุรี เมืองนครชัยศรี เมืองสาครบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี และเมืองสมุทรปราการ ดูเพิ่มเติมได้ที่ ประภัสสร ชูวิเชียร, อยุธยาในย่านกรุงเทพฯ ศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง (กรุงเทพฯ: มติชน, 2561), 9-10.

ภาพที่ 4 แม่น้ำลำคลองและที่ตั้งเมืองสำคัญรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก
ที่มา: สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, ย่านข้าหลวงเดิม บางขุนเทียน: เส้นทางคลองประวัติศาสตร์ฝั่งทะเล
ทวารวดี กรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2561)

ในส่วนนี้จะทำการศึกษาพลวัตและพัฒนาการของชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ตามลำน้ำ โดยมุ่งเน้นขอบเขตไปที่ชุมชนทางตอนล่างของแม่น้ำใกล้กับชายฝั่งทะเล เนื่องจากสัมพันธ์กับการสร้างอุโบสถด้วยไม้ขึ้นในบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก

โครงข่ายเส้นทางน้ำตอนในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์

ความสัมพันธ์ระหว่างแม่น้ำสายต่าง ๆ ในแถบที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างหรือฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ถูกเชื่อมร้อยด้วยคลองต่าง ๆ ที่เรียกรวมกันว่า ‘เส้นทางน้ำตอนใน’ หรือ ‘เส้นทางน้ำภายใน’ เป็นเส้นทางคมนาคมโบราณที่นิยมใช้เดินทางไปมาหาสู่ระหว่างเมืองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับเมืองทางฝั่งตะวันตกและใช้ออกสู่ทะเลอ่าวไทย รวมถึงไปสู่ดินแดนทางฝั่งทะเลอันดามัน โดยมีไว้เพื่อใช้หลบลมมรสุมในทะเล รวมถึงอุปสรรคสันดอนตามชายฝั่งปากแม่น้ำต่าง ๆ ของอ่าวไทย ทำให้เส้นทางนี้มีความสำคัญทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และการสงครามตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์

เส้นทางที่นิยมใช้มาแต่โบราณ คือการเดินทางจากแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า (คลองบางกอกใหญ่) ลงมาออกคลองด่าน บริเวณวัดปากน้ำภาษีเจริญ เลี้ยวเข้าคลองมหาชัย แล้วออกสู่แม่น้ำท่าจีน ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองท่าจีนหรือเมืองสาครบุรี จากนั้นจึงเข้าคลองสุนัขหอน และออกไปยังแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองแม่กลองหรือเมืองสมุทรสงคราม หากต้องการไปยังเมืองราชบุรีและ

กาญจนบุรีก็ย้อนลำน้ำแม่กลองขึ้นไปทางเหนือ หากต้องการออกสู่ทะเลหรือเข้าไปยังเมืองเพชรบุรี ก็ จะออกสู่ปากแม่น้ำแม่กลอง เพื่อใช้เส้นทางลัดเลาะชายฝั่งทะเลอ่าวไทย แล้วเข้าสู่อ่าวต่าง ๆ ที่เชื่อม กับแม่น้ำเพชรบุรี (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 เส้นทางน้ำตอนในตั้งแต่คลองด่านถึงแม่น้ำแม่กลอง
ที่มา: ปรับปรุงแผนที่จาก <https://snazymaps.com>

ระหว่างลำน้ำต่าง ๆ มีการตั้งเป็นชุมชนขึ้นอยู่โดยตลอด ทั้งเมืองขนาดใหญ่และชุมชนขนาดย่อม ดังที่ปรากฏชื่อบ้านนามเมืองอยู่ทั้งในแผนที่ของชาวต่างชาติ รวมถึงเอกสารและวรรณกรรมจำนวนมาก โดยเอกสารเก่าที่สุดที่แสดงถึงการใช้เส้นทางน้ำนี้ คือ โคลงกำสรวลสมุทร วรรณกรรมที่เชื่อว่าแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่าคงแต่งขึ้นก่อนการขุดคลองลัดบางกอก ในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชา (พ.ศ. 2085) โดยอาจอยู่ในราวรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ วรรณกรรมชิ้นนี้กล่าวถึงการเดินทางล่องเรือจากกรุงศรีอยุธยาลงมาทางใต้ ผ่านแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า (คลองบางกอกใหญ่) แล้วเลี้ยวเข้าสู่คลองด่าน เพื่อลงมาออกสู่อ่าวไทย แสดงให้เห็นถึงเส้นทางที่ใช้ออกสู่ทะเล และยังบรรยายถึงการตั้งชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น¹¹

บันทึกการเดินทางของมองซิเออร์เซเบเรต์ ราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามากรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อ พ.ศ. 2230-2231 ก็กล่าวถึงการใช้เส้นทางน้ำเดียวกันนี้ในการเดินทางไปยัง

¹¹อยุธยาในย่านกรุงเทพฯ ศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง, 25-28.

เมืองมะริด เพื่อกลับไปประเทศฝรั่งเศส เอกสารชิ้นนี้มีคุณค่าต่อการศึกษาสภาพภูมิประเทศแถบนี้เป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากมีการบรรยายภูมิสถานของแม่น้ำลำคลอง สภาพพื้นที่ ตลอดจนชุมชนเมืองต่าง ๆ ระหว่างทางที่ผ่านอย่างละเอียด โดยใช้เส้นทางตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาลงมาถึงเมืองบางกอก แล้วจึงเข้าสู่แม่น้ำตอนในที่มีสภาพเป็นคลองเล็ก ๆ เพื่อไปออกยังแม่น้ำท่าจีน โดยการเดินระยะนี้ต้องผ่าน “แม่น้ำหลายแม่น้ำ ซึ่งมีคลองขุดเป็นคลองตรง ๆ ติดต่อกันหมด”¹² สันนิษฐานว่าคลองดังกล่าวคงเป็นคลองด่าน-โคกขาม แล้วจึงใช้คลองสุนัขหอนเพื่อออกสู่แม่น้ำแม่กลอง ก่อนจะล่องลงไปทางใต้ ออกปากแม่น้ำแม่กลอง แล้วเปลี่ยนไปใช้เส้นทางเลียบชายฝั่งทะเลเข้าแม่น้ำเพชรบุรี เพื่อเดินทางไปสู่เมืองเพชรบุรี

ระยะต่อมาเส้นทางน้ำตอนในยังคงมีบทบาทในฐานะเส้นทางเพื่อใช้เดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ ทางฝั่งตะวันตกทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นงานวรรณกรรมในช่วงท้ายของกรุงศรีอยุธยา เช่น เพลงยาวหม่อมภิมเสน (พ.ศ. 2275-2300) และบันทึกเส้นทางการเดินทัพของกองทัพพม่าที่เดินทางจากทางใต้ขึ้นมายึดเมืองธนบุรี ก่อนเข้าตีกรุงศรีอยุธยา¹³ ขณะที่ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ มีวรรณกรรมอีกหลายชิ้น เช่น นิราศรบพม่าทำดินแดง (พ.ศ. 2329) โคลงนิราศตามเสด็จทัพล้านน่าน้อย (พ.ศ. 2330) นิราศนรินทร์ (พ.ศ. 2352) นิราศพระแท่นดงรัง (พ.ศ. 2376) นิราศเมืองเพชร (พ.ศ. 2388-2392) ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ อีกมากที่ได้กล่าวถึงการใช้เส้นทางนี้ด้วย เช่น หนังสือเล่าเรื่องกรุงสยาม ของสังฆราชปาลเลกัวซ์ (พ.ศ. 2368) รายงานการตรวจราชการหัวเมืองฯ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พ.ศ. 2442) ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่ช่วยแสดงให้เห็นถึงความคึกคักและความนิยมของเส้นทางน้ำตอนในที่มีมาอยู่อย่างต่อเนื่องจนถึงราวกลางพุทธศตวรรษที่ 25

อย่างไรก็ตาม เส้นทางนี้ซบเซาความนิยมลงด้วยปัจจัยหลายอย่างที่เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 ไม่ว่าจะเป็นการขุดคลองสายใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งอยู่เหนือขึ้นไปจากเส้นทางน้ำตอนในโบราณ เช่น คลองภาษีเจริญและคลองดำเนินสะดวก มีการพัฒนาที่ดินให้กลายเป็นพื้นที่ทางการเกษตรกรรม และขุดคลองเพื่อใช้ในการขนส่งสินค้าผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เข้าสู่กรุงเทพฯ อันเนื่องมาจากนโยบายทางเศรษฐกิจหลังจากสนธิสัญญาเบาว์ริง¹⁴ ซึ่งคลองดังกล่าวเป็นคลองขุดสายตรง

¹²โคลด์ เซเบเรต์ เดอ บูล, *จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบเรต์*, แปลโดย ราชบัณฑิตยสถาน. (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2560), 252.

¹³สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา ดำรงราชานุภาพ, *ไทยรบพม่า* (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2549), 271-172.

¹⁴นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ. *บรรณารักษ์, สาครบุรีจากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่นในลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร*. (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2561), 178.

ทำให้มีความสะดวกในการเดินทางมากกว่า รวมทั้งการเดินทางด้วยรถไฟอันเป็นวิทยาการที่ทันสมัย ในขณะนั้นก็เริ่มเข้ามาแทนที่การสัญจรทางน้ำด้วย ซึ่งจะกล่าวถึงในส่วนต่อไป

เมืองสาครบุรี: ถิ่นฐานการค้าริมแม่น้ำท่าจีน

แม่น้ำท่าจีน มีต้นกำเนิดมาจากแม่น้ำเจ้าพระยา ที่อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ก่อนจะไหลลงมาทางใต้ผ่านจังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม และออกอ่าวไทยที่อำเภอท่าฉลอม จังหวัดสมุทรสาคร แม่น้ำสายนี้มีชื่อเรียกหลายชื่อ โดยช่วงต้นในจังหวัดชัยนาทเรียกว่า แม่น้ำมะขามเฒ่า เมื่อผ่านจังหวัดสุพรรณบุรีจึงเปลี่ยนชื่อเรียกเป็นแม่น้ำสุพรรณบุรี ก่อนจะถูกเรียกชื่อว่าแม่น้ำนครไชยศรีในช่วงที่เข้าสู่เขตจังหวัดนครปฐม กระทั่งช่วงปลายของแม่น้ำตั้งแต่อำเภอกะทู้มแบน จังหวัดสมุทรสาคร ไปจนออกสู่อ่าวไทย บริเวณนี้จะเรียกว่าแม่น้ำท่าจีน

พื้นที่ตอนล่างและเส้นทางน้ำโบราณใกล้ปากแม่น้ำท่าจีน ปรากฏว่ามีการใช้สัญจรมาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 แล้ว ดังที่มีหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดี เป็นแหล่งเรือจมที่พบตามคลองสาขาที่แยกออกมาจากแม่น้ำท่าจีนไม่ไกลนัก เช่น แหล่งเรือจมบ้านขอม ต.โคกขาม อ.เมืองฯ จ.สมุทรสาคร และแหล่งเรือจมพนมสุรินทร์ ต.พันท้ายนรสิงห์ อ.เมือง จ.สมุทรสาคร ในตำแหน่งเหนือขึ้นมาจากแนวปากแม่น้ำท่าจีนปัจจุบัน สันนิษฐานว่าในสมัยนั้น บริเวณนี้คงมีสภาพเป็นเขตสันดอนโบราณของปากแม่น้ำนครไชยศรี (แม่น้ำท่าจีน)¹⁵ ในสมัยต่อมา บริเวณใกล้ปากแม่น้ำท่าจีนยังถือเป็นชุมทางน้ำเพื่อใช้เดินทางไปยังหัวเมืองทางตะวันตกและทางใต้ โดยมีคลองสำคัญที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา อาทิ คลองมหาชัย คลองพิทยาลงกรณ์ และเชื่อมต่อกับแม่น้ำแม่กลอง คือคลองสุนัขหอน

แม่น้ำท่าจีนมีบทบาทในฐานะที่ตั้งชุมชนชาวจีนบริเวณปากแม่น้ำในสมัยอยุธยา เป็นท่าเรือสำเภาที่แล่นมาติดต่อค้าขายและเป็นที่กระจายสินค้า เรียกว่า ‘บ้านท่าจีน’ ต่อมาจึงพัฒนาเป็นเมืองใหญ่ขึ้น ปรากฏชื่อของเจ้าเมือง คือ “พระสมุทรสาคร เมืองท่าจีน” ซึ่งเป็นเมืองจัตวา หัวเมืองฝ่ายใต้¹⁶ ในเอกสารกฎหมายตราสามดวง เรื่องพระไอยการตำแหน่งทหารหัวเมือง รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก่อนที่ พ.ศ. 2099 ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จะทรงโปรดฯ ให้ตั้งบ้านท่าจีนขึ้นเป็นเมืองสาครบุรี สำหรับใช้เกณฑ์กำลังพลยามมีศึกสงครามและใช้เมืองสาครบุรีเป็นเมืองหน้าด่านป้องกันศัตรู ดังความที่ว่า

¹⁵ตรงใจ หุดตุงกูร, "การตีความใหม่เรื่องขอบเขตแนวชายฝั่งทะเลโบราณสมัยทวารวดีบนที่ราบภาคกลางตอนล่าง," *ตำราวิชาการ* 18, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2562): 30.

¹⁶กรมศิลปากร, *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1* (กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภา, 2526), 325.

“[...] ไพร่บ้านพลเมืองตรี จัตวา ปากใต้เข้าพระนครครั้งนี้ น้อย หนีออกอยู่ป่าดงห้วย
เขาต้อนไม่ได้เป็นอันมาก ให้เอาบ้านท่าจีนเป็นเมืองสาครบุรี ให้เอาบ้านตลาดขวัญตั้งเป็น
เมืองนนทบุรี ได้แบ่งเอาแขวงเมืองราชบุรี แขวงเมืองสุพรรณบุรีตั้งเป็นเมืองนครไชยศรี
[...]”¹⁷

ในบันทึกการเดินทางของมองซิเออร์เซเบเรต์ ซึ่งได้เดินทางผ่านเมืองท่าจีน และบรรยาย
สภาพบ้านเมืองในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 แสดงให้เห็นถึงความเป็นเมืองท่าทางการค้าและเป็นจุด
จอดเรือสินค้าจากต่างประเทศได้อย่างชัดเจน

“[...] เมืองท่าจีนเป็นเมืองใหญ่ ไกลจากบางกอกหนทางประมาณ 8 ไมล์ และเป็น
เมืองที่ขึ้นกับเมืองราชบุรี ตั้งอยู่ริมลำน้ำซึ่งเป็นแม่น้ำที่งามน้ำคูมาก แม่น้ำนี้ลึกเรือขนาดมี
ระวางเพียง 100 ตันขึ้นล่องได้สะดวก และในเวลาที่เขาเจ้าได้ไปถึงแม่น้ำท่าจีนนั้น ก็มีเรือ
สำเภาท่าจีนขนาด 100 ตัน และเรือแขกมลายูจอดอยู่ในแม่น้ำหลายลำ [...]”¹⁸

ทั้งนี้ ตำแหน่งของเมืองท่าจีนหรือสาครบุรีนี้แต่แรกคงจะตั้งอยู่เหนือปากคลองสุนัขหอน
บริเวณวัดใหญ่จอมปราสาท ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำท่าจีน ซึ่งสอดคล้องกับตำแหน่งของชื่อเมือง ‘ท่าจีน’
(Taquin) ในแผนที่ในจดหมายเหตุของเดอ ลา ลูแบร์ (Carte du Cours du Menam depuis Siam
Jusqu’a la Mer) ราชทูตที่เดินทางเข้ามาพร้อมกับมองซิเออร์เซเบเรต์ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์
ว่าชื่อเมืองดังกล่าวอยู่เหนือคลองแม่กลอง (Canal de Meclon) หรือคลองสุนัขหอน

ราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 23 เมืองสาครบุรีมีการย้ายศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและสังคมไป
ตั้งที่ปากคลองมหาชัยซึ่งอยู่ถัดลงมาอีกคืบน้ำหนึ่ง เนื่องด้วยการขุดคลองมหาชัยในระยะเวลาอัน
มีการพบหลักฐานงานศิลปกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่บริเวณบ้านท่าจีน (เมืองสาครบุรีเก่าสมัยสมเด็จพระ
พระเจ้าจักรพรรดิ) มากกว่าตำแหน่งที่ตั้งเมืองมหาชัย (เมืองสาครบุรีใหม่) หรือเมืองสมุทรสาครใน

¹⁷ พระราชพงศาวดาร สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ตรวจสอบชำระจากเอกสารตัวเขียน,
(กรุงเทพฯ: มูลนิธิทุนพระพุทธรูปทองคำ ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2558), 54-55.

¹⁸ จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบเรต์, 252.

ปัจจุบัน เป็นตัวช่วยสนับสนุน¹⁹ และขณะเดียวกัน ก็ทำให้เกิดการตั้งชุมชนชาวจีนแห่งใหม่ ขึ้นบริเวณ แลมหฝั่งตรงข้ามศูนย์กลางใหม่ เรียกกันในหมู่ชาวจีนว่า ‘เล่งเกียฉู’ หรือท่าฉลอม เนื่องจากจอดเรือ ง่ายและไม่ไกลจากปากคลองมหาชัย²⁰ (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 6 ภาพถ่ายทางอากาศแม่น้ำท่าจีน บริเวณเมืองสมุทรสาคร

เมืองสาครบุรีในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ยังเพิ่มพูนความสำคัญจากการเป็นหัวเมืองที่ตั้งอยู่ปากแม่น้ำท่าจีนที่ได้เปรียบในเชิงยุทธศาสตร์ เห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (ทองจีน) เป็นแม่กองสร้างป้อมวิเชียรโชฎกขึ้นบริเวณปากคลองมหาชัย เมื่อ พ.ศ. 2371 และโปรดเกล้าฯ ให้อพยพชาวมอญในบังคับของพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยรอบป้อมด้วย²¹ ทำให้บริเวณปากแม่น้ำท่าจีนมีความหลากหลายของกลุ่มคน และวัฒนธรรมทั้งชาวไทย จีน และมอญ ก่อให้เกิดการสร้างทั้งวัดและศาลเจ้าขึ้นเป็นจำนวนมากทั้งในเมืองสมุทรสาครและละแวกใกล้เคียง

¹⁹ ประภัสสร ชูวิเชียร, รายงานการวิจัยเรื่อง หลักฐานศิลปกรรมอยุธยาที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล วิเคราะห์ในฐานชุมชน “ปากใต้” สมัยกรุงศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 70-71.

²⁰ สาครบุรีจากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่นในกลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร, 141.

²¹ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพทรงศรมหาโกษาธิบดี (ข้าบุนนาค) (กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์, 2560), 109.

ขณะเดียวกัน เมืองสาครบุรียังคงมีบทบาทเป็นเมืองท่าการค้าทางทะเลไม่ต่างจากในอดีต เห็นได้จากบันทึกของสังฆราชปาลเลกัวซ์ สังฆนายกมิสซัง เจ้าคณะเขตประจักษ์สยาม ซึ่งเดินทางผ่านเมืองสาครบุรีเพื่อเยี่ยมคริสต์ศาสนิกชนทางภาคตะวันตก ใน พ.ศ. 2386 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้บรรยายสภาพบ้านเมืองนี้ไว้ว่าเป็นเมืองขนาดเล็ก มีป้อมอยู่ตรงที่แม่น้ำบรรจบกัน พลเมืองส่วนใหญ่ประกอบทำประมงและเป็นพ่อค้า ทำเลที่ตั้งมีความเหมาะสมแก่การประมงและการพาณิชย์ จึงมีสำเภาติดต่อไปมาไม่ขาด²²

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองสาครบุรีเป็นเมืองสมุทรสาคร ขึ้นกับกรมท่า²³ ซึ่งในระยะนี้มีการเปลี่ยนแปลงเชิงสังคมและเศรษฐกิจบนแม่น้ำท่าจีนอย่างมาก เพราะหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เมืองสมุทรสาครไม่ได้เพียงแต่โดดเด่นในเรื่องการประมงเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่มีการขยายพื้นที่ทางการเกษตรบริเวณท้องที่บ้านแพ้วและกระทุ่มแบน เพื่อรองรับผลจากการทำสนธิสัญญาฉบับดังกล่าวด้วย รวมทั้งมีการขุดคลองภาษีเจริญจากคลองบางกอกใหญ่ ไม่ไกลจากปากคลองด่าน ตรงลงมาทางตะวันตกออกยังแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร และในสมัยต่อมาก็เกิดการขุดคลองดำเนินสะดวกจนแล้วเสร็จ ซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับคลองภาษีเจริญ ตรงมาออกยังแม่น้ำแม่กลองบริเวณบางนกแขวก จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งไม่เพียงแต่ประโยชน์ในเชิงการคมนาคมเท่านั้น แต่รวมถึงเพื่อใช้ขนถ่ายผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรจากพื้นที่ลุ่มน้ำทางปากตะวันตกให้เข้าสู่พระนครได้สะดวกมากขึ้น

ในระยะเดียวกันนี้ เริ่มมีการบุกเบิกพื้นที่บางหญ้าแพรก ฝั่งตรงข้ามกับเมืองสมุทรสาคร ทางใต้ของคลองสุนัขหอน ซึ่งแต่เดิมคงเป็นป่าชายเลนใกล้กับชายฝั่งทะเล เพื่อปรับพื้นที่ใช้ทำนาเกลือ ยังผลให้เกิดการขยายที่อยู่อาศัยตั้งเป็นชุมชนขึ้นบริเวณนี้ด้วย²⁴ และใน พ.ศ. 2444 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีการก่อสร้างทางรถไฟสายแม่กลองขึ้น โดยมีต้นทางจากสถานีปากคลองสานถึงสถานีมหาชัย อีกช่วงอยู่ในฝั่งท่าฉลอม คือสถานีบ้านแหลมถึงสถานีแม่กลอง กระทั่งใน พ.ศ. 2448 มีการจัดตั้งเป็นเขตสุขาภิบาล ซึ่งเป็นต้นแบบของการปกครองท้องถิ่นแห่งแรกของประเทศ นำมาซึ่งความเจริญหลายด้านของเมืองสมุทรสาครและทำให้ความเป็นอยู่ของ

²² มงเซญูร์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (พระนคร: ก้าวหน้า, 2520), 126-31.

²³ เจ้าพระยา ทิพากรวงษ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงษ์มหาโกษาธิบดี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2561), 265.

²⁴ สิริวรรณ สิริวนิชย์, รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาสำรวจสถานภาพทางความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร (กรุงเทพฯ: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2561), 42-43.

ประชาชนในท้องถิ่นดีขึ้น²⁵ จึงอาจกล่าวได้ว่าช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 25 นี้เอง ถือเป็นระยะที่เมืองสมุทรสาครมีการพัฒนาในทุกด้านอย่างต่อเนื่อง และเกิดการขยายตัวของชุมชนออกไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำท่าจีนตอนล่างเป็นจำนวนมาก

คลองมหาชัยถึงคลองสุนัขหอน: คลองเชื่อมลุ่มน้ำเจ้าพระยา ท่าจีน และแม่กลอง

คลองมหาชัย เชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าบริเวณคลองบางกอกใหญ่กับแม่น้ำท่าจีน ระหว่างทางของลำคลองเส้นนี้มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปหลายชื่อในแต่ละช่วงที่ไหลผ่าน โดยช่วงต้นคลองนั้นแยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าหรือคลองบางกอกใหญ่ บริเวณวัดปากน้ำภาษีเจริญ เรียกว่า คลองด่าน เมื่อไหลลงมาถึงแยกคลองบางขุนเทียนไปจนถึงคลองหัวกระบือ เรียกว่า คลองสนามชัย หรือสนามไชย จากนั้น เมื่อไหลลงมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เข้าคลองโคกขาม จะเปลี่ยนชื่อเรียกเป็นคลองมหาชัยไปจนออกสู่มแม่น้ำท่าจีน

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าช่วงต้นของคลองมหาชัยบริเวณที่เรียกกันว่าคลองด่าน ปรากฏการใช้เป็นเส้นทางเพื่อออกสู่อ่าวไทยและติดต่อกับบ้านเมืองทางตะวันตกมาแล้วตั้งแต่ช่วงอยุธยาตอนต้น ก่อนที่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เมื่อ พ.ศ. 2248 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ จะมีการขุดคลองโคกขามซึ่งเป็นทางที่แยกออกมาทางตะวันตกที่มีความคดเคี้ยวมากให้ตรง โดยให้ฝรั่งมาส่องกล้องอันเป็นวิทยาการทันสมัยในขณะนั้น แต่ไม่ทันเสร็จสมบูรณ์ ต่อมา สมเด็จพระเจ้าท้ายสระเสด็จมาทรงเปิดที่เมืองสาครบุรี พบว่าคลองมหาชัยยังขุดไม่แล้วเสร็จ จึงโปรดให้พระยาราชสงครามเกณฑ์คนจากหัวเมืองปากใต้แปดเมืองมาขุดจึงแล้วเสร็จตลอดสาย²⁶ อย่างไรก็ตาม สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้ให้ความเห็นต่อเหตุการณ์นี้ว่าการขุดซ่อมคลองในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือเป็นเรื่องที่เตรียมการวางแผนมาล่วงหน้าแล้ว ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะตำนานเรื่องพันท้ายนรสิงห์ ซึ่งเป็นมุขปาฐะที่เล่าสืบกันมา²⁷ ก่อนที่ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์จะมีการขุดซ่อมคลองอีกครั้ง ตั้งแต่ปากคลองจนถึงบางขุนเทียนในสมัยรัชกาลที่ 3²⁸

²⁵ ประภัสสร อินธิเสน, "บทบาทของสุขาภิบาลที่มีต่อการปกครองตนเองในท้องถิ่น ระหว่างปี พ.ศ. 2441-2476" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 11.

²⁶ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล, (กรุงเทพฯ: โฆษิต, 2549), 393.

²⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ, แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2539), 50.

²⁸ ทิวภาพรวงชมมหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพทรงศรมหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), 129.

ตลอดคลองมหาชัยมีจุดตัดของคลองสาขาอยู่ตลอดสาย บริเวณดังกล่าวมักมีการตั้งชุมชนเป็นระยะ เช่น บางกระดี่ ซึ่งมีคลองบางกระดี่น้อยไหลลงไปทางใต้ มีวัดบางกระดี่เป็นศูนย์กลางชุมชน ส่วนบ้านขอมหรือบ้านเขมร ซึ่งปรากฏอยู่ในวรรณกรรมหลายชิ้น บริเวณนี้มีร่องรอยของคลองพระรามไหลมาเชื่อม และมีวัดโสภณาราม (วัดบ้านขอม) เป็นศาสนสถานประจำย่าน เช่นเดียวกับจุดตัดกับคลองกระเจ็ดในช่วงท้ายของคลองก่อนจะออกสู่น้ำท่าจีนก็มีวัดเจษฎารามตั้งอยู่ไม่ไกลกัน

คลองสุนัขหอน เป็นลำคลองที่เชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลอง โดยไหลมาจากแม่น้ำท่าจีน บริเวณบ้านท่าจีนหรือเมืองสาครบุรีเก่า ก่อนจะไหลไปทางทิศตะวันตก เพื่อออกสู่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม ทั้งนี้ แต่เดิมชื่อของคลองสายนี้คงมีการเรียกปะปนกันระหว่างคลองสุนัขหอนกับคลองแม่กลอง ดังที่มีชื่อคลองแม่กลอง (Canal de Meclon) บนแผนที่ในจดหมายเหตุของเดอ ลา ลูแบร์ (Carte du Cours du Menam depuis Siam Jusqu'a la Mer) แต่ปัจจุบันการเรียกชื่อคลองแม่กลอง นิยมในหมู่คนท้องถิ่นโดยนับตั้งแต่คลองหกก่อก้งลงทางใต้ บริเวณแถบบ้านบึงปีน จังหวัดสมุทรสงคราม จนออกสู่น้ำแม่กลอง

คลองเส้นนี้เป็นอีกลำน้ำสำคัญตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เห็นได้จากการมีชุมชนใหญ่ตั้งอยู่ทั้งต้นคลองและท้ายคลอง โดยทางฝั่งแม่น้ำท่าจีนมีบ้านท่าจีนหรือเมืองสาครบุรีตั้งอยู่ ขณะที่ท้ายคลองฝั่งแม่น้ำแม่กลองมีเมืองแม่กลองที่ต่อมาจะพัฒนาเป็นเมืองสมุทรสงครามตั้งอยู่ ขณะเดียวกัน ด้วยความที่ลักษณะทางกายภาพของคลองมีความคดเคี้ยวตั้งแต่ปากคลอง ทำให้ระหว่างลำน้ำจึงมีการตั้งชุมชนใหญ่น้อยอยู่ตามคิ่งน้ำมากมาย เช่น บ้านบ่อ บ้านกาหลง ขณะที่ช่วงท้ายของคลองเมื่อใกล้ออกสู่น้ำแม่กลอง คลองสุนัขหอนจะมีลักษณะเป็นเส้นตรงต่างไปจากลักษณะของคลองธรรมชาติ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าเกิดขึ้นจากการขุดแต่ง²⁹

อย่างไรก็ตาม การขุดลอกคลองสุนัขหอนครั้งที่มีหลักฐานแน่ชัด คือเนื้อความที่กล่าวอยู่ในพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่กลองขุดคลองสุนัขหอน เมื่อ พ.ศ. 2377

“[...] เจ้าพระยาพระคลังพิเคราะห์ดูเห็นว่า น้ำชนกันตรงนั้นคงตื้นเขินกันทุกแห่ง ถ้าขุดคลองแยกเข้าไปที่น้ำชนนั้น ก็จะไม่ตื้นเขิน จึงจ้างจีนขุดที่น้ำชนแยกเข้าไปทุ่งริมบ้านโพธิ์

²⁹ ศาครบุรีจากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่นในลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร, 170.

หักสายหนึ่ง แล้วขอแรงกระปือราชูรชาวบ้านลงลุยในคลองนั้น น้ำขึ้นลงเชียวก็ลิกอยู่ได้ไม่
ตั้งมาจนทุกวันนี้ ลีนเงินค่าแรงจันชุดเป็นเงิน 120 ชั่ง 4 ตำลึง 1 เฟื้อง”³⁰

ระหว่างลำคลองสุนัขหอนมีเส้นทางน้ำแยกออกไปอยู่ตลอดสาย บริเวณดังกล่าวมักจะเป็น
ที่ตั้งของชุมชนเก่าแก่มากไม่ต่างจากคลองมหาชัย เช่น บ้านบ่อ ซึ่งมีวัดใหญ่บ้านบ่อเป็นศูนย์กลางชุมชน
วัดนี้คงมีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังมีโบราณวัตถุสถานอยู่มาก เช่น เสาหินทรายแดงขนาดใหญ่
(ภาพที่ 7) และพระพุทธรูปหินทรายแดง ถัดมาไม่ไกลเป็นบ้านบางน้ำวน ซึ่งตรงนี้มีคลองแยก
ขึ้นไปชื่อว่าคลองท่าแร่ที่สามารถเชื่อมต่อได้กับลำน้ำหลายสายทางด้านบน และบริเวณคู้้งน้ำสุดท้าย
ก่อนที่คลองสุนัขหอนจะเปลี่ยนเป็นเส้นตรง เป็นที่ตั้งของบ้านกาหลง ซึ่งมีคลองแยกออกไปชื่อว่า
คลองนาขวาง คลองสายนี้เป็นทางไปสู่ชุมชนผู้ประกอบอาชีพทำนาเกลือดั้งเดิม คือบ้านนาขวางและ
บ้านนาโคก ซึ่งมีวัดประจำชุมชนคือวัดนาขวางและวัดนาโคก บริเวณจุดตัดตรงนี้คงมีความสำคัญ
ในฐานะเป็นชุมทางของการขนส่งเกลือ มีด่านเก็บภาษีเกลือตั้งอยู่บริเวณนี้ ตามความที่ปรากฏใน
นิราศพระแท่นดงรัง ของสามเณรกลิ่น ขณะที่ช่วงปลายคลองใกล้กับแม่น้ำแม่กลองมีคลองลัดด้านซึ่ง
เข้าไปเชื่อมกับคลองวัดจุฬาหรือคลองอัมพวา ซึ่งถือเป็นเขตชุมชนชาวสวนอัมพวา-บางช้าง และคู้้งน้ำ
สุดท้ายมีคลองลัดจวนที่ปัจจุบันเป็นคลองสายเล็ก ๆ ตัดตรงเข้าแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งคงมีประโยชน์เพื่อ
ย่นระยะเวลาการเดินทาง โดยบริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอเมืองสมุทรสงครามที่สร้างขึ้น
เมื่อ พ.ศ. 2444³¹

³⁰พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพทรงศรมหาโกษาธิบดี (ข้า
บุนนาค), 109.

³¹สุจิตต์ วงษ์เทศ, ชื่อบ้านนามเมือง ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม (กรุงเทพฯ: สำนักงาน
คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, 2549), 99.

ภาพที่ 7 เสมอหินทรายแดงขนาดใหญ่ สมัยอยุธยา วัดใหญ่บ้านบ่อ ริมคลองสุนัขหอน

ภายหลังเมื่อคลองดำเนินสะดวกถูกขุดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการขุดคลองเป็นแนวตรงลงมาเพื่อเชื่อมกับคลองสุนัขหอนเพิ่มขึ้นอีกหลายสาย เช่น คลองตาข่า ลงมาเชื่อมบริเวณบ้านบ่อ คลองอ้อมใหญ่หรือคลองโรงเข้ ลงมาเชื่อมบริเวณวัดไร่ไทรทอง เหตุนี้ทำให้การปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนชายฝั่งทะเลกับชุมชนชาวสวนที่อยู่ในพื้นที่ด้านบนสะดวกขึ้น

แม่กลองและบางช้าง: พัฒนาการของชุมชนลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

แม่น้ำแม่กลอง เกิดขึ้นจากแม่น้ำ 2 สาย โดยสายแรกนั้นคือแม่น้ำแควใหญ่ เกิดจากเทือกเขาในเขตอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก ก่อนจะไหลลงมาบรรจบกับแม่น้ำแควน้อย ซึ่งไหลมาจากเทือกเขาถนนธงชัย-ตะนาวศรี ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี เมื่อรวมกันที่บริเวณปากแพรก อำเภอเมืองฯ จังหวัดกาญจนบุรีแล้ว จึงไหลลงมาทางใต้ผ่านจังหวัดกาญจนบุรี เมื่อไหลมาถึงจังหวัดราชบุรีจะเรียกว่าแม่น้ำราชบุรี โดยเมื่อผ่านหน้าเมืองราชบุรีลงมาเล็กน้อย แม่น้ำจะแยกออกเป็น 2 ทาง ทางหนึ่งเรียกว่าแม่น้ำอ้อมหรือคลองแควอ้อม ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นแม่น้ำแม่กลองสายเก่า ขณะที่อีกสายหนึ่งเป็นแม่น้ำแม่กลองสายใหม่ อันเกิดจากการเปลี่ยนทิศทางไหลของแม่น้ำในภายหลัง โดยแม่น้ำแม่กลองทั้ง

2 สายนี้จะไหลมาบรรจบกันอีกทั้งที่บริเวณปากคลองแควอ้อม ในอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม แล้วจึงไหลออกสู่อ่าวไทยที่อำเภอเมืองฯ จังหวัดสมุทรสงคราม

การตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองริมฝั่งน้ำแม่กลองตอนล่างมีมาก่อนแล้วบริเวณคลองแควอ้อม ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องสมัยทวารวดี ดังที่มีหลักฐานบ่งชี้คือแหล่งโบราณคดีบ้านโคกพริกอยู่ไม่ไกลจากคลองแควอ้อม ซึ่งขุดพบโครงกระดูก ลูกปัด เครื่องประดับ ภาชนะดินเผา และโบราณวัตถุอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก อีกทั้งลำน้ำสายนี้อยู่ไม่ไกลกับเมืองโบราณคูบัว ซึ่งเป็นเมืองในสมัยทวารวดี โดยมีลำห้วยชินสีห์ที่เชื่อมต่อไปยังเมืองคูบัวได้ นอกจากนี้ ตามลำคลองแควอ้อมยังมีบันทึกว่าพบหลักฐานเป็นเสากระโดงเรือจมและภาชนะดินเผาสมัยราชวงศ์ถังตอนปลายถึงสมัยราชวงศ์ซ่งและหยวน³² ซึ่งกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12-19

นอกจากคลองแควอ้อมแล้ว ยังมีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนตลอดสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง และขยายตัวเข้าไปสู่ลำคลองสาขาด้านใน ตั้งแต่บ้านบางช้าง แลบอัมพวา ไปจนถึงบ้านบางน้อย ในเขตอำเภอบางคนที ถือเป็นถิ่นฐานชุมชนชาวสวนที่อยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่นที่เกิดขึ้นในระยะเดียวกับชุมชนในคลองแควอ้อม³³ เมื่อมีการตั้งชุมชนย่อมส่งผลให้เกิดการตั้งเป็นตลาดบางข้างขึ้นที่คลองวัดจุฬา (คลองอัมพวา) มาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยมีตำแหน่งนายตลาดเป็นท้าวแก้วผลึก ต้นวงศ์ของราชินิกุลบางช้าง³⁴ สวนนอกบางข้างมีความสำคัญอย่างมากต่อระบบการคลังในสมัยอยุธยา เนื่องจากมีบันทึกว่าพื้นที่สวนแถบนี้สามารถส่งอากรสวนขึ้นพระคลังหลวงในสมัยพระเจ้าอยู่บรมโกศเป็นจำนวนมาก³⁵ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่ย่านนี้ทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจมาอย่างต่อเนื่องถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ส่วนบริเวณใกล้กับปากแม่น้ำแม่กลอง มีการตั้งชุมชนมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นหลักฐานลายลักษณ์อักษรอยู่ในในเอกสารกฎหมายตราสามดวง เรื่องพระไอยการตำแหน่งทหารหัวเมือง เช่นเดียวกับเมืองท่าจีน โดยมีการกล่าวถึงบรรดาศักดิ์ของเจ้าเมืองเป็น “พระสมุทรสงคราม เมืองแม่กลอง” มีฐานะเป็นหัวเมืองจัตวาของชายฝั่งทะเลปากใต้ ต่อมาในจดหมายเหตุมองซิเออร์ เซเบร์ต์ (พ.ศ. 2230-2231) ได้บรรยายถึงเมืองริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ชื่อว่าเมืองแม่กลอง

³²ชื่อบ้านนามเมือง ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม, 58-59.

³³เรื่องเดียวกัน, 60.

³⁴เทพ สุทรสารทูล, งานฉลองวันพระราชสมภพครบ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ราชินิกุลบางช้าง (กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์, 2511), 1.

³⁵สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา ดำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 17 เรื่องตำนานการเลียบ่อนเบี้ยแล เลิกหวย ฉบับทรงแก้ไขใหม่ (กรุงเทพฯ: ไสภณพิพิธธรรมนากรม, 2465), 7.

ซึ่งเป็นเมืองใหญ่กว่าเมืองท่าจีน มีป้อมขนาดเล็ก และมีน้ำท่วมอยู่รอบป้อม³⁶ ทั้งนี้ เมืองแม่กลองได้เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองสมุทรสงครามตามบรรดาศักดิ์ของเจ้าเมือง ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 23 เห็นได้จากในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ที่มีการกล่าวถึงการเกณฑ์คนจากแปดหัวเมืองปากใต้ไปขุดคลองโคกขาม ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ซึ่งหนึ่งในนั้นมี ‘เมืองสมุทรสงคราม’ รวมอยู่ด้วย

ช่วงรอยต่อปลายอยุธยาถึงสมัยกรุงธนบุรี ลุ่มแม่น้ำแม่กลองมีบทบาทในด้านยุทธศาสตร์การสงครามเป็นอย่างมาก โดยเป็นพื้นที่ตั้งรับทัพพม่ามาแล้วตั้งแต่สมัยสมเด็จพระสุริยาศน์อมรินทร์ จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน โปรดให้ชาวจีนจากเมืองชลบุรี ระยอง กาญจนบุรี และราชบุรี เข้ามาตั้งค่ายอยู่ที่บ้านบางกุ้ง ซึ่งตั้งอยู่บริเวณที่คลองแควอ้อมและแม่น้ำแม่กลองมาสบกัน เพื่อตั้งรับทัพพม่า โดยถือเป็นด่านป้องกันสุดท้ายก่อนที่ทัพข้าศึกจะเข้าถึงกรุงธนบุรี ขณะเดียวกัน รัชสมัยนี้ได้มีการอพยพของผู้คนลงมาตั้งถิ่นฐานอีกระลอกหนึ่งในแถบอัมพวา เนื่องจากเป็นที่ดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การอยู่อาศัย³⁷ และบ้านบางช้างยังเป็นนิวาสสถานเดิมของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รวมถึงเป็นที่เสด็จพระราชสมภพของรัชกาลต่อมาคือสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ย่านนี้จึงแปรสภาพเป็นพื้นที่อิทธิพลของกลุ่มราชินิกุลบางช้าง ซึ่งเป็นสายสกุลของกลุ่มชนชั้นนำผู้มีอำนาจในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้เกิดการสร้างวัดวาอารามด้วยการอุปถัมภ์ของเหล่าราชินิกุลขึ้นหลายวัดตามลำคลองในเขตอัมพวา

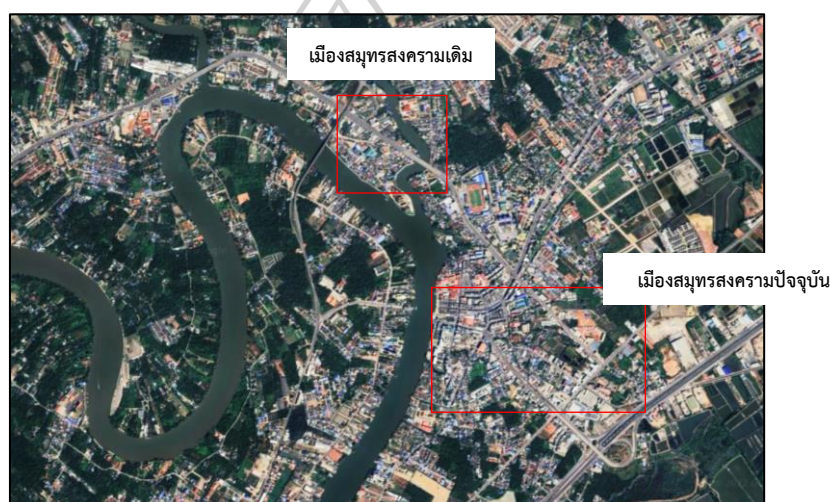
รัชกาลต่อมา คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ สร้างป้อมพิฆาตข้าศึกขึ้นที่เมืองสมุทรสงคราม³⁸ ซึ่งป้อมดังกล่าวตั้งอยู่บริเวณโรงพยาบาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม นับแต่รัชสมัยนี้ ชุมชนในเขตลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างก็เริ่มเปลี่ยนบทบาทจากที่เคยเป็นเมืองด้านยุทธศาสตร์เพื่อป้องกันศูนย์กลางอำนาจ สู่การเป็นเมืองที่โดดเด่นทางด้านเกษตรกรรมและอาหารทะเลมากยิ่งขึ้น อันเป็นผลมาจากสนธิสัญญาเบาว์ริง เช่นเดียวกับเมืองอื่นในลุ่มน้ำต่าง ๆ ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีการขนส่งสินค้าเข้าไปยังกรุงเทพฯ ผ่านทางคลองภาษีเจริญและคลองดำเนินสะดวก และนอกจากการขุด 2 คลองดังกล่าวแล้ว ในช่วงเดียวกันยังมีการขุดคลองจากแม่น้ำแม่กลองลงไปเชื่อมกับลำน้ำทางตอนใต้เพื่อเข้าสู่เมืองเพชรบุรี อีกทั้งยังมีคลองขุดสายเล็ก ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ทางการคมนาคมและการทำเกษตรกรรมอีกเป็นจำนวนมาก

³⁶ จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบเรต์. 252-253.

³⁷ ชื่อบ้านนามเมือง ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม, 102.

³⁸ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพทรงศรมหาโกษาธิบดี (ข้าบุนนาค), 140.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รื้อป้อมพิฆาตข้าศึกที่สร้างมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 ลง และตั้งกองโรงเรียนพลทหารเรือที่ 1 ขึ้น³⁹ พร้อมทั้งมีการตัดทางรถไฟสายมหาชัย-ท่าจีน-แม่กลอง จากบ้านแหลม เมืองสมุทรสาคร ตรงลงมายังแม่กลอง เมืองสมุทรสงคราม บริเวณระหว่างกองโรงเรียนพลทหารเรือที่ 1 กับวัดศรีจำปา (วัดเพชรสมุทรวิหาร) สันนิษฐานว่าระยะนี้ศูนย์กลางการปกครองและเศรษฐกิจของเมืองสมุทรสงครามคงเริ่มย้ายจากตรงวัดใหญ่และคลองลัดจวน ระหว่างคลองสุนัขหอนกับแม่น้ำแม่กลอง มายังริมแม่น้ำแม่กลองตรงสถานีรถไฟแม่กลองแทนจนกระทั่งปัจจุบัน (ภาพที่ 8)

ภาพที่ 8 ภาพถ่ายทางอากาศแม่น้ำแม่กลอง บริเวณเมืองสมุทรสงคราม

เส้นทางน้ำเชื่อมต่อระหว่างลุ่มแม่น้ำแม่กลองกับแม่น้ำเพชรบุรี

ลุ่มแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำเพชรบุรีมีเครือข่ายคูคลองทั้งธรรมชาติและคลองขุดเชื่อมต่อถึงกัน เส้นทางสายสำคัญ ได้แก่ คลองวัดประตู่ คลองประชาคมขึ้น (คลองบางลี่) คลองขุดดอนจั่น และคลองลัดยี่สารซึ่งคลองเหล่านี้มีบทบาทเป็นเส้นทางคมนาคมและขนส่งแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างชุมชนชายฝั่งทะเลกับชุมชนชาวสวนของทั้งสองลุ่มน้ำ รวมถึงใช้เป็นเส้นทางออกสู่ทะเล ระหว่างทางของลำคลองมีชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำ และมีคลองสาขาเชื่อมต่อเนื่องไปยังชุมชนที่อยู่ลึกเข้าไปอยู่ตลอดสาย

³⁹ กรมศิลปากร, ปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม 27 จังหวัดสมุทรสงคราม (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2564),

คลองวัดประดู่ เป็นคลองธรรมชาติที่แยกมาจากคลองแควอ้อม (แม่น้ำแม่กลองสายเก่า) ปากคลองอยู่บริเวณวัดแก้วเจริญ ไหลลงมาทางใต้เข้าเขตชุมชนชายฝั่งทะเลเพชรบุรี แล้วปลายทางมาเชื่อมกับคลองบ้านน้อย ซึ่งเป็นคลองสาขาของคลองบางสามแพรก ซึ่งต่อกับแม่น้ำเพชรบุรี และออกสู่ทะเลได้ทางปากอ่าวบางตะบูน ระหว่างทางของคลองวัดประดู่แยกออกไปเป็นคลองสาขาอีกหลายสาย เช่น คลองห้วยโรงที่ไหลมาจากทางตะวันตกในเขตจังหวัดราชบุรี คลองยี่สารและคลองยี่สารเก่า ที่ต่อเนื่องเข้าไปยังชุมชนบ้านยี่สาร คลองบางเค็มเข้าไปถึงบ้านบางเค็ม มีวัดกุฎีบางเค็มเป็นวัดสำคัญของชุมชน และคลองขุดหนองบัวที่ต่อไปยังคลองไหลล้า สามารถออกสู่อ่าวบางตะบูนได้อีกทางหนึ่ง ปัจจุบัน คลองวัดประดู่ถูกใช้เป็นเส้นเขตแดนแบ่งระหว่างจังหวัดสมุทรสงครามกับจังหวัดราชบุรี

คลองวัดประดู่เป็นเส้นทางสัญจรภายในและขนถ่ายสินค้ามาตั้งแต่อดีต และเป็นเส้นทางปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนชาวสวนในเขตแควอ้อม บางช้าง และอัมพวา กับชุมชนชาวประมงชายฝั่งทะเลยี่สาร-บางตะบูน ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบันทึกไว้ในคราวเสด็จตรวจราชการมณฑลราชบุรี เมื่อ พ.ศ. 2441 ถึงเส้นทางตอนในที่ต่อไปยังบ้านยี่สารได้ ความว่า “[...] แต่เดิมกะว่าจะไปเมืองเพชรบุรีทางใน คือไปทางลำน้ำวัดประดู่ออกคลองยี่สาร [...]”⁴⁰ ขณะเดียวกัน คลองวัดประดู่ยังถือเป็นย่านการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่ง มีบันทึกถึงการตั้งเป็นตลาดอยู่ที่ปากคลองวัดประดู่ ในจดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5 ครั้งแรกและครั้งที่ 2 ด้วย นอกจากนี้คลองวัดประดู่ยังมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนชายฝั่งทะเลต่าง ๆ ที่ตั้งชุมชนในระบบนิเวศน้ำกร่อย ซึ่งจำเป็นต้องพายเรือมาเอาน้ำจืดกลับไปอุปโภค-บริโภคจากคลองสายนี้

คลองประชาชมชื่น คลองประชาชื่น หรือคลองบางลี่ ขุดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2411 อันเป็นส่วนหนึ่งในนโยบายการขุดคลองเพื่อใช้ขนส่งผลิตผลทางการเกษตรจากภูมิภาคตะวันตกเข้าสู่กรุงเทพฯ ซึ่งสืบเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง แต่เดิมคลองนี้มีชื่อว่าคลองบางลี่ ซึ่งเป็นคลองสายเก่าที่มีอยู่ก่อน ดังความว่า “[...] ครั้นแล้วท่านมีครัทธากับเจ้าคุณดำหนักใหม่ เข้าทูลกันขุดคลองบางลี่แขวงเมืองสมุทรสงคราม ไปตกคลองยี่สาร ยาว 341 เส้น 3 วา 2 ศอก กว้าง 6 วา ลึก 4 ศอก [...]”⁴¹

คลองประชาชมชื่นมีปากคลองอยู่บริเวณวัดกุฎีทอง ตรงข้ามกับปากคลองอัมพวา ไหลตรงลงมาทางใต้ ขนานกันกับคลองวัดประดู่ เชื่อมกับคลองขุดตอนจันที่อยู่ใกล้กับเขายี่สาร โดย

⁴⁰ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, การเสด็จตรวจราชการหัวเมือง ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (กรุงเทพฯ: สถาบันดำรงราชานุภาพ, 2555), 174.

⁴¹ ทิวภาพทรงษ์มหาโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, 249.

ปลายคลองมาออกยังคลองลัดยี่สารบริเวณเขายี่สาร ระหว่างทางมีคลองสาขาไหลแยกออกไปมากมาย เช่น คลองบางเรือหักและคลองมอปลัดที่เป็นคลองธรรมชาติไหลไปออกปากแม่น้ำแม่กลอง รวมถึงคลองคต คลองโคน และคลองยี่สารเก่า (คลองไทย) ซึ่งไหลไปออกสู่ทะเลได้โดยตรง

คลองลัดยี่สาร (คลองขุดยี่สาร) และคลองขุดตอนจัน ขุดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2411 หรือในระยะเดียวกันกับคลองประชาชมชื่น โดยการออกทุนของกลุ่มขุนทางและชนชั้นนำในช่วงนั้น⁴² เป็นคลองขุดตัดตรงเชื่อมจากแม่น้ำแม่กลองและคลองประชาชมชื่นมายังเขายี่สารออกสู่ปากอ่าวบางตะบูน

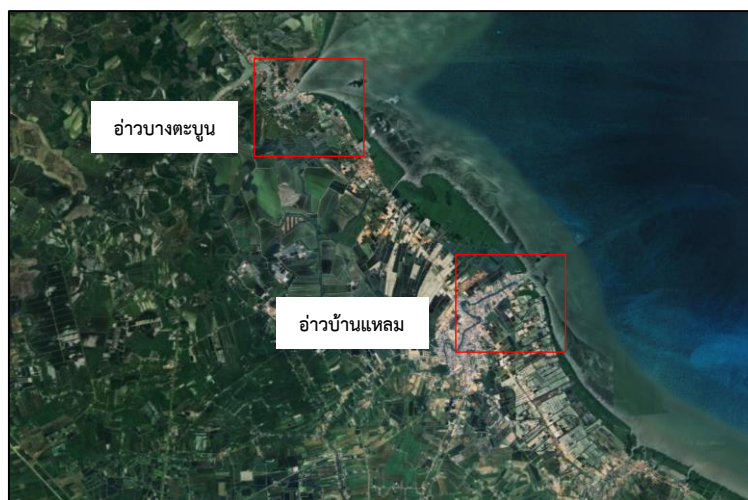
การขุดคลองเพื่อเชื่อมจากแม่น้ำแม่กลองมายังแม่น้ำเพชรบุรีได้สะดวกยิ่งขึ้น สะท้อนความสำคัญของเส้นทางนี้ในมุมมองของชนชั้นนำสยามช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ทั้งในแง่เศรษฐกิจคือเส้นทางขนถ่ายสินค้าเกษตรกรรม และแง่สังคมที่เป็นพื้นที่ท่องเที่ยวแสวงบุญและเส้นทางไปสู่เมืองเพชรบุรี เมืองตากอากาศที่ทวีความสำคัญมาแล้วก่อนหน้า⁴³

บางตะบูน-บ้านแหลม: ชุมชนชายฝั่งทะเลปากแม่น้ำเพชรบุรี

ถัดจากแม่น้ำแม่กลองโค้งลงมาทางใต้ หรือบริเวณปาก ก.ไก่ ของอ่าวไทย จึงเข้าสู่พื้นที่แนวชายหาดเก่าสมัยทวารวดี หรือที่เรียกอย่างล้าลองว่า ‘ถนนท้าวอยู่ทอง’ บริเวณนี้มีลักษณะเป็นที่ลาดต่ำอยู่ระหว่างลุ่มแม่น้ำแม่กลองกับลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี ปัจจุบัน มีสภาพเป็นพื้นที่ราบน้ำท่วมถึงและทะเลตมที่เต็มไปด้วยป่าชายเลนจนจรดกับแหลมผักเบี้ย แล้วจึงเปลี่ยนจากหาดเลนเป็นหาดทราย บริเวณนี้เป็นชุมทางของเส้นทางน้ำหลายสายที่เชื่อมโยงถึงกันระหว่างแม่น้ำแม่กลองกับแม่น้ำเพชรบุรี รวมถึงเป็นปากแม่น้ำเพชรบุรีด้วย (ภาพที่ 9)

⁴²ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “ลุ่มน้ำเจ้าพระยา” รากเหง้าแห่งสยามประเทศ, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2566), 91.

⁴³วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, ยี่สาร : ย่านตลาดกลางป่าชายเลน, เข้าถึงเมื่อ 25 มีนาคม 2566, เข้าถึงได้จาก <https://walailakongsiri.com/2018/08/21/yisan-village/>.

ภาพที่ 9 ภาพถ่ายทางอากาศ สภาพพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำเพชรบุรี

บริเวณนี้มีลำน้ำเล็ก ๆ หลายสายทั้งธรรมชาติและที่ขุดขึ้น เช่น คลองห้วยโรง คลองบางเค็ม ห้วยพง ห้วยใหญ่ ห้วยจำพรหม คลองบ้านไผ่ คลองหนองปลาไหล คลองสวนทุ่ง ฯลฯ ไหลจากที่สูงและภูเขาทางตะวันตกลงมาเชื่อมถึงกันเป็นโครงข่ายขนาดใหญ่เต็มพื้นที่ เมื่อไหลเข้าสู่พื้นที่ป่าชายเลนซึ่งใกล้กับทะเล ลำน้ำต่าง ๆ จึงรวมกันเป็นคลองขนาดใหญ่ ได้แก่ คลองคต คลองโคน คลองช่อง คลองไทย คลองยี่สาร คลองไทรหลัก คลองคู้งตำหนัก และคลองบางใหญ่ แล้วไหลลงสู่ทะเล

ขณะเดียวกัน แม่น้ำเพชรบุรีที่ไหลจากทางใต้ขึ้นมาทางเหนือ เมื่อเข้าสู่พื้นที่อำเภอบ้านแหลม จึงแยกเป็น 2 ทาง ทางหนึ่งคือเลี้ยวขวาไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือแล้วออกสู่ทะเลทางอ่าวบ้านแหลม ขณะที่อีกสายหนึ่งตรงต่อไปทางเหนือ ซึ่งเป็นคลองที่ขุดขึ้นมาแต่โบราณเพื่อเชื่อมไปยังบริเวณเขาตะเครา⁴⁴ ก่อนไหลต่อมาเชื่อมกับบรรดาโครงข่ายคลองต่าง ๆ ในพื้นที่ป่าชายเลน เช่น คลองไทรหลักและคลองบางสามแพรกที่บริเวณวัดคู้งตำหนัก จากนั้นแม่น้ำเพชรบุรีจึงถูกเรียกว่าคลองบางตะบูน และออกสู่ทะเลตรงอ่าวบางตะบูน

ความสำคัญของเมืองเพชรบุรี ซึ่งเป็นเมืองใหญ่และศูนย์กลางอำนาจของชุมชนในแถบลุ่มแม่น้ำเพชรบุรีมีมาแล้วตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ดังที่ปรากฏชื่อเมืองศรีชัยวัชรปุระอยู่ในจารึกปราสาทพระขรรค์ และดำรงความเป็นเมืองต่อเนื่องมากระทั่งสมัยสุโขทัย ดังที่กล่าวอยู่ในจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงว่า “[...] เบื้องหัวนอนรอดคนที พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี

⁴⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, *สร้างบ้านแปงเมือง* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2560), 204-05.

ศรีธรรมราช [...]” ที่เป็นการบรรยายถึงขอบเขตอาณาจักรสุโขทัยในขณะนั้น นอกจากนี้ เอกสารจีนสมัยราชวงศ์หยวนยังมีการกล่าวถึงราชทูตจากเมืองเพชรบุรีไปยังราชสำนักจีน เมื่อ พ.ศ. 1837⁴⁵ ด้วย

สมัยอยุธยาตอนต้น เมืองเพชรบุรีเปลี่ยนแปลงสถานะเป็นหัวเมืองจัตวาภายใต้อำนาจของอยุธยาแล้วอย่างน้อยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21⁴⁶ ขณะที่การตั้งถิ่นฐานเก่าแก่ที่สุดที่ย่านทะเลตมชายฝั่งนี้พบว่าอยู่ที่เขายี่สาร ซึ่งตั้งอยู่เหนือขึ้นไปจากแม่น้ำเพชรบุรีและเมืองเพชรบุรีไม่กี่กิโลเมตร จากการขุดค้นทางโบราณคดี เมื่อ พ.ศ. 2541 พบโบราณวัตถุเป็นเศษภาชนะดินเผาทั้งเนื้อแกร่งและเคลือบที่มีรูปแบบกำหนดอายุได้สมัยอยุธยาตอนต้น จึงสันนิษฐานว่าบริเวณนี้มีการอาศัยอยู่มาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19-20⁴⁷ นอกจากนี้ รูปแบบศิลปกรรมของเสนาสนะภายในวัดเขายี่สารที่ปรากฏก็กำหนดอายุได้อยู่ในราวสมัยอยุธยาเช่นเดียวกัน

ทำเลที่ตั้งของเขายี่สาร ซึ่งมีลักษณะเป็นภูเขาลูกโดดกลางป่าชายเลนและระบบนิเวศน้ำกร่อยที่เชื่อมต่อเส้นทางน้ำได้หลายทาง ทั้งแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำเพชรบุรี และออกสู่ทะเล ทำให้ที่นี่เป็นจุดหมายสำคัญในการแวะพักของเรือสินค้า ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนจากกวางตุ้ง-กวางสี และเวียดนาม จนเป็นชุมชนชายฝั่งทะเลที่มีความสำคัญในฐานะส่วนหนึ่งของเส้นทางการค้าทางทะเลตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้แปรรูปอาหารทะเลเพื่อนำไปขายยังเมืองหลวง⁴⁸

นอกจากบ้านยี่สาร ในช่วงเวลาเดียวกันยังพบกิจกรรมในพื้นที่ใกล้เคียงที่บริเวณแหลมผักเบี้ย ซึ่งเป็นแหล่งทำนาเกลือมาแต่โบราณ ส่วนพื้นที่อื่น ๆ นั้นคงจะมีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนอย่างเบาบาง อาจเพราะด้วยอุปสรรคของการสร้างบ้านแปงเมืองบนทะเลตมที่ดินมีทั้งความนึ่ม แฉะ และเค็ม ลำน้ำที่ไหลผ่านก็เป็นน้ำกร่อยไม่เหมาะแก่การอุปโภคบริโภค ดังที่มองซิเออร์เซเบเรต์ ได้บรรยายขณะเดินทางผ่านปากแม่น้ำเพชรบุรีเพื่อไปยังเมืองเพชรบุรี เมื่อ พ.ศ. 2231 ว่า “ในแถวปากน้ำเพชรบุรีนี้เป็น

⁴⁵ คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทย เกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน สำนักนายกรัฐมนตรียุคใหม่, ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย-จีน พ.ศ. 1825-2395 (แปลจากเอกสารทางราชการจีน (2531), 2 อ้างถึงใน ชุติพร วิรุณหะ และคนอื่นๆ, "ประตูสู่อาคเนย์: มุมมองใหม่ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองเพชรบุรี," *อักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร* 40, 1 (2561): 33.

⁴⁶ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง* (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2529), 268.

⁴⁷ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, *สังคมและวัฒนธรรมชุมชนยี่สาร* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545), 97.

⁴⁸ *ชื่อบ้านนามเนามเมือง ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม*, 52.

ที่เปล่าเปลี่ยว ไม่มีผู้คนอยู่เลย แต่เมื่อได้ขึ้นไปตามลำแม่น้ำได้สัก 2 ไมล์ ภูมิประเทศดูดีขึ้น ทั้งสองข้างแม่น้ำเป็นทุ่งนา ซึ่งราษฎรพลเมืองมาทำนาหว่านเพาะข้าว [...]”⁴⁹

อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายของกรุงศรีอยุธยาจึงเริ่มมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนชาวจีนที่ถืออาชีพประมงตามปากแม่น้ำลำคลองที่ออกสู่ทะเลมากขึ้น เช่น บ้านแหลม บริเวณอ่าวบ้านแหลม และบ้านบางตะบูน บริเวณอ่าวบางตะบูน เนื่องจากมีความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งอาหารทะเล โดยหลักฐานชิ้นสำคัญที่บ่งชี้ถึงการตั้งชุมชนชายฝั่งทะเลแถบนี้ คือคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ซึ่งได้กล่าวถึงเรือสินค้าจำพวกอาหารทะเลต่าง ๆ จากเมืองเพชรบุรีและหมู่บ้านชายฝั่งทะเล ได้แก่ บ้านยี่สาร บ้านแหลม บ้านบางตะบูน และบ้านบางทะเล เข้ามาค้าขายยังกรุงศรีอยุธยา แสดงให้เห็นถึงการปฏิสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางอำนาจขณะนั้นกับหัวเมืองสำคัญทางตะวันตกอย่างเพชรบุรี และชุมชนตามชายฝั่งทะเลที่มีบทบาทในฐานะผู้ผลิตและแปรรูปอาหารทะเล ดังความที่ว่า

“[...] อนึ่งเรือปากใต้ปากกว้าง 6 คอก 7 คอก ชาวบ้านยี่สาร บ้านแหลม เมืองเพชรบุรี และบ้านตะบูน บ้านบางทะเล บรรทุกกะปิ น้ำปลา ปูเค็ม ปลากระเทียม ปลาทุปลากะเบนย่าง มาจอดเรือขายแถววัดเจ้าพระนางเชิง [...]”⁵⁰

เมื่อสิ้นกรุงศรีอยุธยาแล้ว เมืองเพชรบุรีและชุมชนบนทะเลตมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางการค้าทางทะเลบริเวณนี้ได้ลดความสำคัญลง เนื่องด้วยเมืองมะริดและตะนาวศรีซึ่งมีความสำคัญต่อการค้าคาบสมุทรมุญญัตต์หายไป เมืองเพชรบุรีที่เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างอ่าวไทยกับทะเลอันดามันจึงซบเซาลงอยู่ช่วงหนึ่ง แต่ขณะเดียวกัน พื้นที่ย่านนี้ก็มีความสงบและอยู่ห่างไกลจากภัยสงคราม ดังมีมุขปาฐะที่เล่าถึงพระมารดาของสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ลี้ภัยมาอยู่กบฏาติที่บ้านแหลม ด้วยเหตุนี้ทำให้พระเจ้าตากสินจึงทรงโปรดฯ ให้เรือและย้ายพระที่นั่งจากกรุงศรีอยุธยามาปลูกไว้ที่วัดในกลาง อำเภอบ้านแหลม และพระราชทานพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยให้กับชาวบ้านแหลมในคราวเดียวกัน เพื่อตอบแทนน้ำใจ⁵¹ ภายหลังเมื่อตั้งกรุงธนบุรีแล้ว พระมหามนตรี (บุญมา) ซึ่งภายหลังได้ขึ้นเป็นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

⁴⁹ จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบเรต์, 254.

⁵⁰ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2555), 10.

⁵¹ สัมภาษณ์ พระครูวชิรคุณาธาร เจ้าอาวาสวัดในกลาง ตำบลบ้านแหลม อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี วันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2542 อ้างถึงใน ศษา จันท์ลักษณะ และคณะ, "รายงานการตรวจสภาพศาลากลางเปรียญวัดในกลาง อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี" (รายงานวิชาการนุรักษ์อาคารประวัติศาสตร์และโบราณสถานใน

กลอนข้างต้นแสดงให้เห็นถึงสภาพพื้นที่ที่รกร้างของคุ้มตำหนัก⁵⁴ ที่บริเวณสามแพรกที่แม่น้ำเพชรบุรีมาพบกับคลองไหลลำ ถัดลึกเข้ามาจากปากแม่น้ำ และเมื่อสุนทรภู่เดินทางต่อไปยังบางทอก็มีสภาพเป็นป่ารกชัฏเช่นกัน ดังความที่ว่า “อันย่านนี้ที่บนบกก็รกเรือ ทั้งทางเรือจรเข้ก็เฒ่า” ซึ่งชวนให้เห็นว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ของทะเลตมบริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวบางตะบูน-บ้านแหลมในขณะนั้นส่วนใหญ่เป็นป่า คงมีการตั้งชุมชนเฉพาะบริเวณปากแม่น้ำใกล้ทะเล และต้องล่องเรือไปจนถึงย่านบางครกจึง “เปนถิ่นฐานบ้านนาป่าไร่ไร้ เขาทำไร่ถั่วผักปลูกผักแพง” ที่ปรากฏการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวนาชาวไร่

จนกระทั่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองเพชรบุรีจึงทวีความสำคัญขึ้นจากการที่พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระนครคีรีขึ้นบนเขามหาสมน เมืองเพชรบุรีเปลี่ยนบทบาทจากหัวเมืองฝั่งตะวันตกกลายเป็นเมืองพักตากอากาศของเจ้านายจากกรุงเทพฯ มีการสร้างถนน อาคาร และบูรณะวัดต่าง ๆ ในเมืองเพชรบุรี ซึ่งย่อมส่งผลต่อความคึกคักของพื้นที่ชายฝั่งทะเล เนื่องจากใช้เป็นเส้นทางสัญจรผ่านเข้าสู่เมืองเพชรบุรี อีกทั้งผลจากการขุดคลองหลายสายในบริเวณนี้ยังทำให้การเดินทางออกสู่ทะเลของชาวบ้านยี่สารสะดวกขึ้น จากเดิมที่ต้องล่องไปตามคลองยี่สารเก่าเพื่อไปออกทะเลที่คลองช่อง เป็นผลให้เริ่มมีการย้ายถิ่นฐานของผู้คนจากบ้านยี่สารไปอาศัยอยู่บริเวณปากน้ำบางตะบูนมากขึ้น⁵⁵ ส่วนสภาพชุมชนที่บ้านแหลมในระยะเดียวกัน มีบันทึกของ คาร์ล บ็อค (Carl Bock) นักธรรมชาติวิทยาชาวเดนมาร์กที่ได้เข้ามาสำรวจดินแดนประเทศสยาม เมื่อ พ.ศ. 2425-2426 และเดินทางมายังฝั่งทะเลตะวันตก โดยกล่าวถึงสภาพของบ้านแหลมไว้ว่า “เป็นตำบลเล็ก ๆ ที่มีชาวจีนเลี้ยงเบ็ดและชาวประมงไทยตั้งบ้านเรือนอยู่กันส่วนมากได้เรียบริบร้อย”⁵⁶

ชุมชนต่าง ๆ บริเวณปากแม่น้ำบางตะบูนและบ้านแหลมน่าจะเจริญเติบโตเป็นชุมชนใหญ่มากขึ้นอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องไปกับความเจริญของเมืองเพชรบุรีในระยะเดียวกันที่มีการขยายตัวทางการค้ากับต่างประเทศอันเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ที่ทำให้เมืองเพชรบุรีมีบทบาท

⁵⁴ ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่านิราศเมืองเพชร ของสุนทรภู่ คงเป็นที่มาของมุขปาฐะเรื่องหนึ่งที่เล่าว่า สมเด็จพระเจ้าเสือ กษัตริย์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้เคยเสด็จมาทรงเบ็ดที่แม่น้ำเพชรบุรีนี้ โดยโปรดฯ ให้สร้างพลับพลาขึ้นและเป็นที่มาของชื่อบ้านนามเมืองตรงนี้ว่า คุ้มตำหนัก โดยจากการตรวจสอบไม่พบว่าเรื่องราวนี้ปรากฏอยู่ในเอกสารลายลักษณ์อักษรชิ้นอื่น

⁵⁵ การเสด็จตรวจราชการหัวเมือง ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 185.

⁵⁶ คาร์ล บ็อค, ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง, แปลโดย เสถียร พันธรังสี และอัมพร ทีชะระ. (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2562), 87.

ใหม่ในฐานะผู้ผลิตข้าวพันธุ์ดีป้อนสู่ตลาดต่างประเทศ⁵⁷ รวมถึงสถานะของเมืองตากอากาศของกลุ่มชนชั้นนำจากกรุงเทพฯ มีการสร้างพระราชวังของรัชกาลต่อ ๆ มาขึ้นอีกหลายแห่งในเขตเมืองเพชรบุรี ได้แก่ พระรามราชนิเวศน์ (วังบ้านปืน) ในรัชกาลที่ 5 และพระราชนิเวศน์มฤคทายวัน ในรัชกาลที่ 6 ที่ทำให้เกิดการขยายเมืองออกไปยังแถบชายฝั่งทะเลทางใต้มากขึ้น ประกอบกับการโยกย้ายถิ่นฐานของกลุ่มคนจีนที่อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในย่านทะเลตมมากขึ้น ด้วยการเข้ามาบุกเบิกตามพื้นที่ที่รกร้างใกล้ปากแม่น้ำและลำคลองที่ออกสู่ทะเล แล้วจึงถือเอาอาชีพประมง นากุ้ง และนาเกลือเป็นหลัก

ช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 มีวรรณกรรมชิ้นหนึ่ง คือนิราศยี่สาร ของ ก.ศ.ร.กุหลาบ (พ.ศ. 2422) ถือเป็นหลักฐานที่ช่วยบอกเล่าถึงการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนย่านนี้ที่ตั้งอยู่สองฟากฝั่งของลำคลอง และแสดงให้เห็นถึงบทบาทของวัดเขายี่สารที่เป็นปลายทางการเดินทางมาไหว้พระทำบุญของผู้คน⁵⁸ ซึ่งให้เห็นถึงกิจกรรมและการเจริญเติบโตของชุมชนชายฝั่งทะเลของเมืองเพชรบุรี ก่อนจะซบเซาลงภายหลังจากมีการตัดทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ลงมาสู่เมืองเพชรบุรีเมื่อ พ.ศ. 2446

ทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-เพชรบุรี เริ่มต้นจากปากคลองบางกอกน้อยวิ่งตรงมาทางตะวันตก ล้อมไปในแนวเดียวกับคลองมหาสวัสดิ์ ก่อนข้ามแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง แล้วจึงมุ่งลงทางใต้ไปสู่เมืองเพชรบุรี การสร้างทางรถไฟนี้มีผลอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและสภาพชุมชนของคนในย่านบางตะบูน-บ้านแหลม เนื่องจากการเดินทางผ่านมายังเมืองเพชรบุรีโดยผ่านลำน้ำแถบชายฝั่งทะเลเปลี่ยนไปเป็นการเดินทางด้วยรถไฟสายใต้ที่มีความสะดวกกว่า ซึ่งตัดตรงจากกรุงเทพฯ ผ่านนครปฐม ราชบุรี มายังเพชรบุรีได้ แม้จะยังคงเป็นเส้นทางน้ำที่ผ่านไปยังเมืองเพชรบุรีได้อยู่ก็ตาม แต่ก็ลดบทบาทลงไปมากจากการตัดทางรถไฟดังกล่าว ทำให้เส้นทางนี้ใช้เพียงแค่นักท่องเที่ยวเพื่อติดต่อกับชุมชนใกล้เคียงเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม ชุมชนในแถบปากแม่น้ำเพชรบุรีก็ยังมีบทบาทเป็นหมู่บ้านชาวประมงที่อยู่อาศัยต่อเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน

การศึกษาทบทวนข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นว่า การตั้งชุมชนบริเวณรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกมีอายุสมัยไล่เลี่ยกันคือตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นและมีความสำคัญในฐานะหัวเมืองส่วนหนึ่งของ ‘ปากใต้’ ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมของอยุธยามาจนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ รวมถึงมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทของเมืองและชุมชนต่าง ๆ และการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพในเชิงพื้นที่หลายครั้ง เช่น การเปลี่ยนศูนย์กลางเมือง การขุดคลองหลายสายอันเป็นจากสนธิสัญญาเบาว์ริง และการตัดทางรถไฟเข้าสู่เมือง ซึ่งเหล่านี้มีผลให้เกิด

⁵⁷ ชูสิทธิ์ วิรุณหะ และคนอื่นๆ, “ประตูสู่อาเซียน: มุมมองใหม่ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองเพชรบุรี,” *อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร* 40, 1 (ม.ค.-มิ.ย. 2561): 39.

⁵⁸ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “ยี่สาร : ย่านตลาดกลางป่าชายเลน.”

การขยายตัวของชุมชนเมืองต่าง ๆ มาโดยตลอด โดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 ทั้งนี้เมื่อสำรวจที่ตั้งของอุโบสถไม้แล้วพบว่า อุโบสถไม้ส่วนใหญ่สัมพันธ์กับชุมชนและพื้นที่ที่เพิ่งมีความเคลื่อนไหวขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ถึงจะมีบางหลังที่อยู่ในชุมชนที่เก่าถึงสมัยอยุธยา แต่ก็มีจำนวนน้อยกว่ามาก และเป็นชุมชนที่มีการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจากสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย

ข้อมูลเบื้องต้นของอุโบสถไม้

อุโบสถไม้ โบสถ์น้ำเค็ม หรือโบสถ์ปลูก หมายถึง อุโบสถที่ปรับเปลี่ยนการใช้วัสดุจากเดิมที่นิยมสร้างเป็นอาคารเครื่องก่อทั้งส่วนฐานและเรือนเพื่อความคงทนถาวร เป็นการนำไม้เข้ามาเป็นวัสดุหลักในการสร้างทั้งหลัง ด้วยรูปทรงและเทคนิควิธีการก่อสร้างคล้ายกับการปรุ้งบ้านเรือนไทยเครื่องสักภาคกลาง โดยเฉพาะส่วนของฝานนั้งของอาคารหรือส่วนเรือนและส่วนเครื่องบนหลังคา ซึ่งจากการสำรวจพบการก่อสร้างตามวัดที่ตั้งอยู่ในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกเป็นจำนวนมาก

หลักฐานของอุโบสถที่สร้างด้วยไม้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ดังที่พบในบันทึกของมองซิเออร์ เซเบเรต์ ที่เดินทางไปยังเมืองปราณ (สันนิษฐานว่าเป็นเมืองปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์) และบรรยายถึงบ้านเรือนและวัดที่สร้างด้วยไม้⁵⁹ ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ความในพระราชพงศาวดารสมัยรัชกาลที่ 2 กล่าวถึงการสร้างอุโบสถวัดทรงธรรม เมืองนครเขื่อนขันธ์ (อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ) ว่าแต่เดิมทำเป็นฝาไม้กระดาน⁶⁰ และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ตามความในเอกสารตรวจการณ์คณะสงฆ์ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งมีการบรรยายถึงสภาพวัดและเสนาสนะต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นรอบอ่าวไทยตอนบนทั้งในเมืองเพชรบุรีและประจวบคีรีขันธ์ พบว่าส่วนใหญ่ใช้ไม้เป็นวัสดุหลักในการสร้าง โดยทรงให้เหตุผลว่าเนื่องจากเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในพื้นที่ และตรัสถึงสภาพของอุโบสถวัดนอกต้นสน บริเวณปากน้ำบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งมีอุโบสถเป็นเครื่องก่อว่า “พื้นดินเป็นที่เค็ม ตามฝานนั้งอุโบสถก็ขึ้นไปด้วยสำน้ำเค็ม การสร้างถาวรวัตถุที่แล้วด้วยอิฐด้วยปูนไม่เหมาะ เพราะไม่ถาวร อิฐปูนผุกร่อน

⁵⁹โคลด์ เซเบเรต์ เดอ บูล, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 49 เรื่องจดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบเรต์ราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในกรุงสยาม ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. (กรุงเทพฯ: ศรีกรุง, 2471), 41.

⁶⁰เจ้าพระยา ทิพากรวงษ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2482), 232.

ไป”⁶¹ หลักฐานต่าง ๆ ข้างต้นนี้เป็นสิ่งที่ช่วยสนับสนุนว่า การสร้างอุโบสถไม้นั้นสัมพันธ์กับสภาพทาง ภูมิศาสตร์และพลวัตทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีต

อย่างไรก็ดี การศึกษาในส่วนนี้มีสิ่งที่จะต้องคำนึงเป็นอย่างยิ่ง คือประเด็นด้านวัสดุการสร้างที่ใช้ ไม่เป็นโครงสร้างหลักย่อมง่ายต่อการผุกร่อน นำไปสู่การบูรณะปฏิสังขรณ์บางส่วนของอาคาร ตลอดเวลา บางครั้งเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบบางส่วนไปจนถึงอาคารทั้งหลัง ถือเป็นข้อจำกัด ประการสำคัญในการศึกษาโครงสร้างและรูปแบบดั้งเดิมของอุโบสถไม้ ดังนั้น การคัดเลือกตัวอย่าง ของอุโบสถไม้ที่พบเป็นจำนวนมากในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกจึงมีเกณฑ์การคัดเลือกดังนี้

1. อุโบสถไม้ที่เชื่อว่ารูปแบบมีความแท้ (Authenticity in Design) เป็นอุโบสถไม้แบบดั้งเดิม ที่สร้างขึ้นจากปัจจัยและข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ดังที่ศึกษาไปแล้วก่อนหน้านี้ แม้มีการบูรณะซ่อมแซม มาแล้ว แต่ยังคงรูปแบบเดิมไว้หรือใกล้เคียงกับรูปแบบเดิม

2. ปรากฏปีการสร้างอุโบสถแน่ชัดว่าสร้างก่อนช่วง พ.ศ. 2500 หรือใกล้เคียงไม่นานนัก อันเป็น ระยะเวลาที่อุโบสถคอนกรีตแบบมาตรฐาน ก. ข. ค.⁶² เข้ามามีบทบาทในท้องถิ่น และส่งผลต่อการรื้อ อุโบสถไม้แบบดั้งเดิมเพื่อสร้างอุโบสถตามแบบส่วนกลาง รวมทั้งมีการกระจายตัวขององค์ความรู้ ศิลปะไทยจากส่วนกลางไปยังภูมิภาค ทำให้เกิดการเข้ามาของรูปแบบจากกรุงเทพฯ

3. กรณีที่อุโบสถไม่ปรากฏปีที่สร้าง จำเป็นต้องอาศัยการรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม เช่น ประวัติ การสร้างวัด ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภาพถ่ายเก่าของอุโบสถ และการลงพื้นที่สำรวจ

จากเกณฑ์ดังกล่าวสามารถคัดเลือกตัวอย่างของอุโบสถไม้ในชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่ง ตะวันตกเพื่อนำมาศึกษาได้จำนวน 28 หลัง ดังนี้

⁶¹สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการณ์คณะสงฆ์ พ.ศ. 2455-2460, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537), 507.

⁶²อุโบสถคอนกรีตแบบมาตรฐาน ก. ข. ค. หมายถึง รูปแบบของอุโบสถคอนกรีตที่กรมศิลปากรมอบหมาย ให้พระพรหมพิจิตร (อุ ลากานนท์) ออกแบบเมื่อราว พ.ศ. 2483 เพื่อกำหนดรูปแบบการก่อสร้างอุโบสถและวิหาร ให้กับวัดทั่วประเทศ โดยยึดรูปแบบตามสถาปัตยกรรมไทยแบบไทยประเพณีภาคกลางหรือแบบกรุงเทพฯ ดูเพิ่มเติม ที่ สิปปะ ด้วงผึ้ง, "การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร" (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย ศิลปากร, 2548), 218.

จังหวัดสมุทรสาคร จำนวน 10 หลัง ได้แก่ อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม วัดโกรกกราก วัด ตึกมหาชยาราม วัดเจริญสุขาราม วัดบางพลี วัดกลางอ่าแก้ว วัดบางหญ้าแพรก วัดโสภณาราม (วัด บ้านขอม) วัดศรีมงคล และวัดโพธิ์แจ้

จังหวัดสมุทรสงคราม จำนวน 7 หลัง ได้แก่ อุโบสถวัดบางจะเกร็ง วัดสี่แยกราษฎร์บำรุง วัด อลงกรณ์ วัดจันทร์เจริญสุข วัดเสด็จ วัดช้างเผือก และวัดแว่นจันทร์

จังหวัดราชบุรี จำนวน 1 หลัง ได้แก่ อุโบสถวัดวิมลวรรณาราม (วัดป่อกระดาน)

จังหวัดเพชรบุรี จำนวน 10 หลัง ได้แก่ อุโบสถวัดในปากทะเล วัดคิ่งตำหนัก วัดกุฎีบางเค็ม วัดปากอ่าวบางตะบูน วัดเพื่อสุธรรม วัดปากลาด วัดแรก วัดไทรย้อย วัดโคมนาราม (ในบางแก้ว) และ วัดปากน้ำบางจาน

ที่ตั้งและทิศทางการหันหน้าของอุโบสถไม้: ความสัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลองในท้องถิ่น

วัดที่มีอุโบสถไม้ในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกส่วนมากเป็นวัดราษฎร์ขนาดเล็กใน ท้องถิ่น การวางแผนผังของเขตพุทธาวาสนิยมใช้อุโบสถไม้เป็นประธานของวัดเพียงหลังเดียว ล้อมรอบด้วยเสมาที่ตั้งตามทิศทั้งแปด วางตัวไม่ไกลจากลำน้ำที่อยู่ใกล้วัด ทิศทางการหันหน้าของ อุโบสถไม้ในแต่ละพื้นที่มีความหลากหลาย แสดงให้เห็นถึงความนิยมการวางแนวแกนทิศที่แตกต่างใน แต่ละลุ่มน้ำ ซึ่งการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทิศทางการหันหน้าของอุโบสถไม้กับภูมิประเทศรอบ ข้าง ยังสามารถนำไปสู่การช่วยกำหนดอายุผ่านการเปลี่ยนแปลงของภูมิประเทศได้ เช่น การขุดคลอง ลัดต่างๆ

อุโบสถไม้ที่พบในเขตลุ่มแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร หันหน้าไปตามทิศทางที่สัมพันธ์ กับเส้นทางน้ำทั้งหมด ทว่ามีกรวางตัวตามแนวทิศอย่างหลากหลาย ล้อไปกับการชุมชนที่นิยมตั้งถิ่น ฐานบ้านเรือนบริเวณคู้้งน้ำ ซึ่งลักษณะทางกายภาพของเส้นทางน้ำแถบนี้วกไปวนมาเป็นรูปเกือกม้า (Oxbow)

ทางตอนเหนือของเมืองสมุทรสาคร แม่น้ำไหลค่อนข้างตรง ซึ่งเกิดจากการขุดคลองลัดคู้้งน้ำ ที่แต่เดิมมีความคดโค้ง อย่างคลองลัดบางปลา ด้านหน้า**วัดศรีมงคล** และ**วัดกลางอ่าแก้ว** ซึ่งอยู่ลัด จากแนวคลองลัดครุไม้ไกล อุโบสถของทั้ง 2 วัด อยู่ทางฟากซ้ายของแม่น้ำท่าจีน จึงสามารถหันหน้า ลงสู่แม่น้ำท่าจีนอันเป็นเส้นทางสัญจรและยังตรงกับทางทิศตะวันออกอันเป็นทิศมงคลได้ ทว่าเมื่อเข้า

สู่ค้ำน้ำบ้านท่าจีน บริเวณวัดใหญ่จอมปราสาทและปากคลองสุนัขหอน จนออกสู่อ่าวไทย เส้นทางน้ำมีความคดเคี้ยวตามธรรมชาติ เนื่องจากไม่มีการขุดคลองลัด

อุโบสถไม้ในแถบนี้มักกระจุกตัวอยู่บริเวณค้ำน้ำเมืองสมุทรสาคร (มหาชัย) และชุมชนท่าฉลอมเป็นส่วนใหญ่ พันจากปลายค้ำน้ำบ้านท่าจีนเข้าสู่ค้ำน้ำมหาชัย บริเวณปากคลองมหาชัย เป็นที่ตั้งของ**วัดแหลมสุวรรณาราม** อันเป็นศูนย์กลางของชุมชนท่าฉลอมทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำท่าจีน การตั้งวัดอยู่บริเวณแหลมทำให้วัดถูกแม่น้ำโอบจากทั้งทางทิศเหนือและทิศตะวันออก แม้ว่าในปัจจุบันระยะทางจากจากแม่น้ำถึงอุโบสถจะใกล้กว่าทางทิศตะวันออก แต่อุโบสถไม้ของวัดแหลมสุวรรณารามเลือกหันหน้าไปทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นทิศมงคล อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำท่าจีนมีอุโบสถ**วัดติ๊กมหาขาราม**ซึ่งอยู่บริเวณปากทางระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับคลองมหาชัย อุโบสถของวัดหันหน้าไปทางเส้นทางสายรองอย่างคลองมหาชัยทางทิศเหนือ สันนิษฐานว่าส่วนหนึ่งคงต้องการหลีกเลี่ยงการหันหน้าไปทางทิศตะวันตก แม้จะมีแม่น้ำท่าจีนซึ่งเป็นลำน้ำสายหลักก็ตาม

ส่วนค้ำปลาย ซึ่งเป็นค้ำน้ำสุดท้ายก่อนแม่น้ำท่าจีนจะไหลลงสู่อ่าวไทย มีชุมชนบ้านโกรกกรากและ**วัดโกรกกราก** ตั้งอยู่บริเวณหัวค้ำด้านนอกของค้ำปลาย ทำให้แม่น้ำท่าจีนไหลอยู่ทางทิศเหนือของวัด อุโบสถไม้ของวัดโกรกกรากหันไปทางทิศเหนือและลงสู่อ่าวไทย เมื่อถึงย่านบางหญ้าแพรก แม่น้ำท่าจีนไหลเกือบตรงอีกครั้งก่อนลงสู่อ่าวไทย บริเวณนี้มี**อุโบสถวัดบางหญ้าแพรก**ตั้งอยู่ทางซ้ายของแม่น้ำท่าจีน และมีคลองมณีรัตน์ไหลทางทิศเหนือของวัด แต่อุโบสถหันหน้าไปทางคลองมณีรัตน์ อย่างไรก็ตาม ด้วยระยะห่างจากคลองถึงอุโบสถมีมาก การหันหน้าไปทางทิศเหนืออาจไม่เกี่ยวข้องกับการคำนึงถึงเส้นทางสัญจรก็ได้

อุโบสถไม้ในบริเวณที่ถัดเข้ามาในพื้นที่ตอนในไกลจากริมแม่น้ำท่าจีนยังคงหันหน้าลงไปยังลำน้ำใกล้เคียง ดังที่อุโบสถ**วัดโสภณาราม (วัดบ้านขอม)** หันหน้าลงคลองมหาชัยทางทิศใต้ เช่นเดียวกับอุโบสถ**วัดเจริญสุขาราม** ที่หันหน้าลงคลองสุนัขหอนทางทิศใต้ และอุโบสถ**วัดโพธิ์แจ้ง** ที่มีคลองบางน้ำจืดไหลผ่านด้านข้างวัดทางทิศตะวันออก และคลองเอกชัย (คลองหลวงเดิมบาง) ทางทิศใต้ แต่ตัวอุโบสถหันหน้าไปทางทิศใต้ ขณะที่อุโบสถ**วัดบางพลี** มีความต่างออกไป เนื่องจากหันหน้าอุโบสถไปทางทิศเหนือ และหันหลังให้กับคลองสุนัขหอนที่อยู่ทางทิศใต้

อุโบสถไม้ในกลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงครามและราชบุรี กระจายตัวอยู่ทั่วบริเวณ ตั้งแต่ปากแม่น้ำในเขตจังหวัดสมุทรสงครามจนล่องเข้าไปถึงเขตจังหวัดราชบุรี โดยเฉพาะในเขตอัมพวา ทว่าไม่นิยมตั้งอยู่ริมแม่น้ำสายหลัก มีเพียงอุโบสถ**วัดจันทร์เจริญสุข** หลังเดียวที่วางตัวขนานไปกับ

แม่น้ำแม่กลอง เพื่อหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือตามคติทิศมงคล ส่วนอุโบสถไม้หลังอื่น ๆ ล้วนแต่อยู่ตามเส้นทางน้ำสาขาที่ถัดเข้ามาจากแม่น้ำแม่กลอง ไม่ว่าจะเป็อุโบสถวัดข้างฝือก และอุโบสถวัดคลองกรรมที่อยู่ในละแวกใกล้เคียงกัน ซึ่งมีคลองสวนหลวงไหลเป็นทางสาขาหลักที่แยกจากแม่น้ำแม่กลองเข้ามาขนานไปกับวัดทั้งสอง โดยอุโบสถวัดข้างฝือกตั้งอยู่ถัดเข้ามาจากคลองสวนหลวงหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ซึ่งเคยมีคลองข้างแยกมาจากคลองสวนหลวงไหลผ่านด้านหน้า แต่ปัจจุบันถูกถมจนไม่เหลือร่องรอยให้เห็น⁶³ ขณะที่อุโบสถวัดคลองกรรม มีคลองสายเล็ก ๆ แยกมาจากคลองสวนหลวง ไหลผ่านด้านหลังของอุโบสถที่หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เมื่อข้ามมาอีกฟากหนึ่งของแม่น้ำแม่กลอง มีคลองแควอ้อมแยกสาขาออกมา ในย่านนี้พบอุโบสถไม้ของวัดเสด็จ ซึ่งหันหน้าไปทางคลองแควอ้อม ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ถัดลงมาบริเวณคู้้งน้ำอ้อมพาเข้ามาตามคลองบางนางลี่ที่แยกมาจากคลองประชาชมชื่น มีอุโบสถวัดแว่นจันทร์ตั้งอยู่ อุโบสถหลังนี้วางตัวตามแนวแกนทิศเหนือ-ใต้ หันหน้าไปยังคลองบางนางลี่ทางทิศเหนือ ส่วนบริเวณใกล้ปากแม่น้ำแม่กลองมีอุโบสถวัดบางจะเกร็งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ลงสู่คลองแพรกเล็กที่ไหลแยกจากแม่น้ำแม่กลองเข้ามาเพื่อไปออกยังอ่าวไทย

แถบชุมชนริมคลองที่อยู่ลึกเข้าไปจากแม่น้ำแม่กลอง ปรากฏอุโบสถไม้อย่างเบาบาง โดยมีอุโบสถวัดสี่แยกราษฎร์บำรุง ที่อยู่บริเวณจุดตัดสี่แยกระหว่างคลองบางแคกับคลองซุด ในชายแดนจังหวัดสมุทรสงครามกับราชบุรี อุโบสถของวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออกที่ไม่มีคลองใดไหลผ่านและวางตัวขนานไปกับคลองซุด ซึ่ให้เห็นถึงความเคร่งครัดต่อคติทิศมงคล

นอกจากทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ยังมีอุโบสถวัดวิมลมรรคาราม จังหวัดราชบุรี ตั้งอยู่บริเวณแนวสันสายโบราณที่เรียกว่าถนนท้าวอู่ทอง ซึ่งไม่มีแม่น้ำลำคลองใด ๆ อยู่ใกล้กับวัด แต่อุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นทิศมงคลด้วยเช่นกัน

อุโบสถไม้ลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี วางตัวอยู่ริมแม่น้ำเพชรบุรีใกล้กับปากแม่น้ำในพื้นที่ทะเลตมแถบบ้านแหลม-บางตะบูนเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งจากการสำรวจพบว่าเลือกหันไปทางทิศตะวันออกแทบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็อุโบสถวัดปากถัด หันหน้าลงสู่คลองไหลลำ อุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน วางตัวขนานกับคลองไทยและหันหน้าลงสู่ทะเล อุโบสถวัดคู้้งตำหนัก ตั้งอยู่บริเวณแหลม

⁶³สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสมุทรสงคราม, วัดข้างฝือก, เข้าถึงเมื่อ 25 มีนาคม 2566, เข้าถึงได้จาก <http://www.m-culture.in.th/album/36311>.

บางสามแพรก คือจุดที่แม่น้ำเพชรบุรี คลองไหลล่า และคลองบางสามแพรกไหลมาสบกัน โดยอุโบสถหันหน้าไปยังคลองไหลล่าทางทิศตะวันออก

สำหรับกรณีของอุโบสถ**วัดเพื่อสุธรรมและวัดโคมนาราม** (วัดในบางแก้ว) ถึงแม้จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก แต่เป็นการนำอุโบสถเก่ามาประกอบสร้างใหม่จึงไม่อาจทราบได้ถึงทิศทางของอุโบสถแต่แรก แต่ก็สะท้อนแนวคิดการตั้งอุโบสถที่หันไปยังทิศมงคลในคราวที่ริ่อุโบสถและนำมาสร้างใหม่

แถบย่านปากทะเลมี**วัดในปากทะเล** อุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออกลงสู่ทะเลเช่นกัน และอุโบสถ**วัดไทรย้อย**ที่อยู่ไกลออกมาแถบอำเภอชะอำ ซึ่งปลูกสร้างบนพื้นที่ทรายริมทะเล ก็หันหน้าลงสู่ทะเลทางทิศตะวันออกเช่นกัน

ถัดเข้ามายังพื้นที่ไกลจากทะเล มักมีเส้นทางน้ำเล็ก ๆ สายเดียวและไหลเป็นทางตรงไม่ค่อยคดเคี้ยวเหมือนพื้นที่ใกล้ทะเล กลุ่มอุโบสถไม้แถบนี้ ได้แก่ อุโบสถ**วัดปากน้ำบางจาน** มีคลองบางจานไหลผ่านทางทิศเหนือ **วัดแรก** ในตัวเมืองเพชรบุรี ซึ่งมีคลองสายเล็ก ๆ ที่แยกมาจากแม่น้ำเพชรบุรีไหลผ่านทางเหนือ และอุโบสถ**วัดกุฎีบางเค็ม** แถบย่านบางเค็ม มีคลองบางเค็มอยู่ทางใต้ของวัด แต่อุโบสถทั้งหมดเลือกหันไปทางทิศตะวันออก

โดยสรุปแล้วกล่าวได้ว่าแนวแกนทิศหลักของอุโบสถไม้นั้นไม่ต่างจากอุโบสถทั่วไป คือมีทั้งความพยายามหันหน้าไปทางแม่น้ำลำคลองซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลักและหันไปทางทิศตะวันออกอันเป็นทิศมงคลตามคติความเชื่อที่ว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ขณะที่หันพระพักตร์ไปยังทิศตะวันออก โดยมีการหลีกเลี่ยงหันหน้าอุโบสถทิศตะวันตกซึ่งเป็นทิศอัปมงคลอย่างเคร่งครัด ทั้งนี้ การเลือกทิศทางคงขึ้นอยู่กับความเหมาะสมด้านภูมิประเทศของที่ตั้งแต่ละวัดเป็นหลักด้วย

อย่างไรก็ดี ประเด็นเรื่องความนิยมของการหันหน้าอุโบสถไม้แต่ละลุ่มน้ำนั้นมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด โดยอุโบสถไม้ในลุ่มแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำเพชรบุรีนิยมหันหน้าไปทางทิศตะวันออกอย่างมาก แม้บริเวณใกล้เคียงของวัดจะอยู่ติดกับเส้นทางน้ำก็ตาม และมีเป็นจำนวนน้อยที่หันหน้าไปทางทิศอื่นที่อิงกับเส้นทางน้ำเพื่อการคมนาคม ขณะที่อุโบสถไม้ในวัดแถบแม่น้ำท่าจีนมีการหันหน้าไปยังทิศที่หลากหลายด้วยเจตนาลงไปสู่แม่น้ำและลำคลอง ซึ่งเป็นทางสัญจรหลักในอดีต โดยไม่คำนึงถึงทิศตะวันออกเท่ากับลุ่มน้ำอื่น

บทที่ 3

วิเคราะห์โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถไม้

โครงสร้างของอุโบสถไม้ของชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก ศึกษาโดยการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลของอุโบสถไม้ของวัดต่าง ๆ อ้างอิงและศึกษาจากสภาพปัจจุบันเป็นหลัก ประกอบกับภาพถ่ายเก่าควบคู่กัน ทั้งนี้ อุปสรรคและข้อจำกัดสำคัญประการหนึ่งในการศึกษาวิเคราะห์ด้านโครงสร้าง คือกลุ่มอุโบสถไม้เหล่านี้เป็นอาคารที่ยังใช้งานอยู่อย่างต่อเนื่องและมีการบูรณะปฏิสังขรณ์อยู่ตลอด ซึ่งมีผลต่อลักษณะทางโครงสร้างที่ย่อมเปลี่ยนแปลงจากเดิมเมื่อแรกสร้างไม่มากนักน้อย ในบทนี้จึงจำเป็นต้องใช้การพิจารณาอาคารเป็นรายหลังและนำองค์ประกอบบางส่วน ของอาคารบางหลังที่เหมาะสมแก่การศึกษาในแต่ละส่วนมาใช้

สำหรับการศึกษาในบทนี้อ้างอิงคำศัพท์เรียกองค์ประกอบต่าง ๆ ของโครงสร้างอาคารจากหนังสืออภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 1-4 ของสมคิด จิระทัศนกุล และแบ่งชุดโครงสร้างของอาคารเพื่อนำมาศึกษาเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ระบบโครงสร้างอาคารและระบบโครงสร้างหลังคา

ระบบโครงสร้างอาคาร

อุโบสถไม้มีลักษณะเป็นอาคารไม้เครื่องสับ ในผนังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีโครงสร้างหลักของอาคารคือชุดของเสาไม้กลมตั้งเอียงสอบเข้าหากันเล็กน้อย 2 ชุด ความสูงของเสาชุดแรกหรือเสาในประธานตั้งขึ้นไปจรดใต้โครงสร้างหลังคาจั่ว เสาชุดที่สองคือเสารอบนอกอาคาร (เสาพาไล) ตั้งขึ้นไปรับโครงสร้างหลังคาทั้งสาม โดยระยะห่างของเสาแต่ละต้นทั้งด้านยาวและด้านสกัดแบ่งเป็นห้องตามขนาดของอาคารแต่ละหลัง ซึ่งพบว่าอุโบสถไม้ที่นิยมมีความยาวระหว่างช่วงเสาตั้งแต่ 3-7 ห้อง ประกอบด้วยเสาด้านละ 4-8 ต้น และด้านสกัดมีความยาวระหว่างช่วงเสาตั้งแต่ 1-4 ห้อง ประกอบด้วยเสาด้านละ 2-5 ต้น

สำหรับการศึกษาระบบโครงสร้างอาคารของอุโบสถไม้ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนฐานของอาคารและส่วนเรือน

ส่วนฐานของอาคาร

ฐานเป็นองค์ประกอบหนึ่งทางสถาปัตยกรรม อยู่ในตำแหน่งตอนล่างสุดของอาคาร ทำหน้าที่รองรับส่วนที่อยู่เหนือขึ้นไปทั้งหมด ได้แก่ เรือนและหลังคา แล้วจึงส่งต่อน้ำหนักลงไปที่ฐานรากของ

อาคารที่อยู่ใต้ดิน⁶⁴ จากการสำรวจฐานของอุโบสถไม่สามารถจำแนกส่วนฐานของอาคารตามวัสดุและรูปแบบออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ อาคารใต้ถุนโปร่ง และอาคารที่ทำฐานเครื่องก่อ

1. อาคารใต้ถุนโปร่ง

‘ใต้ถุน’ หมายถึงพื้นที่ด้านล่างของอาคารที่อยู่เหนือพื้นดินขึ้นมา แต่อยู่ใต้พื้นเรือนชั้นล่างสุดของอาคาร⁶⁵ การสร้างอาคารที่มีใต้ถุนโปร่งหรือเรือนไม้ยกพื้นบนเสาสูงถือเป็นรูปแบบอาคารบ้านเรือนพื้นถิ่นในภูมิภาคเอเชีย อันเกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับการตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำลำคลอง ที่ผู้สร้างและผู้อยู่อาศัยมีความต้องการยกอาคารให้อยู่เหนือพื้นที่น้ำท่วมถึง⁶⁶ และเพื่อประโยชน์อีกหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นสำหรับทำกิจกรรมต่าง ๆ ในวิถีชีวิต ซึ่งสามารถนำพื้นที่ใต้อาคารมาใช้ได้เพื่อป้องกันภัยอันตราย และเพื่อระบายอากาศให้เกิดการหมุนเวียนใต้อาคาร⁶⁷

พื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกพบอุโบสถที่ยังคงมีใต้ถุนโปร่งรองรับอาคารทั้งหลังมีจำนวนไม่มากนัก ถือเป็นตัวอย่างที่ดีในการนำมาศึกษาโครงสร้างด้านล่างของอุโบสถไม้ โดยสามารถศึกษาได้จากอุโบสถวัดศิริมงคล วัดจันทร์เจริญสุข วัดอลงกรณ์ วัดแรก (ภาพที่ 10) วัดคู้งตำหนัก วัดโคมนาราม (วัดในบางแก้ว) วัดเพื่อสุธรรม และวัดวิมลวรรณคาราม (วัดบ่อกระดาน) ซึ่งหลักฐานของวัดที่ยังคงไว้ซึ่งสภาพของอาคารมีใต้ถุนโปร่งนี้ เชื่อว่าเป็นหลักฐานสำคัญของการวางโครงสร้างส่วนล่างของอุโบสถไม้แบบดั้งเดิม

⁶⁴สมคิด จิระทัศน์กุล, *อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 2 องค์ประกอบส่วนฐาน* (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 157.

⁶⁵*อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 2 องค์ประกอบส่วนฐาน*, 44.

⁶⁶วีระ อินพันทัง และคนอื่นๆ, *สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นไทย* (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2563), 114.

⁶⁷*อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 2 องค์ประกอบส่วนฐาน*, 44-45.

ภาพที่ 10 ใต้ถุนโปร่งอุโบสถวัดแรก

การทำใต้ถุนโปร่งย่อมก่อให้เกิดระยะห่างระหว่างระดับพื้นดินกับระดับพื้นของอุโบสถ โดยความสูงของใต้ถุนอุโบสถไม่มีความแตกต่างจากบ้านเรือนที่อยู่อาศัย กล่าวคือความสูงจากพื้นดินปัจจุบันถึงระดับพื้นอาคารของอุโบสถไม่จัดอยู่ในลักษณะทางสถาปัตยกรรมไทยที่เรียกว่า ‘ใต้ถุนเตี้ย’ มักพบในอาคารที่ไม่จำเป็นต้องใช้ประโยชน์จากพื้นที่ส่วนนี้⁶⁸ ซึ่งหากพิจารณาถึงปัจจัยด้านพื้นที่และภูมิศาสตร์แล้ว การกำหนดความสูงเท่านี้คงมีเพื่อให้เพียงพอต่อการที่จะป้องกันน้ำท่วมถึงโดยไม่ส่งผลกระทบต่อถึงด้านในอาคารเท่านั้น แตกต่างจากความสูงของใต้ถุนบ้านเรือนไทยที่จัดเป็น ‘ใต้ถุนสูง’ หรือมีความสูงอยู่ประมาณศีรษะของคนโดยประมาณ ซึ่งทำให้เกิดพื้นที่ว่างด้านล่างในการประกอบกิจกรรมและใช้สอยต่าง ๆ

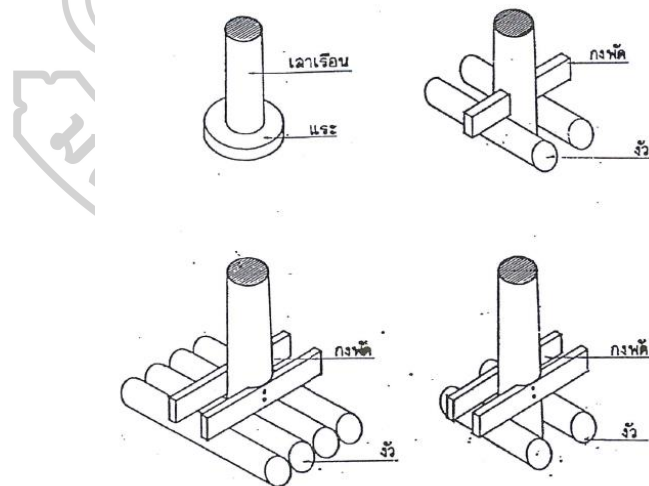
ทั้งนี้ การสำรวจพบว่าระดับพื้นดินเดิมต้องคำนึงถึงปัจจัยการถูกรบกวนต่าง ๆ ทางกายภาพเมื่อเวลาเปลี่ยนไป ทั้งการถมดินและยกพื้นรอบอาคารเพื่อป้องกันน้ำท่วมในชั้นหลัง เช่น กรณีของพื้นอุโบสถวัดวิมลมรรคารามที่มีการบูรณะพื้นดินด้านล่างโบสถ์ด้วยการเทพื้นคอนกรีต ทำให้พบแนวการกร่อนของเสา ที่แสดงให้เห็นถึงระดับความสูงที่แท้จริงของใต้ถุนอุโบสถประมาณ 1 เมตร จากพื้นดินถึงระดับพื้นอาคาร ซึ่งอาจใช้เป็นตัวเลขอ้างอิงความสูงของใต้ถุนโปร่งได้ชัดเจนขึ้น (ภาพที่ 11)

⁶⁸ อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 2 องค์ประกอบส่วน, 45.

ภาพที่ 11 ใต้ถุนอุโบสถวัดวิมลวรรณคาราม และแนวการกร่อนของเสา

1.1 โครงสร้างส่วนล่างของอุโบสถไม้ใต้ถุนโปร่ง มีโครงสร้างฐานรากของอุโบสถไม้ที่อยู่ใต้ดินไม่สามารถศึกษาได้แน่ชัด แต่น่าจะสัมพันธ์กับวิธีการวางโครงสร้างฐานรากของเรือนไทยซึ่งมักประกอบด้วยแระ จั่ว และกงพัดอยู่บริเวณโคนเสา โดยจั่วมีลักษณะเป็นไม้กลมวางขวางอยู่ใต้กงพัดซึ่งเป็นไม้เหลี่ยมที่วางติดกับโคนเสา เพื่อป้องกันอาคารทรุด (ภาพที่ 12)

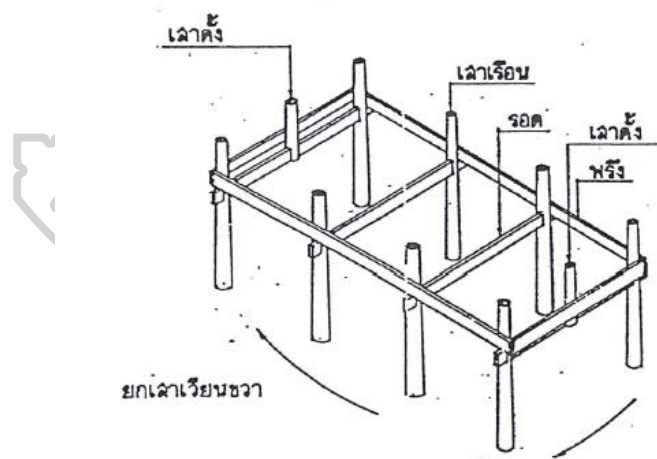
ภาพที่ 12 วิธีการวางจั่วและกงพัด

ที่มา: สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร, โครงสร้างสถาปัตยกรรมไทยประเภทเครื่องไม้ : เรือนไทยภาคกลาง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2554), 11.

1.2 โครงสร้างรับพื้น อุโบสถไม้ใช้ระบบรอด-รา คือการนำแผ่นไม้เหลี่ยมวางตัวในแนวขวางอาคาร เพื่อทำหน้าที่รองรับไม้กระดานพื้นที่วางตัวตามแนวยาวของอาคาร โดยมี

องค์ประกอบสำคัญเป็นตัวไม้ยาว 2 ชั้น คือรอดที่สอดเข้าไปนั่งบนเสาประธานแต่ละต้นที่เจาะรูไว้ ส่วนราววางขนานกับรอดในระหว่างช่วงเสา โดยการแขวนหัวไม้ราติดกับพริ้งด้วยลวดแทน เพื่อช่วยไม่ให้พื้นกระดานตกท้องช้าง ขณะที่บริเวณเสาเรือนกับพื้นอาคารใช้ฝักมะขาม ไม้โค้งงอประมาณ 1 ใน 4 ของวงกลม ขนาดเท่ากับเส้นรอบวงของเสาอาคาร ตอกรัดติดกับเสาในระดับพื้นอาคาร ทำหน้าที่ช่วยรองรับพื้นกระดานที่ปูมาชนกับเสาอาคาร ซึ่งเป็นส่วนที่ไม่มีรอดรองรับ (ภาพที่ 13-16)

อย่างไรก็ดี รูปแบบการวางรอด-ราว ยังสามารถเป็นตัวบ่งชี้ถึงเทคนิคการสร้างที่เปลี่ยนไป โดยการวางโครงสร้างแบบดั้งเดิมนั้น พบว่ามีการใช้รอดเจาะทะลุเสาเรือนและรับพื้นเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ซึ่งเป็นวิธีทางช่างที่พบมาจนถึงช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ตัวอย่างของอุโบสถที่วางโครงสร้างแบบนี้ เช่น วัดคู้้งตำหนัก วัดโคมนาราม ก่อนที่สมัยต่อมาจะมีการเสริมคานที่พาดไปตามแนวยาวของอาคารเพื่อรองรับรอด-ราวที่อยู่ด้านบน⁶⁹ ดังที่พบตัวอย่างในอุโบสถไม้เป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษามองว่าเทคนิคเหล่านี้ย่อมมีการสืบทอดและดัดแปลงวิธีการเฉพาะตามแต่ละในพื้นที่ จึงไม่อาจนำมากำหนดอายุของอาคารได้อย่างชัดเจน

ภาพที่ 13 การวางโครงสร้างเสาเรือน

ที่มา: สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร, โครงสร้างสถาปัตยกรรมไทยประเภทเครื่องไม้ : เรือนไทยภาคกลาง

(กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2554), 11.

⁶⁹ประยูร อุกุชาภูษะ, แบบแผนบ้านเรือนในสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555), 17.

ภาพที่ 14 รอด-รา ของอุโบสถวัดวิมลวรรณคาราม

ภาพที่ 15 รอด-รา ของอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข

ภาพที่ 16 ฝักมะขามของอุโบสถวัดวิมลวรรณคาราม

อาคารบางหลังพบว่ามีการตัดองค์ประกอบบางส่วนไป อย่างเช่นกรณีของ วัดโคมนาราม มีการใช้รอดเพื่อรองรับพื้นอาคารเพียงอย่างเดียว (ภาพที่ 17) ซึ่งคงขึ้นอยู่กับปัจจัย

ด้านขนาดและความยาวของแผ่นไม้กระดานพื้น รวมถึงระยะห่างระหว่างห้องและช่วงเสาของอาคารที่ทำให้ช่างลดทอนส่วนราไป ด้วยอาจเพราะช่างเห็นว่าพอเหมาะและไม่จำเป็นต้องเสริมราเพื่อรับพื้นป้องกันไม้กระดานแอ่น แต่ขณะเดียวกัน อุโบสถหลังนี้มีการเคลื่อนย้ายเพื่อหนีจากการกัดเซาะของน้ำทะเลมาแล้วจากตำแหน่งเดิม จึงเป็นข้อจำกัดประการหนึ่งในการศึกษาโครงสร้างดั้งเดิมที่อาจเปลี่ยนแปลงไปบางส่วนในคราวนำมาประกอบใหม่

ภาพที่ 17 โครงสร้างด้านล่างของอุโบสถวัดโคมนาราม ใช้เพียงรอดรับพื้น

บางครั้งพบที่มีการเสริมสร้างความแข็งแรงให้กับอาคารด้วยการเสริมวัสดุและองค์ประกอบอื่น ๆ เพิ่มเข้าไป ซึ่งคงเกิดขึ้นในคราวที่มีการบูรณะในสมัยหลัง เช่น กรณีของอุโบสถของวัดคู้งตำหนัก มีการทำเสาไม้ขนาดเล็กเจาะร่องด้านบนวางรับส่วนรอดของอาคารเพิ่มเข้าไปอีก 2 แถว คงมีเพื่อเพิ่มส่วนรองรับน้ำหนักของอาคารให้มั่นคงขึ้น (ภาพที่ 18) และในกรณีของวัดดอกลงกรณ์ มีการซ่อมแซมเสริมความมั่นคงของอาคารด้วยการตัดเสาไม้เดิมแล้วหล่อต่อม่อใหม่ด้วยคอนกรีต (ภาพที่ 19) ส่วนอุโบสถของวัดวิมลรธรรม มีการเทพื้นคอนกรีตเต็มบริเวณที่ด้านล่างของอาคาร (ภาพที่ 20)

ภาพที่ 18 เสาไม้ช่วยรับโครงสร้างอุโบสถวัดคิ่งตำหนัก

ภาพที่ 19 ตอม่อคอนกรีตอุโบสถวัดคลองกรณ

ภาพที่ 20 พื้นคอนกรีตใต้อุโบสถวัดวิมลมรรคาราม

อุโบสถไม้หลายหลังมีการทำชานด้านหน้าอาคารใต้ถุนโปร่งและฐานปูน ทว่าการศึกษาในส่วนนี้มุ่งวิเคราะห์ชานที่ทำใต้ถุนโปร่งเป็นหลัก เพื่อแสดงให้เห็นถึงระบบโครงสร้างไม้รับ

น้ำหนักในส่วนดังกล่าว โดยแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ คือชานที่มีระดับพื้นเสมอกับด้านในอาคาร และชานลดระดับพื้น

ชานมีระดับพื้นเสมอกับด้านในอาคาร ศึกษาได้จากอุโบสถวัดโคมนาราม วัดคู้งตำหนัก และวัดเพื่อสุธรรม ตัวอย่างจากอาคาร 2 หลังแรก ทำเป็นชานยื่นออกมาด้านหน้าอาคาร กั้นด้วยผนังของด้านสกัด โครงสร้างพื้นกระดานวางอยู่บนรอดซึ่งอาศัยเสาด้านสกัดของอาคารและเสาพาไลด้านหน้าอาคารช่วยรับโครงสร้าง วางพริ้งที่แยกออกมาต่างหากจากอาคารรักรอบชาน แล้วจึงปูไม้กระดานเป็นพื้น และด้วยความที่ไม่มีการวางราเพื่อรับพื้น จึงใช้การเสริมเสาไม้ตรงกลางพื้นชานเข้าไปแทน (ภาพที่ 21) ขณะที่อุโบสถวัดเพื่อสุธรรม ใช้การทำพื้นชานออกมาทั้งด้านหน้าและหลังของด้านสกัด โดยระบบโครงสร้างทั้ง 2 ด้านเป็นไปในลักษณะเดียวกัน คืออาศัยเสาของมุขโถง เพื่อสอดรอดเข้าไปเป็นโครงสร้างรับพื้น แล้วจึงปูไม้กระดานพื้นบนรอดและรา (ภาพที่ 22)

ภาพที่ 21 ชานด้านหน้าอุโบสถวัดโคมนาราม (ซ้าย) และอุโบสถวัดคู้งตำหนัก (ขวา)

ภาพที่ 22 ชานด้านหน้าอุโบสถวัดเพื่อสุธรรม

ชานลตระดับพื้น พบที่อุโบสถวัดจันทรเจริญสุขและวัดแรก มีลักษณะเป็นชานยื่นออกมาโดยที่ระดับพื้นต่ำกว่าพื้นหลักของอาคาร ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างพื้น 2 ระดับ เรียกว่า ช่องแมวลอดหรือช่องดินแมว จึงจำเป็นต้องใช้โครงสร้างแยกต่างหากจากอาคารหลัก ในกรณีของอุโบสถวัดจันทรเจริญสุขทำเป็นเสาวางรอดที่หันหน้ามาด้านหน้าหรือตามแนวยาวของอาคาร ทำให้เกิดทิศทางการวางรอดที่ต่างไปจากรอดของอาคารหลักซึ่งปกติจะใช้วางขวางอาคาร ส่วนด้านบนวางพริ้งรัดรอบส่วนชาน 3 ด้าน เพื่อรองรับผนังล้อมรอบชาน ทำให้มีลักษณะเป็นชานทึบที่มีการตีเป็นฝาลูกกรงและด้านหนึ่งทำเป็นประตูทางเข้า-ออก ถือเป็นรูปแบบเฉพาะที่พบเพียงอุโบสถหลังนี้ (ภาพที่ 23-25)

ภาพที่ 23 ชานทึบด้านหน้าอุโบสถวัดจันทรเจริญสุข

ภาพที่ 24 ชานลตระดับพื้นของอุโบสถวัดจันทรเจริญสุข

ภาพที่ 25 ทิศทางการวางรอดไปตามด้านยาวของชานอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข

ขณะที่อุโบสถวัดแรกทำเป็นชานโล่งด้านหน้า แต่ความกว้างออกมาด้านข้างจนถึงแนวพาไล ลักษณะเหมือนกับที่พบที่อุโบสถวัดคิ่งตำหนัก ทว่าทำเป็นชานแบบลดระดับ ระดับพื้นชานจึงไม่เท่ากับพื้นด้านในอาคาร (ภาพที่ 26) อย่างไรก็ตามพบว่ามีวิธีการวางโครงสร้างส่วนนี้มีการวางรอดไปตามแนวยาวของชาน (ทำให้ทิศทางการวางรอดตรงข้ามกับการวางริตของอาคารหลัก) เช่นเดียวกับชานทึบของอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข ทว่าต่างกันที่อุโบสถไม่หลังนี้มีการทำเสภาพาไล จึงใช้การเจาะเสภาพาไลเพื่อสอดรอดสำหรับวางโครงสร้างรับพื้นชานที่ขยายออกมาเต็มพื้นที่ถึงแนวพาไลรอบอุโบสถ

ภาพที่ 26 ชานลดระดับพื้นของอุโบสถวัดแรก

นอกจากตัวอย่างข้างต้นของชานที่พบกับอุโบสถไม้ที่ยังคงทำพื้นเป็นไต้ถุนโปรงแล้ว อุโบสถไม้ที่แต่เดิมเป็นไต้ถุนโปรงและมีการบูรณะเป็นฐานปูนในภายหลังก็ยังคงองค์ประกอบดั้งเดิมอย่างชานด้านหน้าไว้ เช่น อุโบสถวัดไทรย้อย วัดปากลัด วัดปากอ่าวบางตะบูน ฯลฯ แสดงให้เห็นถึงความนิยมสร้างชานด้านหน้าในกลุ่มอุโบสถไม้แถบลุ่มน้ำเพชรบุรีอย่างมาก (ภาพที่ 27)

ภาพที่ 27 ชานด้านหน้าอุโบสถวัดปากลัด

ชานด้านหน้าของอุโบสถไม้คงเกิดจากความจำเป็นต้องเพิ่มพื้นที่ใช้สอยของอาคารให้มากขึ้น เนื่องจากอุโบสถไม้ส่วนมากมักมีขนาดเล็ก ทำให้ด้านในอาคารมีพื้นที่จำกัด เห็นได้จากชานด้านหน้าของอุโบสถวัดแรกและจากภาพถ่ายเก่าอุโบสถวัดไทรย้อยที่มีลักษณะคล้ายกัน คือทำเป็นชานกว้างเต็มพื้นที่ด้านหน้าของอุโบสถพร้อมการกั้นด้วยระเบียงกันตัก (ภาพที่ 28) และภาพถ่ายงานอุปสมบทที่อุโบสถวัดคู้งตำหนัก (ภาพที่ 29) ก็แสดงให้เห็นถึงภาพการใช้งานในส่วนนี้ หรือกรณีของอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุขที่ทำเป็นชานทึบ ย่อมชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ส่วนนี้ย่อมมีประโยชน์ในการใช้สอย โดยอาจมีเพื่อให้คนนั่งเพื่อประกอบศาสนกิจ และเกิดจากความต้องการแบ่งความสำคัญของพื้นที่ใช้งานด้วย เช่น การแบ่งพื้นที่นั่งตามฐานานุศักดิ์⁷⁰ ซึ่งพบมาแล้วในการสร้างบ้านเรือนไทย แต่ในที่นี้อาจเป็นการแบ่งแยกเขตเพื่อสงวนสำหรับพระสงฆ์

⁷⁰ อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 2 องค์ประกอบส่วนฐาน, 50-52.

ภาพที่ 28 ภาพถ่ายเฝ้าชานด้านหน้าอุโบสถวัดไทรย้อย จะเห็นว่ามีการทำลูกกรงกันตก

ภาพที่ 29 การใช้งานชานด้านหน้าของอุโบสถวัดคู้งตำหนัก
(ที่มา: อุโบสถวัดคู้งตำหนัก, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2565, เข้าถึงจาก

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=3079498652322968&set=a.1479069539032562>)

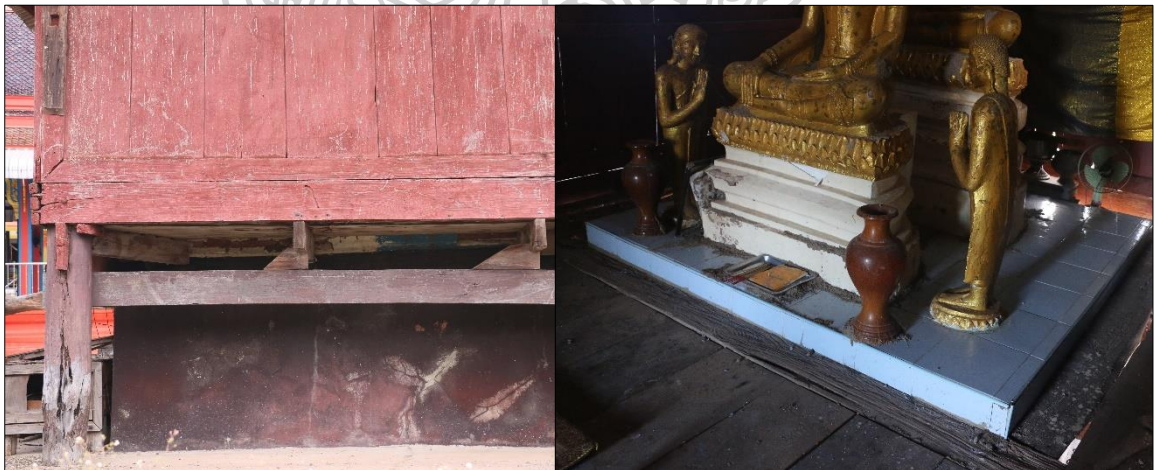
1.3 โครงสร้างส่วนรองรับฐานพระประธาน อุโบสถไม้ที่มีได้ถูกบูรณะพบการทำฐานก่ออิฐถือปูนในผังสี่เหลี่ยมจากพื้นดินบริเวณใต้ห้องด้านในสุดของอาคารทะเลลุพื้นไม้กระดานขึ้นไปรับฐานพระประธาน โดยพบองค์ประกอบนี้ที่อุโบสถวัดศิริมงคล วัดจันทร์เจริญสุข วัดแรก วัดโคมนาราม และวัดวิมลมรรคาราม

องค์ประกอบส่วนนี้ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับระบบรับน้ำหนักของอาคารที่ใช้ระบบเครื่องไม้ หากแต่สร้างขึ้นเพื่อใช้รับน้ำหนักของพระพุทธรูปภายในอุโบสถเท่านั้น ซึ่งจากการสำรวจด้านใน

ของอุโบสถพบว่า ฐานนี้ก่อขึ้นมาจากพื้นดินด้านล่างจนขึ้นมาถึงด้านในอาคาร โดยคงใช้วิธีการสร้างฐานส่วนนี้มาแต่แรก แล้วจึงประกอบโครงสร้างเรือนเข้าไปทีหลัง ดังจะเห็นได้จากการปูพื้นไม้กระดานที่ใช้วิธีการปูยาวมาจนสุดด้านหน้าของฐาน แล้วนำไม้กระดานวางปูในแนวขวางวางบนรอดของช่วงเสาห้องสุดท้าย ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างไม้กระดานกับฐานปูน ส่วนที่วัดจันทร์เจริญสุขใช้รามมาช่วยรับที่ปลายไม้กระดานด้านหน้าฐาน พร้อมกับเสริมเสาไม้เพื่อรับน้ำหนักตรงกลางเสริมไปด้วย เหมือนว่าฐานดังกล่าวทะลุพื้นขึ้นมา (ภาพที่ 30-32)

ภาพที่ 31 ฐานรับพระประธาน อุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข

ภาพที่ 30 ฐานรับพระประธาน อุโบสถวัดวิมลมารคาม

ภาพที่ 32 ฐานรับพระประธาน อุโบสถวัดแรก

อนึ่งยังมีวิธีการก่อโครงสร้างส่วนรองรับฐานพระประธานอีกรูปแบบหนึ่ง พบที่อุโบสถวัดดอกลงกรณ์ ซึ่งถึงแม้จะถูกจัดอยู่ในอาคารที่มีรูปแบบใต้ถุนโปร่ง และพระประธานด้านในประดิษฐานอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูน แต่กลับไม่พบการก่อฐานลงมารดพื้นดิน โดยเป็นการนำเสาคอนกรีตสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ 6 ต้น ตั้งอยู่เฉพาะห้องสุดท้ายของเรือนหรือบริเวณที่ประดิษฐานพระประธาน เพื่อรับน้ำหนักฐานดังกล่าว (ภาพที่ 33)

ภาพที่ 33 เสาคอนกรีตใต้อุโบสถวัดดอกลงกรณ์

ลักษณะโครงสร้างส่วนรองรับฐานพระประธาน ยังพบในอุโบสถไม้ของวัดแหลมสุวรรณารามด้วย แม้อุโบสถของวัดนี้ทำฐานเป็นปูน แต่ด้านใต้ฐานพระประธานก็พบการทำเสาคอนกรีตขนาดใหญ่ผสมกับโครงสร้างไม้ แล้วจึงก่ออิฐเป็นฐานล้อมโครงสร้างดังกล่าวทั้งหมด เพื่อประดับตกแต่งชุดลวดบัวคว่ำ-บัวหงาย ใช้ประดิษฐานพระประธาน การทำโครงสร้างแบบผสมยัง

สะท้อนภาพของงานแบบพื้นบ้านที่มีการใช้ไม้ทำเป็นฐานด้วยวัสดุง่าย ๆ ขณะเดียวกันก็มีการเสริมเสาปูนเข้าไปเพื่อให้แข็งแรงขึ้น โครงสร้างเช่นนี้สัมพันธ์กับขนาดของพระพุทธรูปประธานในอุโบสถที่เป็นปูนปั้นขนาดใหญ่ (ภาพที่ 34)

ดังนั้น การสร้างส่วนรองรับฐานพระประธานนี้ ถือเป็นองค์ประกอบที่เสริมขึ้นมา เกิดจากการปรับตัวของผู้สร้าง ซึ่งการสร้างอุโบสถจำเป็นต้องมีพระพุทธรูปประธานซึ่งมีน้ำหนักมาก ทำให้จำเป็นต้องใช้โครงสร้างเครื่องก่อ เพื่อให้สามารถประดิษฐานพระพุทธรูปบนพื้นไม้กระดานและอาคารที่มีได้ถุนโปร่งได้ ซึ่งน่าสนใจว่าการวางโครงสร้างลักษณะนี้แพร่หลายอยู่ในทุกกลุ่มน้ำ อาจเป็นการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันได้

ภาพที่ 34 โครงสร้างคอนกรีต-ไม้ รองรับฐานพระประธาน อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

2. อาคารที่ทำฐานเครื่องก่อ

โครงสร้างฐานเครื่องก่อของอุโบสถไม้มีลักษณะเป็นฐานก่ออิฐถือปูนยกขึ้นมาจากพื้นดินเพื่อรองรับส่วนเรือนของอาคารไม้ทั้งหลัง ด้านนอกประดับตกแต่งด้วยลวดบัวเหมือนกับอาคารเครื่องก่ออื่น ๆ สามารถแบ่งลักษณะของฐานเครื่องก่อตามระดับของชุดฐานบัวได้เป็น 3 รูปแบบ ได้แก่ ฐานบัวใต้ระดับพื้น ฐานบัวสูงกว่าระดับพื้น และฐานซ้อนกัน

2.1 ฐานบัวใต้ระดับพื้น พบโดยทั่วไปในอุโบสถไม้ทุกกลุ่มน้ำ มีลักษณะเป็นฐานก่ออิฐถือปูนเป็นห้อง ด้านนอกประดับตกแต่งด้วยลวดบัวคว่ำ-บัวหงาย มีความสูงจากพื้นดินถึงพื้นตั้งแต่

ประมาณ 1 เมตร จนถึงประมาณ 2 เมตร โดยชุดฐานทั้งหมดอยู่ในระดับต่ำกว่าพื้นด้านในของอาคาร ทั้งหลัง บางกรณี เช่น วัดแว่นจันทร์ มีการแผ่ฐานกว้างออกไปรับส่วนพาไลที่ล้อมรอบอาคาร ทำให้เสมือนว่าเสาพาไลตั้งอยู่บนฐาน (ภาพที่ 35) และน่าสังเกตว่าฐานรูปแบบนี้หลายหลังเป็นอุโบสถที่เคยทำได้ถูกปรับปรุงมาแต่เดิม ก่อนจะถูกบูรณะซ่อมสร้างในภายหลัง เช่น อุโบสถวัดเจริญสุขาราม วัดบางจะเกร็ง วัดไทรย้อย (ภาพที่ 36) วัดในปากทะเล วัดปากอ่าวบางตะบูน ฯลฯ

ภาพที่ 35 ฐานปูนแผ่ออกไปถึงแนวพาไล อุโบสถวัดแว่นจันทร์

ภาพที่ 36 ฐานปูนของวัดไทรย้อย แต่เดิมเคยเป็นอาคารใต้ถุนโปร่งมาก่อน

ความสูงของฐานเครื่องก่อที่พบในอุโบสถไม่มีขนาดความสูงไม่แน่ชัด พบตั้งแต่ประมาณ 1 เมตรไปจนถึง 2 เมตร เนื่องจากบางหลังอาจก่อสร้างขึ้นโดยอิงสัดส่วนสุนทรียภาพทาง

สถาปัตยกรรม ขณะที่บางครั้งส่วนฐานกับส่วนเรือนมีสัดส่วนที่ผิดไปจากสัดส่วนที่พอเหมาะควรทางสถาปัตยกรรม ส่งผลให้ความสูงของฐานพอกันกับส่วนเรือนจนคล้ายกับเป็นอาคารชั้นครึ่ง เช่น อุโบสถวัดบางจะเกร็ง ด้วยเพราะการบูรณะจากฐานใต้ถุนโปร่งให้เป็นฐานปูนในภายหลังมีเพื่อเสริมความแข็งแรงและเกิดจากการติดโบสถ์ให้สูงขึ้นเพื่อป้องกันน้ำท่วม ซึ่งระยะความสูงที่เพียงพอต่อการหนีน้ำท่วมและความต้องการพื้นที่ใช้งาน ย่อมแตกต่างกันไปตามปัจจัยด้านพื้นที่ (ภาพที่ 37)

ภาพที่ 37 ฐานปูนของอุโบสถวัดบางจะเกร็ง

ฐานเครื่องก่อรูปแบบนี้พบว่ามีการทำเป็นห้องเพื่อใช้สอยประโยชน์ต่าง ๆ ตั้งแต่เพียงเพื่อระบายอากาศและความชื้นจากด้านล่างด้วยการเจาะช่องลมที่ฐาน บางหลังทำเป็นทางลอดเล็ก ๆ ใต้อุโบสถเพื่อความเป็นสิริมงคล ไปจนถึงการทำเป็นห้องสำหรับเก็บของต่าง ๆ ซึ่งทั้งหมดเป็นการปรับเปลี่ยนหน้าที่การใช้งานในภายหลังมาแล้ว

นอกจากนี้ ในกรณีของวัดนอกปากทะเล (อุโบสถหลังเดิมจากภาพถ่ายเก่า ทำเป็นใต้ถุนโปร่ง) แม้จะมีการสร้างอุโบสถไม้ขึ้นใหม่ในตำแหน่งเดิมเพื่อหนีน้ำท่วม ซึ่งเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมไปจนหมดสิ้น แต่พระพุทธรูปประธานและใบเสมายังคงตั้งอยู่ในระดับเดิม ดังนั้นส่วนฐานของอาคารหลังนี้จึงถูกออกแบบให้เป็นเสมือนห้องกึ่งใต้ดินที่ประดิษฐานพระพุทธรูปอีกชั้นหนึ่ง และถัดลงไปอีกชั้นเป็นระดับพื้นเดิมที่ตั้งใบเสมาเดิม (ภาพที่ 38)

ภาพที่ 38 ด้านล่างของอุโบสถใหม่วัดนอกปากทะเล

2.2 ฐานบัวสูงกว่าระดับพื้น มีลักษณะเป็นฐานก่ออิฐถือปูนทำเป็นกำแพงเตี้ย ๆ สูงขึ้นมาจากพื้นดินประมาณ 1 เมตร เพื่อรองรับชุดฝาเรือน ด้านนอกอาคารประดับตกแต่งเป็นชุดฐานประดับลวดบัว ด้านในอาคารเป็นกำแพงเรียบไม่ประดับตกแต่ง รูปแบบของฐานเช่นนี้ส่งผลให้ระดับพื้นภายในอาคารอยู่ต่ำกว่าส่วนบัวทางด้านบนสุดของชุดฐาน โครงสร้างฐานด้านล่างของพื้นจึงมีเพื่อรองรับโครงสร้างอาคารเท่านั้นและไม่เกิดห้องใช้สอยด้านล่าง (ภาพที่ 39-40) ลักษณะเช่นนี้เหมือนกับรูปแบบที่พบในอาคารเครื่องก่อมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งระดับของส่วนฐานบัวอยู่สูงกว่าระดับพื้นอาคารด้านใน แล้วจึงก่อผนังเรียบขึ้นไปจรดส่วนหลังคา เช่น อุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี (ภาพที่ 41)

ภาพที่ 39 ฐานด้านในของอุโบสถวัดโสภณาราม

ภาพที่ 40 ฐานด้านนอกของอุโบสถวัดตึกมหาชยาราม

ภาพที่ 41 ฐานด้านนอกของอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม

รูปแบบการสร้างฐานเช่นนี้พบเป็นจำนวนมากในแถบลุ่มแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร ได้แก่ วัดโกรกกราก วัดตึกมหาชยาราม วัดบางพลี และวัดโสภณาราม ส่วนในกลุ่มน้ำแม่กลองพบที่วัดข้างเผือก และในจังหวัดเพชรบุรีพบที่วัดกุฎี บางเค็ม

กลุ่มอุโบสถไม้ที่ใช้เทคนิคการก่อทำฐานบัวสูงกว่าระดับพื้นในอาคารและก่อผนังปูนเดี่ยว ๆ ขึ้นมาเพื่อรองรับฝากระดานเหล่านี้ ส่วนมากเป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่ จึงเป็นไปได้ว่าได้รับอิทธิพลการก่อสร้างฐานมาจากอาคารเครื่องก่อซึ่งมีความนิยมสร้างมาก่อนแล้ว ทั้งนี้การสร้างรูปแบบเช่นนี้ไม่สามารถป้องกันน้ำท่วมได้ดีเท่าที่ควร เนื่องจากน้ำไม่สามารถลอดผ่านด้านล่างอาคารได้ จึงยัง

เกิดผลกระทบจากน้ำท่วม ดังเห็นได้จากอุโบสถวัดบางพลีที่มีการก่อสร้างขึ้นน้ำที่บริเวณประตูใน
 ภายหลัง (ภาพที่ 42)

ภาพที่ 42 เชื่อนกันน้ำท่วม บริเวณประตูอุโบสถวัดบางพลี

2.3 ฐานซ้อนกัน เป็นรูปแบบการทำฐานปูนที่แบ่งฐานบัวเป็น 2 ชั้น ฐานด้านล่างสุดรองรับน้ำหนักขององค์ประกอบทุกส่วนของอาคาร โดยมีชุดฐานอีก 1 ชุดตั้งอยู่ด้านบน ซึ่งมีลักษณะเป็นฐานบัวสูงกว่าระดับพื้นเพื่อรองรับส่วนเรือนของอาคาร ทำให้แนวพาไลกลายเป็นทางเดินยกพื้นสูง สามารถประทักษิณได้โดยรอบอาคาร โดยที่วัดกลางอ่าแก้วได้มีการยกขอบบนสุดของฐานบัวอยู่เหนือกว่าระดับพื้นทางเดินในลักษณะของกำแพงกันตกหรือพนังกั้นน้ำ (ภาพที่ 43) ขณะที่อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม กั้นเขตพาไลด้วยแนวลูกกรงไม้ที่เชื่อมระหว่างช่วงเสาพาไล (ภาพที่ 44)

ภาพที่ 43 ฐานซ้อนกันของอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว

ภาพที่ 44 ฐานซ้อนกันของอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม โดยฐานชั้นล่างถูกถมพื้นจนเหลือเพียงชั้นบัวหงาย

ทั้งนี้ การพบอุโบสถไม้ที่ตั้งอยู่บนฐานปูนซ้อนกันซึ่งเป็นรูปแบบแต่แรกสร้างเฉพาะในเขตลุ่มแม่น้ำท่าจีนอย่างวัดกลางอ่างแก้ว และวัดแหลมสุวรรณาราม เป็นไปได้หรือไม่ว่าเป็นรูปแบบและเทคนิคการปรับตัวของช่างแถบเมืองสมุทรสาคร ที่นิยมสร้างอุโบสถไม้โดยมีฐานปูนรองรับไม้กระดาน และใช้การยกฐานด้านล่างอีกชั้นหนึ่งเพื่อรับอาคารอุโบสถทั้งหลังและป้องกันท่วมทำให้น้ำไม่สามารถเข้าไปยังด้านในอาคารได้ แทนการสร้างอุโบสถใต้ถุนโปร่ง

ส่วนเรือนของอาคาร

ส่วนเรือนของอาคารหมายถึงองค์ประกอบช่วงกลางของอาคาร โดยนับตั้งแต่พื้นเหนือฐานขึ้นไปจนถึงปลายผนังก่อนโครงสร้างหลังคา เป็นส่วนที่เกิดจากการนำเครื่องปิดล้อมหรือเครื่องกั้นฝามาประกอบเข้าด้วยกันทั้ง 4 ด้าน ผ่านระเบียบวิธีเชิงช่างด้วยการเข้าไม้ด้วยระบบลิ้ม-สลัก และตะปู เกิดเป็นฝาผนังล้อมห้องปิดที่มีสำหรับใช้สอยทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้านใน

1. พื้นอาคาร คือองค์ประกอบของอาคารตามระนาบทางราบที่สร้างขึ้นเพื่อให้เกิดพื้นที่สำหรับใช้สอยต่าง ๆ⁷¹ สำหรับอุโบสถไม้พบว่ามีการใช้วัสดุพื้น 2 ชนิด คือการปูด้วยไม้กระดานตามแบบอย่างของพื้นเรือนไทยและการปูด้วยกระเบื้อง

พื้นไม้กระดาน เป็นการนำไม้กระดานที่มีความหนาเท่ากันมาปูเป็นพื้นขนานไปตามด้านยาวของอาคาร ซึ่งสัมพันธ์กับโครงสร้างด้านล่างที่ใช้ระบบรอด-รา วางตามแนวขวางอาคารเพื่อรองรับไม้กระดานที่ปูตามแนวยาวหรือในทิศทางตรงกันข้าม และด้วยความที่อุโบสถไม้เป็นอาคารที่มีขนาดเล็ก การปูไม้กระดานส่วนใหญ่จึงสามารถใช้ไม้แผ่นเดียวปูยาวได้ตลอดอาคารโดยไม่ต้องต่อไม้ (ภาพที่ 45)

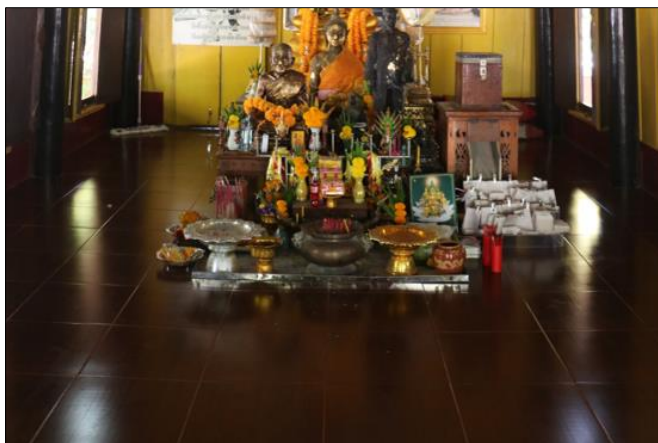

ภาพที่ 45 การปูพื้นไม้กระดานของอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข

พื้นกระเบื้อง ส่วนมากเป็นการบูรณปฏิสังขรณ์ในภายหลังจากมีการปรับปรุงโครงสร้างส่วนฐานและพื้นของอาคารจากไม้เป็นปูน โดยเป็นการนำกระเบื้องมาปูเป็นพื้นเต็มทั้ง

⁷¹ อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 2 องค์ประกอบส่วนฐาน, 49.

อาคารและบางวัดมีการกรูกระเบื้องขึ้นมาที่ผนังปูนของอาคารด้านในด้วย ซึ่งชนิดของกระเบื้องที่พบมีการใช้กระเบื้องสมัยใหม่และกระเบื้องลายหินอ่อนมาใช้ เช่น วัดบางพลี วัดติ๊กมหาชยาราม วัดโสภณาราม วัดไทรย้อย (ภาพที่ 46) ฯลฯ

ภาพที่ 46 พื้นกระเบื้องด้านในอุโบสถวัดไทรย้อย

ขณะที่อุโบสถวัดแหลมสุวรรณารามเป็นตัวอย่างของการนำกระเบื้องหลากหลายชนิดมาปูในส่วนต่าง ๆ ของอุโบสถ เช่น ด้านในของอาคารปูด้วยกระเบื้องรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ชนิดเคลือบผิวหน้า พิมพ์ลายสีน้ำเงินหรือครามเป็นลายพรรณพฤกษาอย่างเทศบนพื้นสีขาว เมื่อนำมาประกอบกัน 4 แผ่น จะเป็นลายดอกไม้แฉก ซึ่งน่าจะเป็นกระเบื้องดั้งเดิม (ภาพที่ 47)

ภาพที่ 47 กระเบื้องปูพื้นของอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

บริเวณพาไลด้านนอกอาคาร ถึงแม้จะมีการบูรณะส่วนนี้จนทำให้เกิดการปะปนของกระเบื้องแบบอื่นมาผสมกัน แต่ยังพบเห็นแนวกระเบื้องเดิมเป็นกระเบื้องดินเผารูปหกเหลี่ยมปูสลับสีแดงและขาว ปูอยู่ชิดติดกับอาคารโดยรอบทั้ง 3 ด้าน (ยกเว้นด้านหน้า) (ภาพที่ 48) ส่วนบริเวณบันไดด้านหน้าอุโบสถพบการปูกระเบื้องซีเมนต์หรือกระเบื้องสังคโปร์ ทำเป็นลวดลายอย่างตะวันตก

ภาพที่ 48 กระเบื้องดินเผาหกเหลี่ยมปะปนกับกระเบื้องในคราวบูรณะสมัยหลัง อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

2. ฝาผนังของอุโบสถไม้ เป็นองค์ประกอบสำคัญของอาคารประเภทนี้ ที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างไปจากอาคารเครื่องก่อที่ใช้การก่ออิฐถือปูนเป็นผนัง โดยฝาผนังของอุโบสถไม้

ทั้งหมดทำเป็นฝาเครื่องสับ คือการนำแผ่นไม้กระดานมาประกอบเป็นห้อง ในลักษณะของการวางแผงไม้แต่ละห้องทั้งด้านยาวและด้านสกัดลึบสบเข้าหากัน ล้อไปกับเสาเรือน เป็นเทคนิคแบบโบราณเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับโครงสร้างทั้งหมดของอาคาร⁷²

แผงฝาเรือนวางไว้อยู่บนหลัง**พริ้ง** ซึ่งเป็นแผ่นไม้กระดานยาวที่วางอยู่บนรอดและยึดกับเสาของแต่ละต้นด้วยตะปูจีน วิงขนابرัดรอบอาคาร หนึ่งด้วยเหตุที่พริ้งของด้านยาววางตั้งอยู่บนรอด ขณะที่ด้านสกัดไม่มีส่วนรองรับ ทำให้จึงต้อง ‘เข้าพริ้ง’ หรือประกอบพริ้งของทั้ง 2 ด้านเข้าด้วยกันบริเวณมุมอาคาร เพื่อให้พริ้งนั้นยึดเกี่ยวกันเองด้วยการเข้าเดือยตามระบบ ‘เดือยหางเหยี่ยว’ คือปลายของพริ้งด้านยาวทำเป็นเดือยตัวผู้สอดเข้าไปในร่องของปลายพริ้งด้านสกัด⁷³ (ภาพที่ 49) โดยอุโบสถไม้บางหลัง ช่างมีการแกะสลักพริ้งเป็นลวดลายด้วย เช่น วัดบางจะเกร็ง ทำเป็นลายลูกฟักขนาดใหญ่ตลอดแนวของพริ้งที่วางซ้อนกัน (ภาพที่ 50)

ภาพที่ 49 การเข้าพริ้งของอุโบสถวัดดอกลงกรณ์

⁷² ฤทัย ใจจงรัก, **เรือนไทยเดิม** (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2518), 58.

⁷³ สมคิด จิระทัศนกุล, **อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 3 องค์ประกอบส่วนเรือน** (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 79.

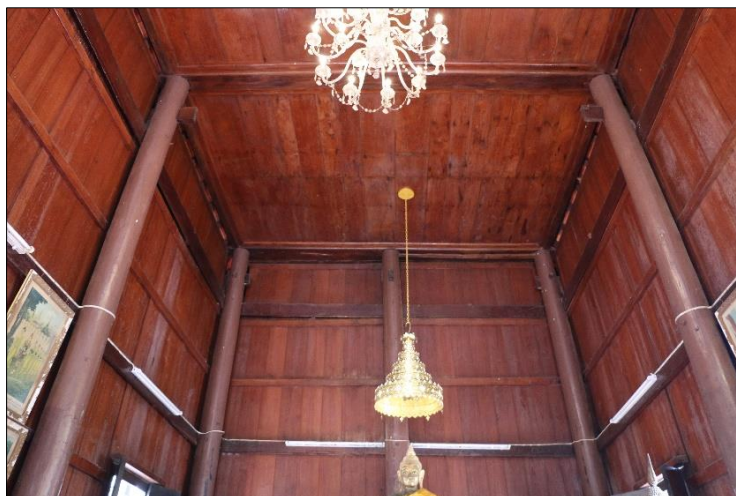

ภาพที่ 50 พริ้งแกะรูปลูกฟัก อุโบสถวัดบางจะเกร็ง

การปรุงผนังด้านในของอาคารบางหลังใช้ **คร่าว** เป็นองค์ประกอบเสริมอีกชั้นหนึ่ง มีลักษณะเป็นไม้ที่วางเป็นโครงในอาคารทั้งในแนวนอนและแนวตั้ง จัดวางเป็นโครงรูปที่แปรผันตามขนาดและองค์ประกอบของอาคาร โดยยึดเข้ากับเสาหลักของอาคาร และทำหน้าที่ช่วยยึดผนัง กระดานไม้หรือฝาเรือนให้มั่นคงแข็งแรง (ภาพที่ 51-52)

ภาพที่ 51 คร่าวของอุโบสถวัดโสภณาราม

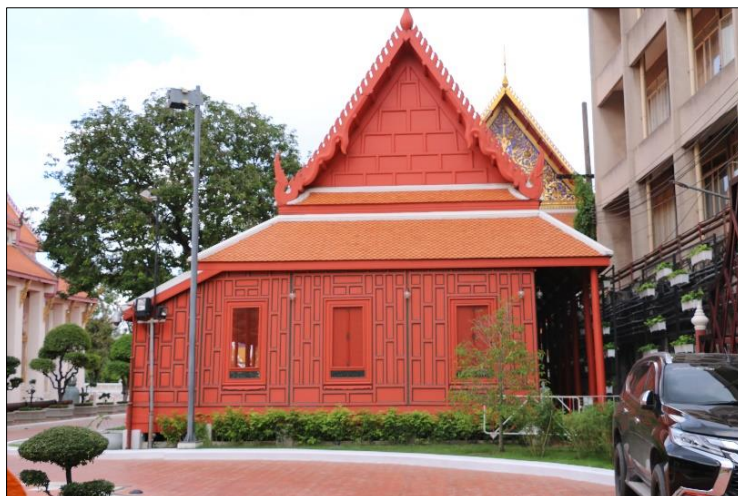
ภาพที่ 52 คร่าวของอุโบสถวัดแวนจันทร์

ทั้งนี้ จากการตรวจสอบพบว่า อุโบสถไม่มีการนำฝามาประกอบเป็นผนังอยู่ 2 ชนิด ได้แก่ ฝาปะกน และฝาเกลี้ยง

ฝาปะกน ถือเป็นลักษณะฝาเรือนแบบไทยแท้ มีหลักฐานการใช้กับบ้านเรือนไทยมาแล้วตั้งแต่ในสมัยสุโขทัย⁷⁴ ดังที่ปรากฏเป็นงานปูนปั้นสังคโลก พบในเมืองศรีสัชชนาลัย เป็นรูปด้านสกัดของอาคารหน้าจั่ว ได้ชื่อทำเป็นฝาปะกน ต่อมาในสมัยอยุธยา พบหลักฐานอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังที่วัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ เป็นภาพบ้านเรือนตีด้วยฝาปะกน และหลักฐานเชิงประจักษ์ชิ้นสำคัญคือ ศาลาการเปรียญวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี ที่มีประวัติว่าเคยเป็นท้องพระโรงหลังหนึ่งในพระราชวังของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระเจ้าเสือได้ถวายให้กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดใหญ่สุวรรณาราม⁷⁵ สมัยต่อมาก็พบหลักฐานหลายชิ้นที่ชี้ให้เห็นถึงการมีอยู่ของเรือนไม้ฝาปะกนและน่าจะเป็นฝาเรือนที่นิยมในหมู่ชนชั้นสูงหรือเศรษฐี ไม่ว่าจะเป็นหอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม ซึ่งเคยเป็นเรือนของรัชกาลที่ 1 เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นพระราชวรินทร์ในสมัยธนบุรี ตำแหน่งแดง ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (ภาพที่ 53) และตำแหน่งแดง วัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี ที่ตามประวัติสร้างขึ้นในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

⁷⁴แบบแผนบ้านเรือนในสยาม, 11.

⁷⁵ประวัติวัดใหญ่สุวรรณาราม, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555), 5-6.

ภาพที่ 53 ตำนกแดง ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ฝาปะกนที่นำมาใช้สร้างอุโบสถไม่มีรูปแบบเช่นเดียวกับที่ใช้ในการสร้างเรือนไทยที่อยู่อาศัย ประกอบขึ้นจากการนำไม้กระดานชิ้นเล็ก ๆ มาเข้าปะกน ประกอบด้วยโครงสร้างหลักของฝา 2 ส่วน คือกรอบลูกตั้งและลูกนอน โดยใช้ลูกตั้งเป็นส่วนยืนหลัก แล้วจึงนำลูกนอนมาประกอบเข้าด้วยกัน ผ่านตัวกลางคือลูกปะกนหรือแผ่นไม้กระดานทำเป็นรูปลูกฟัก มีขอบทำเป็นเดือยยาวเพื่อเข้าเดือยในรางลื่นของลูกตั้งและลูกนอน จนประกอบออกมาเป็นแผงฝา ทั้งนี้มีกรอบรูปแบบคล้ายฝาปะกน เรียกว่าฝาสายบัว ซึ่งประกอบสร้างด้วยกรรมวิธีเดียวกับฝาปะกน แต่ตรงกลางของฝาชนิดนี้ใช้การวางลูกนอนเป็นแนวยาวเพียงอย่างเดียว

ฝาปะกนและฝาสายบัว มีการแยกชื่อเรียกตามตำแหน่งของลูกนอนด้านบนและล่างของฝา โดยกรอบด้านล่างสุดในตำแหน่งตีนฝา ทำเป็นลูกนอนขนาดใหญ่อยู่ระหว่างพริ้งกับกรอบเซ็ดหน้าของหน้าต่างเรียกว่า ‘ล่องตีนข้าง (ร่องตีนข้าง)’ (ภาพที่ 54) ขณะที่กรอบรูปแบบเดียวกัน แต่อยู่ด้านบนสุดในตำแหน่งหัวฝา เรียกว่า ‘กรอบรัดเกล้า’ (ภาพที่ 55)

ภาพที่ 54 ตำแหน่งล่องตีนช้าง (ร่องตีนช้าง) อุโบสถวัดโคมนาราม

ภาพที่ 55 ตำแหน่งกรอบรัดเกล้า อุโบสถวัดโคมนาราม

การผลิตฝาเรือนใช้วิธีการทำเป็นชุดฝาไม้สำเร็จรูป 1 แผง (กระเบาะ) ต่อ 1 ห้อง ที่ประกอบเสร็จจากภายนอก แล้วจึงนำมาวางบนพริ้งและประกอบเข้าด้วยกันเป็นเรือน อย่างไรก็ตาม ด้วยระบบการปรงเรือนแบบไทยโบราณ โดยเฉพาะของเรือนไทยภาคกลางนั้น ไม่สามารถสร้างฝาเรือนแต่ละห้องให้มีขนาดเท่ากันเป็นมาตรฐานทุกแผงได้ เพราะวิธีการตั้งเสาที่สอดเข้าหากัน ดังนั้นฝาเรือนในแต่ละห้องจึงมีขนาดที่ไม่เท่ากัน⁷⁶ ทำให้แต่ละห้องจึงมีแผงฝาที่สร้างไม่สำหรับห้องนั้น ๆ โดยเฉพาะ เมื่อผลิตฝาออกมาได้ 1 แผงแล้ว จะนำแต่ละแผงฝามาประกอบเข้าด้วยกันตามแต่ละช่วงเสาจนเป็นตัวเรือน

⁷⁶ อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 3 องค์ประกอบส่วนเรือน, 83.

อย่างไรก็ดี จากการสำรวจทำให้เห็นว่าอุโบสถไม้ที่ใช้ฝาปะกนและฝาสายบัวดีเป็นฝาผนัง เช่น วัดโกรกกราก วัดจันทร์เจริญสุข วัดอลงกรณ์ (ภาพที่ 56) วัดแรก วัดโคมนาราม วัดไทรย้อย และวัดในปากทะเล (ภาพที่ 57) ฯลฯ มีจำนวนไม่มากนัก หากเทียบกับฝาก็รูปแบบหนึ่งอย่างฝาเกลี้ยง และบางหลังยังเป็นการเปลี่ยนจากฝาต่างชนิดมาเป็นฝาปะกนในภายหลัง เช่น อุโบสถวัดโกรกกราก⁷⁷

ภาพที่ 56 ฝาปะกน อุโบสถวัดอลงกรณ์

ภาพที่ 57 ฝาปะกน อุโบสถวัดในปากทะเล

⁷⁷ชุตินา มีแสง, "อุโบสถไม้ เมืองสมุทรสาคร : สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน," 18.

ฝาเกลี้ยง หรือฝากระดาน คือลักษณะฝาเรือนอีกรูปแบบหนึ่งที่พบว่ามีการใช้มาแล้ว ตั้งแต่ในสมัยอยุธยาเป็นอย่างน้อย ขณะที่ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่ามีการสร้างเรือนไม้ฝากระดานในหลายสถานที่ ทั้งทำเป็นกุฏิพระสงฆ์ ดังมีตัวอย่างคือประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ บอกเล่าสภาพของหมู่กุฏิสงฆ์เดิมของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามว่าดีด้วย ‘ฝาขดาน’⁷⁸ และทำเป็นอุโบสถของวัดทรงธรรม เมืองนครเขื่อนขันธ์ (อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ) ที่สร้างเมื่อ พ.ศ. 2358 ในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งมีบันทึกว่าพระอุโบสถเมื่อแรกสร้างเป็นเครื่องไม้ฝากระดาน⁷⁹

อุโบสถไม้ที่มีการทำผนังอาคารเป็นฝาเกลี้ยงหรือฝากระดาน มีการวางไม้ทั้งแนวนอนและแนวตั้ง ปะปนกันไปโดยไม่มีรูปแบบหรือข้อกำหนดตายตัว และพบในปริมาณพอ ๆ กัน โดยการตีฝาแนวนอน น่าจะเป็นที่นิยมในกลุ่มช่างแถบลุ่มแม่น้ำท่าจีน เนื่องจากแทบไม่พบการตีฝาในแนวตั้งเลยในเขตลุ่มแม่น้ำนี้ โดยการตีฝาในแนวนอนของวัดในเขตจังหวัดสมุทรสาครพบที่วัดกลางอ่าแก้ว วัดเจริญสุขาราม วัดโพธิ์แจ้ วัดติ๊กมหาชาราม วัดศิริมงคล วัดบางพลี วัดโสภณาราม วัดแหลมสุวรรณาราม (ภาพที่ 58-59) รวมทั้งภาพถ่ายเก่าของอุโบสถวัดสุทธิวาตวราราม (วัดช่องลม) ท่าฉลอม จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งปัจจุบันถูกรื้อลงแล้ว ก็มีลักษณะฝาเรือนเป็นฝาในแนวนอนเช่นกัน รวมถึงอุโบสถวัดโกรกกรากที่แต่เดิมนี่ก็เป็นฝากระดานแนวนอน น่าสนใจว่าการวางฝาในแนวนอนนี้ ปรากฏความนิยมมากในหมู่เรือนอิทธิพลตะวันตก เช่น เรือนขนมปังขิง และเรือนมะนิลา เป็นไปได้ว่าอุโบสถไม้เหล่านี้คงได้อิทธิพลและเทคนิคการสร้างจากอาคารดังกล่าว

ภาพที่ 58 ฝากระดานแนวนอน อุโบสถวัดกลางอ่าแก้ว (ซ้าย) และวัดเจริญสุขาราม (ขวา)

⁷⁸จารึกวัดพระเชตุพนฯ, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ศิวพร, 2517), 229.

⁷⁹พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, 232.

ภาพที่ 59 ฝากระดานแนวนอน อุโบสถวัดตึกมหาชยาราม (ซ้าย) และวัดแหลมสุวรรณาราม (ขวา)

ขณะที่การตีฝาในแนวตั้ง พบตัวอย่างที่อุโบสถวัดแวนจันทร์ วัดสี่แยกราษฎร์บำรุง วัดบางจะเกร็ง วัดช้างเผือก วัดวิมลวรรณาราม วัดปากกลัด วัดคู้งตำหนัก และวัดเพื่อสุธรรม (ภาพที่ 60) ซึ่งจะเห็นได้ว่าการกระจายตัวอยู่ในลุ่มน้ำแม่กลองและเพชรบุรี อาจเป็นเทคนิคที่แลกเปลี่ยนกันของช่างในพื้นที่นี้

ภาพที่ 60 ฝากระดานแนวตั้ง อุโบสถวัดบางจะเกร็ง (ซ้าย) และวัดสี่แยกราษฎร์บำรุง (ขวา)

นอกจากทิศทางการวางฝากระดานแล้ว ยังมีลักษณะของการประกอบฝาเกลี้ยงที่แบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การแบ่งฝาออกเป็นห้องหรือกระบะ และการตีไม้กระดานผนังเป็นแผงเดียวกันตลอด

การตีฝาเกลี้ยงแบ่งฝาออกเป็นห้องหรือกระบะ มีลักษณะเป็นแผงฝาที่เกิดจากการนำไม้กระดานมาวางตามแนวตั้งหรือนอนต่อเนื่องกันไปด้วยการเข้าลิ้ม ซึ่งถูกบังคับอยู่ในกรอบฝาไม้สี่เหลี่ยมที่ยึดติดกันทั้ง 4 ด้าน เช่นเดียวกับกระบะของฝาปะกน และบางครั้งพบว่ามีการทำล่องดิน

ช่างหรือกรอปรัดเกล้าในแต่ละแผงด้วย โดยฝาแต่ละกระเบาะจะใช้การประกอบสำเร็จมาก่อน แล้วนำมาวางตั้งบนพริ้งที่รัดรอบอาคารตามกระบวนวิธีการปรุงเรือนไทย เช่น อุโบสถวัดกลางอ่าแก้ว วัดแวนจันทร์ วัดวิมลวรรณคาราม วัดปากอ่าวบางตะบูน ฯลฯ (ภาพที่ 61)

ภาพที่ 61 ฝากระดานแบ่งเป็นห้อง วัดปากอ่าวบางตะบูน

การตีไม้กระดานผนังเป็นแผงเดียวกันตลอด อาคารบางหลังไม่มีการทำกรอบเป็นกระเบาะ แต่ตีฝาไม้เป็นแผงเดียวกันไปตลอดอาคาร โดยช่างนำฝากระดานขนาดความยาวและกว้างเท่า ๆ กัน วางในแนวตั้งหรือนอนบนพริ้ง แล้วจึงตอกตะปูยึดกับคร่าวหรือโครงสร้างที่วางอยู่ด้านในอาคาร 3 จุด ได้แก่ ส่วนตีนแผงล่างสุดใกล้กับพริ้ง ตรงกลางของแผงบริเวณหน้าต่าง และส่วนบนสุดของแผงใต้โครงสร้างหลังคา โดยพบการตีแผงแบบนี้หลายแห่ง เช่น อุโบสถวัดบางจะเกร็ง วัดสี่แยก ราษฎร์บำรุง วัดเจริญสุขาราม วัดศิริมงคล วัดคู้งตำหนัก วัดเพื่อสุธรรม ฯลฯ (ภาพที่ 62-63)

ภาพที่ 62 ฝากระดานตีเป็นแผงเดียวกันตลอด อุโบสถวัดคิ่งตำหนัก

ภาพที่ 63 ฝากระดานตีเป็นแผงเดียวกันตลอด อุโบสถวัดศิริมงคล

นอกจากนี้ ยังมีการทำฝากระดานรูปแบบพิเศษ คือการตีฝานอนในกรอบ แล้วแกะสลักฝากระดานเป็นรูปภาพเล่าเรื่อง ที่อุโบสถวัดกุฎิบางเค็ม จังหวัดเพชรบุรี ที่สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2473⁸⁰ ถือเป็นงานในระยะหลังที่เกิดจากการสร้างสรรค์และแสดงฝีมือของช่าง รวมถึงทรัพยากรในการสร้างที่มากขึ้นด้วย (ภาพที่ 64)

⁸⁰ ภูมิล้อมเพชรฯ, 182.

ภาพที่ 64 ฝาไม้แกะสลัก อุโบสถวัดภูมียงเค็ม

3. ช่องเปิดของอาคาร หมายถึงองค์ประกอบที่ทำเป็นช่องว่างของฝาผนังอาคารทั้งด้านยาวและด้านสกัด โดยในที่นี้หมายถึงประตูและหน้าต่างของอาคาร สำหรับโครงสร้างของทั้ง 2 ส่วนนี้ ใช้วิธีการประกอบบานประตู-หน้าต่างคู่เข้าไปทำเป็นบานพับที่เปิดด้วยการผลักเข้าด้านใน ยึดโยงโครงสร้างกับองค์ประกอบด้านบนของช่องเปิด ด้วยการวางแผ่นไม้หน้าแคบในแนวนอน เรียกส่วนนี้ว่า **ทับหลัง** ส่วนด้านล่างมีองค์ประกอบลักษณะเดียวกัน เรียกว่า **ธรณี** ทั้งคู่ทำหน้าที่เป็นส่วนรองรับเดือยหมุนของบานประตู-หน้าต่าง บางกรณีพบว่าแขวนยึดอยู่กับคร่าวที่วางตัวในแนวตั้งขนานกับช่องเปิดทั้ง 2 ด้าน ขณะที่ด้านนอกของอาคารมีการตีเป็นกรอบเซ็ดหน้ากรูรอบช่องเปิด (ภาพที่ 65-66) โดยกรอบเซ็ดหน้านี้แขวนอยู่ได้ด้วยการนำ**จ่าปา** เดือยไม้มาร้อยให้ทะลุกับทับหลังและธรณี แล้วจึงใส่สลักไม้เพื่อยึดส่วนปลายของเดือยไม้ให้กรอบเคลื่อน พร้อมกันนี้ยังนิยมทำเป็นไม้สี่เหลี่ยมแกะสลักลายดอกไม้ปิดที่หัวเดือย หรือบางแห่งทำเป็นเพียงรูปสี่เหลี่ยมก็มี (ภาพที่ 67-68)

ภาพที่ 65 องค์ประกอบหน้าต่าง อุโบสถวัดบางจะเกร็ง

ภาพที่ 66 องค์ประกอบหน้าต่าง อุโบสถวัดช้างเผือก

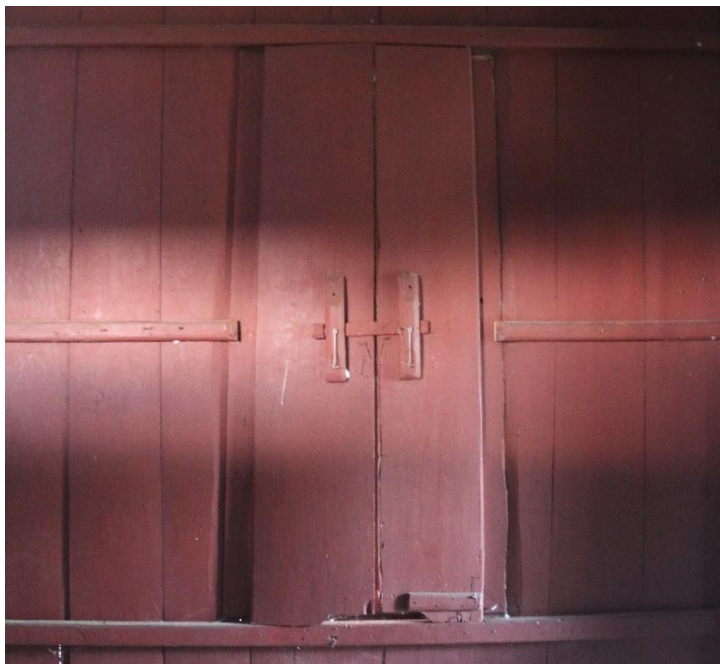

ภาพที่ 67 กรอบเข็ดหน้าและจำปาประตู อุโบสถวัดช้างเผือก

ภาพที่ 68 กรอบเข็ดหน้าและจำปาประตู (ทำเป็นเดือยไม้สี่เหลี่ยม) อุโบสถวัดกลางอ่าแก้ว

ขณะที่อุโบสถไม้บางหลังไม่มีการทำทับหลังและธรณีบริเวณหน้าต่าง แต่อาศัยคร่าวที่ถูกกำหนดให้วางในแนวนอนวิ่งตามด้านยาวของอาคาร บริเวณด้านบนและล่างของช่องเปิดหรือช่องหน้าต่างพอดี แล้วจึงเจาะรูใส่เดือยประกอบบานพับเข้าไปบนคร่าว (ภาพที่ 69)

ภาพที่ 69 หน้าต่างอุโบสถวัดวิมลธรรมคาราม ใช้คร่าวเป็นองค์ประกอบ

ประตู เป็นช่องเปิดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกด้านยาววางตั้งขึ้น โดยทั่วไปมักทำอยู่ที่ด้านหน้าหรือด้านสกัดของอาคาร เพื่อทำหน้าที่เป็นทางเข้า-ออกระหว่างภายนอกกับภายในอาคาร โดยตำแหน่งของประตูวางอยู่กึ่งกลางของฝาในแต่ละห้อง ๆ ละ 1 บาน และใช้ระบบการปิดแบบกลอนดาล

- ประตูด้านสกัดหน้า อุโบสถไม้ส่วนใหญ่นิยมทำประตูทางเข้าด้านหน้า 2 บาน สัมพันธ์กับโครงสร้างอาคารด้านสกัดที่มีการวางเสาตั้งตั้งอยู่ตรงกลางเพื่อขึ้นไปรับโครงสร้างจันทันด้านบน ส่งผลให้แบ่งฝาห้องออกเป็น 2 ฝั่ง จำนวนห้องของอาคารด้านสกัดจึงสมมาตรเป็นเลขคู่เสมอ และส่งผลให้เกิดการทำเป็นประตูห้องละ 1 บานด้วย (ภาพที่ 70) ส่วนอาคารบางหลังที่มีด้านสกัด 4 ห้อง คู่แฉงห้องตรงกลางจะทำเป็นประตู ขณะที่ห้องริมทั้ง 2 ฝั่งทำเป็นห้องทึบหรือทำเป็นช่องหน้าต่าง (ภาพที่ 71) ทั้งนี้จากการสำรวจพบการทำประตูทางเข้าเดียวเพียง 1 วัด คือวัดโสภณาราม ซึ่งอาจเพราะเป็นอุโบสถขนาดเล็กและมีด้านสกัดเพียงห้องเดียว (ภาพที่ 72)

ภาพที่ 70 ประตูอุโบสถวัดวิมลรศคาราม

ภาพที่ 71 ประตูอุโบสถวัดข้างเผือก

ภาพที่ 72 ประตูอุโบสถวัดโสภณาราม

- ประตูด้านสกัดหลังพระประธาน อุโบสถไม้ส่วนใหญ่ไม่มีการทำประตูด้านสกัดหลังพระประธาน มีเพียงบางหลังเท่านั้นที่พบการทำประตูส่วนนี้และมักพบในอาคารที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งอาคารประเภทอุโบสถ ประตูส่วนนี้มักสงวนไว้สำหรับพระภิกษุ โดยมากทำเป็นประตูเข้า-ออก 2 บาน เช่นเดียวกับด้านหน้า (ภาพที่ 73) แต่ก็มีอยู่บ้างที่ทำเพียงประตูเดียว เช่น วัดไทรย้อย (ภาพที่ 74) อนึ่งยังมีรูปแบบการวางประตูสำหรับพระภิกษุที่ด้านข้างหรือตามแนวยาวของอาคารด้วย โดยพบที่วัดบางจะเกร็ง ซึ่งเป็นการวางประตูที่ห้องสุดท้ายทั้ง 2 ฝั่งของอาคาร (ภาพที่ 75)

ภาพที่ 73 ประตูด้านสกัดหลัง อุโบสถวัดกลางอ่าแก้ว

ภาพที่ 74 ประตูด้านสกัดหลัง 1 บาน อุโบสถวัดไทรย้อย

ภาพที่ 75 ประตูด้านข้าง อุโบสถวัดบางจะเกร็ง

สันนิษฐานว่าการที่อุโบสถไม้ส่วนใหญ่ไม่นิยมทำประตูทางด้านหลัง อาจเพราะด้วยขนาดของอาคารที่มีขนาดเล็ก ห้องด้านหลังสุดมักมีการประดิษฐานพระประธานเกือบเต็มพื้นที่ ประกอบกับโครงสร้างประตูเรือนไทยที่จำเป็นต้องใช้การเปิดเข้าด้านในอาคาร จึงไม่สามารถทำได้ เนื่องจากมีสิ่งกีดขวาง ตัวอย่างเช่น ฐานพระประธานของอุโบสถวัดดอกลงกรณ์ที่มีขนาดใหญ่จนเหลือพื้นที่ข้างละประมาณ 1 เมตร จึงไม่มีการทำประตูด้านหลัง (ภาพที่ 76) และกรณีของอุโบสถวัดวิมลมรรคารามที่ประดิษฐานพระพุทธรูปบริเวณห้องสุดท้ายจนเกือบเต็มพื้นที่

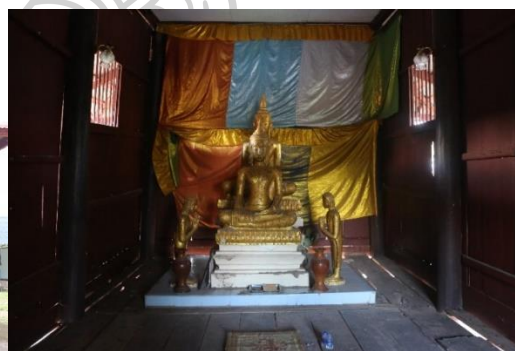

ภาพที่ 76 การตั้งพระประธานเกือบเต็มพื้นที่ห้องสุดท้ายของอุโบสถวัดดอกลงกรณ์

หน้าต่าง เป็นช่องเปิดสี่เหลี่ยมขนาดย่อมกว่าประตู วางในตำแหน่งกึ่งกลางของฝาผนังของอาคารแต่ละห้อง สำหรับหน้าต่างของอุโบสถไม้ทั้งหมดทำเป็นบานเปิดคู่ ใช้ระบบการปิดหลายรูปแบบทั้งแบบมีกลอนตาลและลิ้มกลอน ไม่ต่างจากที่พบในเรือนไทย

หน้าต่างของอาคารทำหน้าที่เป็นช่องแสงเข้าสู่ด้านในอาคารและระบายอากาศให้ถ่ายเทเข้า-ออก ส่วนมากแล้วอุโบสถไม้นิยมทำหน้าต่างทุกห้องตามด้านยาวของอาคาร ส่วนอุโบสถไม้บางหลังที่มีง่าด้านสกัดมีจำนวนมากกว่า 2 ห้อง พบว่ามีการทำหน้าต่างที่ด้านสกัดหน้าห้องริมสุดทางซ้ายและขวา หรือระหว่างประตู รวมถึงด้านสกัดหลังด้วย เช่น อุโบสถวัดช้างเผือกและวัดเสด็จ

อุโบสถของวัดวิมลมรรคารามมีการทำช่องแสงลูกกรง เป็นช่องเปิดขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยมตีลูกกรงเป็นไม้ซี่ขนาดเล็ก วางตำแหน่งอยู่ด้านบนของฝาเรือนด้านยาวทั้ง 2 ฝั่ง ของห้องด้านในสุดของอาคารหรือบริเวณที่ประดิษฐานพระพุทธรูป โดยอยู่ในระดับที่เหนือขึ้นไปจากระดับหน้าต่างอื่น ๆ ช่องแสงนี้คงมีเพื่อใช้ควบคุมแสงเพื่อส่องลงมาสู่พระพุทธรูปประธานด้านในโดยเฉพาะ (ภาพที่ 77)

ภาพที่ 77 ช่องแสงที่ห้องสุดท้าย (ซ้าย) และแสงที่ตกลงมายังพระพุทธรูป (ขวา) อุโบสถวัดวิมลมรรคาราม

ขณะเดียวกัน มีอุโบสถไม้บางหลังที่ไม่ทำหน้าต่างที่ห้องสุดท้ายของด้านยาว ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ตั้งของพระพุทธรูปประธาน คล้ายกับที่พบในกลุ่มอุโบสถเครื่องก่อสมัยอยุธยาตอนปลาย อาจเพราะต้องการควบคุมปริมาณแสงด้านในอาคารที่เข้ามากระทบกับพระพุทธรูปด้านใน หรืออาจสร้างตามคติพื้นที่ปิดล้อมเฉพาะพระประธานก็ได้ โดยพบที่อุโบสถวัดคู้งตำหนัก วัดปากอ่าวบางตะบูน และวัดปากกลัด (ภาพที่ 78-79)

ภาพที่ 78 ห้องสุดท้ายของอุโบสถวัดคิ่งตำหนัก ทำเป็นผนังทึบ

ภาพที่ 79 ห้องสุดท้ายของอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน ทำเป็นผนังทึบ

ระบบโครงสร้างหลังคาอุโบสถไม้

โครงสร้างหลังคาของอุโบสถไม้ใช้ระบบเสา-คาน (Post & Lintel) เพื่อถ่ายน้ำหนักของส่วนต่าง ๆ จากหลังคาด้านบนลงสู่ระบบโครงสร้างด้านล่างผ่านเสาหลักของอาคารแต่ละต้น ทว่าอุโบสถไม้ส่วนใหญ่มีการตีฝ้าปิดโครงสร้างส่วนหลังคาทั้งหมด มีเพียงบางหลังที่ไม่ได้ตีฝ้า เช่น อุโบสถของวัดจันทร์เจริญสุข วัดเพื่อสุธรรม ซึ่งอาคารทั้ง 2 หลังนี้มีขนาดแตกต่างกัน ทำให้สามารถใช้เป็นกรณีตัวอย่างในการศึกษาโครงสร้างหลังคาของอาคารขนาดเล็กและใหญ่ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยในส่วนนี้จะศึกษาควบคู่กับหลักฐานบางส่วนเท่าที่สามารถนำมาใช้ได้ของอุโบสถไม้หลังอื่น ๆ ด้วย เช่น

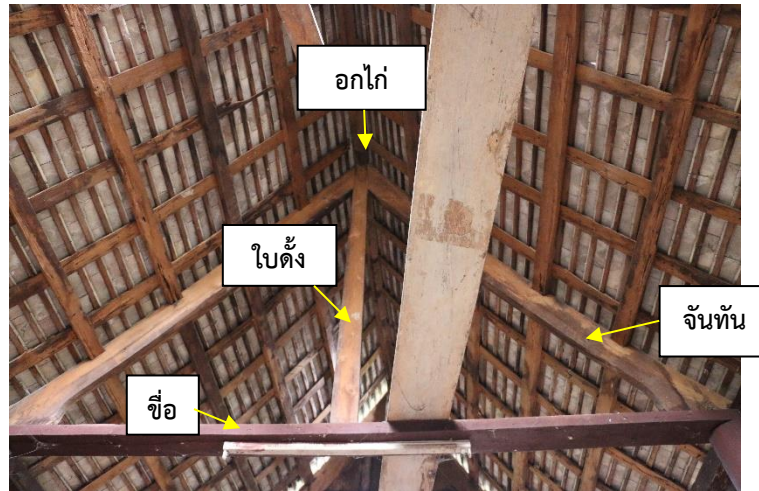
ลักษณะของชิ้นไม้โครงสร้างหลังคาบริเวณหน้าบ้าน ซึ่งจากการตรวจสอบโครงสร้างหลังคาของอุโบสถ ไม้พบว่า มีการใช้อยู่ 2 ระบบตามการซ้อนชั้นของหลักคา ได้แก่ โครงสร้างหลังคาแบบจันทันและ โครงสร้างหลังคาแบบผสม

โครงสร้างหลังคาแบบจันทัน

อุโบสถไม้ส่วนใหญ่เป็นอาคารขนาดเล็ก หลังคาไม่ซ้อนชั้น ใช้โครงสร้างรับน้ำหนักหลังคา และเครื่องมุงด้วยชุดจันทัน⁸¹ ลักษณะเดียวกับที่ใช้ในการประเรือไทยภาคกลาง ประกอบด้วย **ซื่อ** ซึ่งเป็นแผ่นไม้ยาวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางเอาด้านกว้างของไม้พาดตามแนวนอนเชื่อมระหว่างหัวเสาหลัก แต่ละห้องของอาคาร แล้วจึงวาง **แปหัวเสา** ซึ่งเป็นชิ้นไม้ยาวหน้าตัดสี่เหลี่ยมจัตุรัสวางบนหัวเสา ตามแนวยาวของอาคารเพื่อทำหน้าที่เป็นหมอนรองจันทันแต่ละชั้น ด้านบนของแปหัวเสาวาง **จันทัน** ที่เป็นแผ่นไม้ทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าติดระหว่างปลายซื่อทั้ง 2 ด้าน ทแยงเข้าหากัน **โกก** คือส่วนที่ทำเป็นไม้รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนวางทอดยาวตามแนวยาวของอาคาร ทำหน้าที่เป็นสันหลังคาและเชื่อมระหว่างคูจันทันและตั้งของแต่ละห้อง

ตรงกลางของชุดจันทันวางแผ่นไม้แบนตั้งฉากขึ้นไปรับอกโกก เรียกว่า **ตั้ง** หรือ **ใบตั้ง** โดยด้าน สกัต์ของอาคารมีการ **ตั้งเสาดั่ง** ซึ่งทำเป็นเสากลมวางอยู่บนรอดที่พื้นอาคาร ตั้งฉากยาวไปจนถึงซื่อ แล้วจึงปรับรูปร่างของเสาเป็นใบตั้งเพื่อสอดผ่านซื่อขึ้นไปจนถึงอกโกก ขณะที่ช่วงเสากลางอาคารไม่ได้ ทำเป็นเสาจากพื้น แต่ใช้การทำตั้งแขวนที่มีเพียงใบตั้งวางตั้งฉากบนหลังซื่อขึ้นไปรับอกโกก (ภาพที่ 80-82)

⁸¹จันทัน หมายถึง ซื่อเรียกระบบโครงสร้างเครื่องบนหลังคาแบบเครื่องลับ ประกอบด้วยชิ้นไม้รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทั้งชุด โดยมีจันทันซึ่งเป็นชิ้นไม้ประกอบกันเป็นรูปสามเหลี่ยมวางอยู่บนหัวเสาใช้รองรับเครื่องมุงหลังคาเป็นโครงสร้างหลัก

ภาพที่ 80 โครงสร้างหลังคาอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข

ภาพที่ 81 โคนเสาดั้งที่ตั้งบนรอด อุโบสถวัดคู้งตำหนัก

ภาพที่ 82 เสาดั้งด้านสกัดหน้าของอุโบสถวัดในปากทะเล

ในกรณีทางด้านสกัดไม่ต้องการหรือไม่สามารถใส่เสาตั้งที่ยาวขึ้นมาจากพื้น เนื่องจากขวางพื้นที่ใช้สอยของอาคาร มีการรับจุดจันทันอีกรูปแบบหนึ่งที่พบ คือการวาง**ช็อด** ด้วยการใช้ไม้กลมยาววางขนานอยู่ด้านล่างของช็อดหลักที่ด้านสกัด เชื่อมระหว่างเสาอาคาร 2 ต้น เพื่อรับเสาตั้งแบบสั้น ซึ่งทำเป็นเสากลมแบบเสาตั้งปกติ หากแต่แขวนบนช็อดแล้วสอดใบตั้งผ่านช็อดขึ้นไปรับจันทันและออกไถ่ด้านบน เป็นอีกเทคนิคของช่างเพื่อยึดโคนเสาตั้งให้มั่นคงแข็งแรงไม่โยกไปมา⁸² ตัวอย่างการใช้ช็อดในกรณีของอาคารที่มีข้อจำกัดด้านพื้นที่คืออุโบสถวัดโสภณาราม (วัดบ้านขอม) ที่ด้านสกัดที่มีความกว้างเพียง 1 ห้อง จึงใช้ช็อดแขวนระหว่างเสาในประธาน 2 ต้นของด้านสกัดทั้งหน้าและหลัง แล้วจึงตั้งเสาตั้งด้านบนเพื่อรับโครงสร้างของหลังคา (ภาพที่ 83)

ภาพที่ 83 ช็อดอุโบสถวัดโสภณาราม

ด้านบนของจันทันแต่ละชิ้นบากสับเป็นบ่าและร่องเพื่อใช้**แปลน** ซึ่งเป็นชิ้นไม้หน้าตัดสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตามแนวยาวของอาคารไล่ขึ้นไปจนถึงออกไถ่ แล้วจึงวาง**ไม้กลอน** ซึ่งทำเป็นตัวไม้หน้าตัดขนาดเล็กวางลงไปตามแนวลาดเอียงของหลังแปลนในระยะถี่เท่า ๆ กันตลอดผืนดักหลังคา จากนั้นจึงพาด**ตระแนงไม้**บนหลังของไม้กลอนไปตามแนวยาวของอาคารซ้อนลงไป โดยมีระยะห่างของการวางไม้แต่ละชิ้นสอดรับกับขนาดและความยาวของเครื่องมุงหลังคาที่นำมาใช้ เพื่อใช้ยึดเกี่ยวกับเครื่องมุงหลังคา (ภาพที่ 84)

⁸²สมคิด จิระทัศน์กุล, อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 4 องค์ประกอบส่วนหลังคา (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 173.

การวางโครงสร้างหลังคาไม้ซ้อนชั้นและนำระบบจันทันมาใช้สร้างอุโบสถไม้ซึ่งพบเป็นจำนวนมาก ยิ่งสะท้อนถึงความใกล้ชิดกับเรือนไทยภาคกลางเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังเป็นการสร้างที่มีความเรียบง่าย ซึ่งในกรณีนี้ยังอาจนำไปสู่ข้อสันนิษฐานว่าช่างที่สร้างอุโบสถไม้คงเป็นช่างที่มีความถนัดในการสร้างอาคารบ้านเรือนไทยด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 84 องค์กรประกอบจันทันและแปตะแคง อุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข

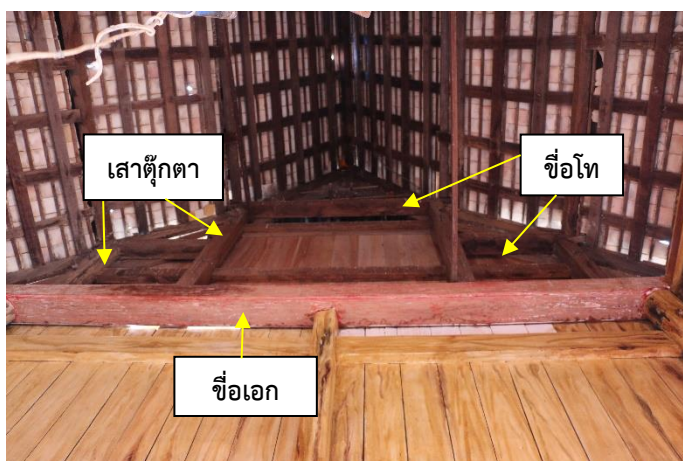
โครงสร้างหลังคาแบบผสม

กรณีที่อาคารมีขนาดใหญ่และมีหลังคาซ้อนชั้น พบว่ามีการวางโครงสร้างด้วยระบบผสม หมายถึงการวางโครงสร้างหลังคาตามอย่างเครื่องประดิษฐ์⁸³ เช่นเดียวกับระบบที่ใช้ในอาคารเครื่องก่อที่ใช้ชิ้นไม้ขนาดใหญ่หน้าตัดสี่เหลี่ยมจัตุรัสทำเป็นช่อเอกและช่อโทวางซ้อนลดหลั่นกัน แล้วจึงนำโครงสร้างระบบจันทันและแปที่วางตะแคงมาประกอบด้านบนเพื่อรับแฝงหลังคาและเครื่องมุงหลังคาเป็นการผสมรูปแบบของระเบียบวิธีการวางโครงสร้างหลังคาเข้าด้วยกันเพื่อความมั่นคงแข็งแรงของอาคาร

ตัวอย่างของโครงสร้างหลังคาแบบผสมสามารถศึกษาได้จากอุโบสถวัดเพื่อสุธรรมที่มีการเปิดฝ้าเพดาน รูปแบบหลังคาอุโบสถวัดเพื่อสุธรรม ทำเป็นหลังคาซ้อนกัน 3 ชั้น ทำหลังคาชั้นลดและยื่นมุขโถงออกมาด้านหน้า-หลัง ใช้การวางโครงสร้างหลังคาอย่างระบบเครื่องประดิษฐ์ ด้วยการใส่ช่อโทที่วางตั้งบนเสาตุ๊กตา 4 ต้นด้านบนช่อเอก โดยเสาตุ๊กตา 2 ต้นริมตั้งรับช่อโทชุดแรกและยึดกับจันทัน

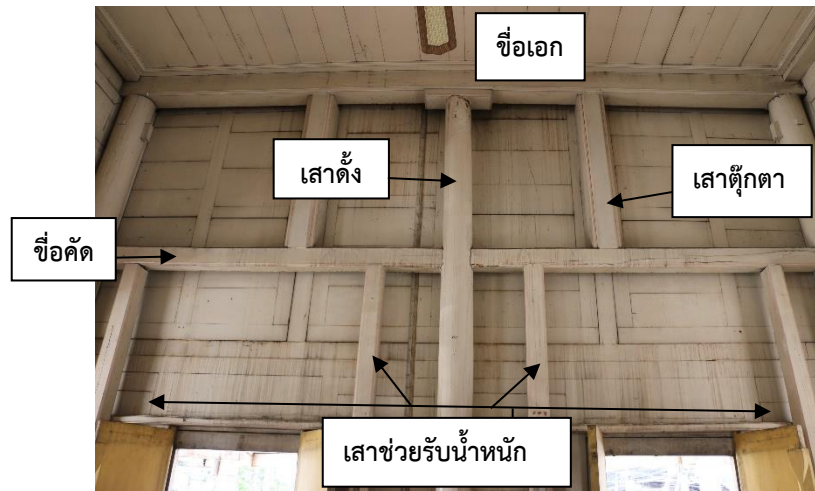
⁸³ ประดู่ หมายถึง ช่อเรียกของระบบโครงสร้างเครื่องบนหลังคาที่ประกอบด้วยไม้ชิ้นต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสทั้งชุด นำมาเรียงซ้อนลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ ตามรูปทรงของหลังคา

ของหลังคาชั้นสาด เสาตุ๊กตาถูกนำมาทำเป็นเสายาวขึ้นไปรับช่อโทอีกชุดหนึ่งที่ทำหน้าที่รับจันทหลักของอาคารและยึดกับจันทของหลังคาชั้นที่ 2 โดยมีโครงสร้างจันทและแปตะแคงด้านบนช่อทุกชุดเพื่อรับเครื่องมุงหลังคาของแต่ละพื้นชั้นหลังคา (ภาพที่ 85)

ภาพที่ 85 โครงสร้างหลังคาอุโบสถวัดเพื่อสุธรรม

ขณะที่หลังคาอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว ซึ่งแม้ไม่ได้เปิดฝาเพดาน แต่ยังมีเสารับโครงสร้างหลังคาแบบพิเศษที่สามารถศึกษาได้ โดยถึงแม้อุโบสถไม้หลังนี้ทำเป็นหลังคาซ้อนกัน 3 ชั้นเช่นกัน แต่มีการทำมุขลดออกมาด้านหน้า ซึ่งไม่ได้ใช้โครงสร้างหลังคามุขลดร่วมกับชั้นหลังคาหลักของอาคาร โครงสร้างเสาด้านในอาคารบริเวณด้านสกัดหน้าจึงวางตั้งอย่างซับซ้อนต่างไปจากอาคารหลังอื่น ๆ ด้วยการใช้เสาประธาน 2 ต้น และเสาดั้ง 1 ต้นที่ด้านสกัดหน้าเป็นโครงสร้างหลัก ใช้ช่อค้ำวางเชื่อมเสาทั้ง 3 ต้นเข้าด้วยกัน ด้านล่างช่อค้ำวางเสาขนาดเล็กยาวจากพื้นช่วยรับน้ำหนักอีก 4 ต้น ส่วนด้านบนของช่อค้ำวางเสาตุ๊กตาไว้ตรงกลางเชื่อมช่อด้านบนที่วางไว้บนเสาหลัก ทว่าอาคารหลังนี้มีการตีฝาปิดจึงไม่อาจศึกษาโครงสร้างด้านบนได้ แต่สันนิษฐานว่าถัดขึ้นไปคงใช้การวางระบบช่อเอก-ช่อโทแบบเครื่องประคุด แล้วจึงรับโครงสร้างจันทและแปตะแคงด้านบนเพื่อรับเครื่องมุงหลังคาเช่นกัน (ภาพที่ 86)

ภาพที่ 86 โครงสร้างหลังคาอุโบสถวัดกลางอังกอร์

ส่วนมุขลดที่ซีกฝั่งยื่นออกมาทางด้านสกัดหน้าของอุโบสถวัดกลางอังกอร์ ซึ่งก่อให้เกิดส่วนของหลังคาแยกต่างหากออกมาด้านหน้า (ภาพที่ 87) โดยโครงสร้างของส่วนนี้วางตามระบบโครงสร้างแบบผสมเช่นกัน กล่าวคือทำโครงสร้างชื้อ-แปอีกชุดหนึ่งที่ใช้การเข้าไม้ยื่นออกมาจากชื้อคัต ชื้อเอก-โท และดู่กตา ของอาคารหลัก เพื่อรับชุดหลังคาของมุขลดด้านหน้า

ภาพที่ 87 มุขลดด้านหน้าอุโบสถวัดกลางอังกอร์

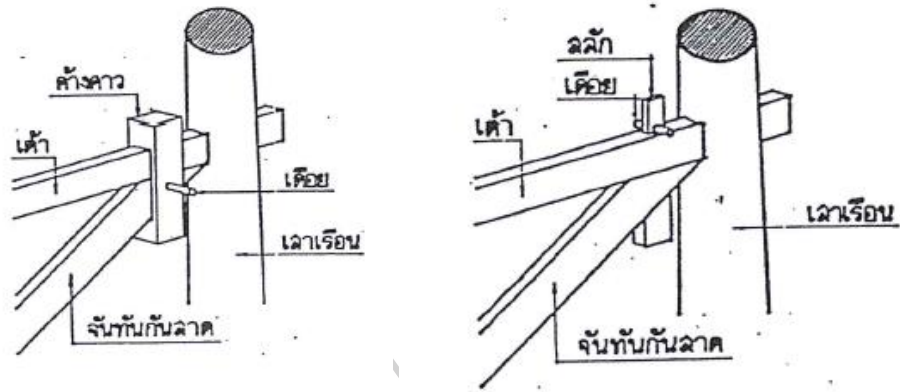
โครงสร้างหลังคาพาไลปีกนก-กันสาด

เอกลักษณ์หนึ่งของโบสถ์ไม้ที่พบจำนวนมากที่สุด คือการทำแนวพาไลหรือเสานางเรียงด้านนอกอาคาร โดยอาจมีเฉพาะเพียงทางด้านยาวหรือล้อมรอบทั้งด้านยาวและด้านสกัดก็ได้ เพื่อรับโครงสร้างของแนวหลังคาด้านล่างสุดอีกผืนหนึ่งที่แยกออกมาด้านนอกของโครงสร้างหลังคาอาคารหลัก เรียกว่าหลังคาพาไลปีกนกหรือหลังคากันสาด (ภาพที่ 88)

ภาพที่ 88 อุโบสถ์วัดบางจะเกร็งมีการทำแนวพาไลล้อมรอบอาคาร

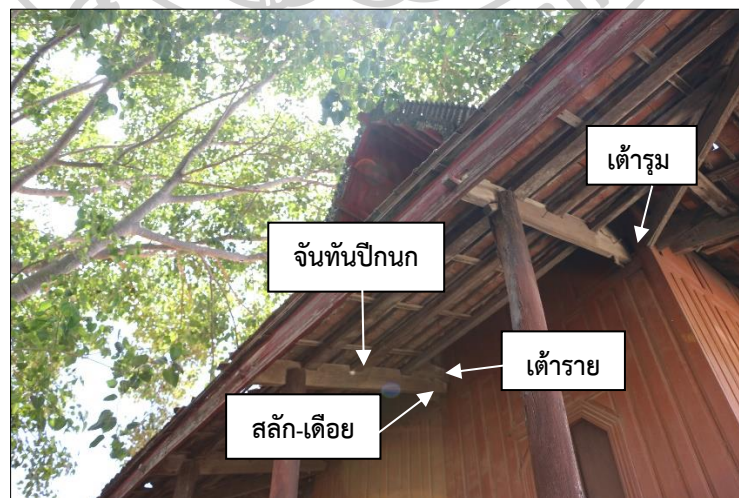
โครงสร้างหลังคาพาไลปีกนกหรือหลังคากันสาด เป็นการวางขึ้นไม้อะเสนั่งบนหัวเสาด้านนอก (แนวเสาพาไล) ซึ่งทำล้อมรอบนอกของอาคารและมีระดับเตี้ยกว่าเสาประธาน แล้วจึงใช้เต้าซึ่งเป็นชิ้นไม้เสียบทะลุออกมาจากเสาประธาน 2 ตำแหน่ง โดยเต้าที่อยู่ในระดับเดียวกับหัวเสาพาไลทำเป็นชิ้นไม้ยาวออกมานั่งบนอะเสเสาพาไลเรียกว่าเต้ารับจันทันหรือชื่อหลังคากันสาด และอีกตำแหน่งทำเป็นเต้ารายที่สั้นกว่า ยื่นออกมาในระดับที่สูงกว่าปลายเสาพาไลเพื่อยึดกับปลายจันทันปีกนก ส่วนที่มุมทั้งสี่ของอาคารใช้การทำเต้ารุมยื่นออกไปทั้งด้านยาว ด้านสกัด และมุมอาคารเพื่อยึดจันทันปีกนกจากบริเวณมุม ขณะเดียวกัน มีอาคารบางหลังไม่พบการทำเต้ารับจันทัน ใช้เพียงเต้ารายที่เกี่ยวข้องกับปลายจันทันปีกนกเท่านั้น ส่วนปลายของเต้ารายที่ยื่นออกมาจากเสาประธานประกอบเข้ากับจันทันปีกนกเฉียงลงมายังเสาพาไลแต่ละต้น โดยปลายด้านบนวางพาดเฉียงขึ้นไปยึดไว้กับเต้าด้วยค้ำคาว หรือสลัก-เตื่อย ซึ่งเป็นชิ้นไม้สอดเข้าระหว่างเต้ากับปลายจันทัน ส่วนปลายด้านล่างนั่งบนแปของพาไล ทำให้จันทันแต่ละชิ้นถูกวางไว้ในระยะเดียวกับเสาประธานและเสาพาไลเป็นคู่ ๆ แล้วจึงรองรับชุดผืนตับหลังคาด้านบน (ภาพที่ 89-91)

ภาพที่ 89 องค์ประกอบบริเวณจันทัน-ซื่อหลังคาบ้าน
 ที่มา: สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร, โครงสร้างสถาปัตยกรรมไทยประเภทเครื่องไม้ : เรือนไทยภาคกลาง
 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2554), 12.

ภาพที่ 90 เต้ารับจันทัน อุโบสถวัดไทรย้อย

ภาพที่ 91 โครงสร้างหลังคาพาไลปีกนก อุโบสถวัดโคมนาราม

ภาพที่ 92 โครงสร้างหลังคาพาไลปีกนก อุโบสถวัดคิ่งตำหนัก

อุโบสถบางหลังที่ไม่มีแนวพาไลล้อมรอบอาคาร แต่ทำเป็นหลังคากันสาดสั้น ๆ ยื่นออกมา ใช้โครงสร้างของหลังคากันสาดคล้ายกับของหลังคาพาไล คือยื่นเต้าและจันทันปีกนกออกมารับโครงสร้างดับหลังคากันสาด และทำส่วนรองรับหรือเครื่องค้ำยันอีกชั้นหนึ่งยื่นขึ้นไปรับ ไม่ว่าจะป็นคันทวย แขนนาง และเท้าแขน ซึ่งโคนติดอยู่กับด้านล่างของเสาประธานหรือแนวผนัง ส่วนด้านบนยื่นขึ้นไปรับท้องเต้าหรือจันทันปีกนกที่ยื่นออกมา (ภาพที่ 93-94)

ภาพที่ 93 เต้ารายและจันทันปีกนกรับหลังคากันสาด อุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข

ภาพที่ 94 แขนนางทำจากเหล็กเส้นออกไปรับหลังคาบ้านสาด อุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข

เครื่องประดับตกแต่งหลังคา

เครื่องประดับตกแต่งหลังคาถือเป็นหนึ่งในองค์ประกอบเชิงส่วนประกอบ หมายความว่าเป็นส่วนประกอบของหลังคาที่จำเป็นต้องมีแต่ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของโครงสร้างของอาคาร⁸⁴ โดยหมายถึงส่วนที่ทำหน้าที่สำหรับปิดปลายโครงสร้างหลังคา และส่วนหน้าบันหรือหน้าจั่ว

1. ส่วนที่ทำหน้าที่สำหรับปิดปลายโครงสร้างหลังคา จากการสำรวจอุโบสถไม้พบว่าใช้เครื่องประดับตกแต่งหลังคาที่ทำหน้าที่ปิดปลายขอบเครื่องมุงหลังคาอุโบสถไม้ด้วยกัน 3 รูปแบบ คือ ป้านลม เครื่องลายอง และปูน

ป้านลม เป็นเครื่องหลังคาของเรือนไทยที่ทำเป็นแผ่นไม้รูปกรอบจั่ว ปลายทำเป็นรูปตัวหงา ติดตั้งอยู่ที่ส่วนปลายสุดของหลังคาด้านสกัดทั้งด้านหน้าและหลัง เพื่อทำหน้าที่ปิดปลายขอบเครื่องมุงหลังคา นั่งอยู่บนปลายแปลนและซุดจันทัน เพื่อป้องกันไม่ให้ลมตีแผ่นกระเบื้องปลิวสำหรับอุโบสถไม้มีการใช้ป้านลมปลายเป็นตัวหงาด้วยเช่นกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเรียบง่ายของอาคารแบบพื้นถิ่นที่มีความใกล้ชิดกับรูปแบบของเรือนไทยอย่างสามัญชน พบที่อุโบสถวัดศิริมงคลและวัดไทรย้อย (ภาพที่ 95)

เครื่องลายอง เป็นการปรับรูปแบบของป้านลมให้มีความวิจิตรสวยงามและคดโค้งอ่อนช้อย ประกอบไปด้วยข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง และตัวลายอง เกี่ยวกับส่วนแปลนและ

⁸⁴ อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 4 องค์ประกอบส่วนหลังคา, 3.

ชุดจันทันของโครงสร้างหลังคา โดยทั่วไปพบว่าเครื่องถ่ายของมักใช้ประดับอาคารที่มีฐานันดรสูง เช่น อาคารเนื่องในสถาบันพระมหากษัตริย์และเนื่องในศาสนา ทั้งนี้ อุโบสถไม้ส่วนใหญ่มีการใช้ส่วนประดับตกแต่งหลังคาด้วยเครื่องถ่ายของ ซึ่งเกิดจากความต้องการแสดงให้ฐานันดรศักดิ์ของอาคารเนื่องในศาสนา และเป็นสิ่งบ่งบอกความแตกต่างระหว่างอุโบสถกับบ้านเรือนไทย (ภาพที่ 96)

ปูน อุโบสถไม้บางหลังใช้การฉาบปั้นปูนเพชรบาง ๆ ปิดตามแนวกรอบหน้าจั่ว ตั้งแต่ปลายจั่วลงมาทั้ง 2 ข้าง ซึ่งการใช้ปูนเพชรนั้นมีข้อดีคือมีความคงทนกว่าเครื่องไม้และทำให้ไม่ต้องเปลี่ยนป้านลมบ่อย⁸⁵ โดยพบตัวอย่างที่อุโบสถวัดช้างเผือก และวัดจันทร์เจริญสุข (ภาพที่ 97)

ขณะเดียวกัน มีการปั้นปูนอีกลักษณะหนึ่ง ยอดทำเป็นรูปนกเจ้าและกรอบทำเป็นลำตัวนาคทอดลงมาตามแนวกรอบจั่ว พบในอุโบสถไม้หลายหลัง เช่น อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม วัดโพธิ์แจ้ และวัดโคกรกราก (ก่อนบูรณะ) ฯลฯ (ภาพที่ 98) การปั้นปูนเป็นรูปนกเจ้านี้ได้อิทธิพลมาจากงานศิลปกรรมของอาคารเครื่องก่อจากเมืองหลวงที่นิยมตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา

ภาพที่ 95 ป้านลมอุโบสถวัดไทรย้อย

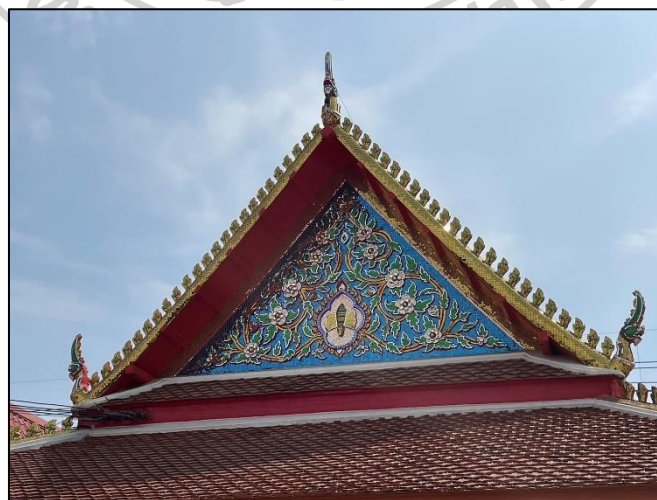
⁸⁵แบบแผนบ้านเรือนในสยาม, 74.

ภาพที่ 96 เครื่องส้ายองอุโบสถวัดปากน้ำบางจาน

ภาพที่ 97 ปูนปิดแนวกรอบหน้าจั่วอุโบสถวัดช้างเผือก

ภาพที่ 98 กรอบหน้าบ้านปูนปั้นรูปนกเง่า อุโบสถวัดโพธิ์แจ้

2. ส่วนหน้าบันหรือหน้าจั่ว คือตำแหน่งส่วนปลายสุดของหลังคาทางด้านสกัดทั้งด้านหน้าและหลัง เกิดจากการประกอบกันของโครงสร้างในชุดจันทันหรือโครงสร้างแบบผสมทั้งหมดขึ้นเป็นทรงจั่วหรือโครงสร้างสามเหลี่ยม เมื่อเสร็จสิ้นแล้วจึงทำแผงไม้หรือก่อปูนปิดทับโพรงจั่วเพื่อป้องกันแดด-ฝนและสัตว์เข้ามาด้านในอาคาร ซึ่งสามารถแบ่งตามวัสดุที่ใช้ปิดโครงสร้างหลังคาออกเป็น 2 ชนิด ได้แก่ หน้าบันเครื่องไม้และหน้าบันเครื่องก่อ

หน้าบันเครื่องไม้ ทำเป็นกรอบสามเหลี่ยมหน้าจั่วขนาดเท่ากับชุดจันทันของอาคาร เป็นรูปแบบที่แสดงถึงความเป็นอาคารพื้นถิ่นอย่างแท้จริง และชี้ให้เห็นถึงการหิบบ่มองค์ประกอบส่วนนี้มาจากเรือนไทยเครื่องสับ โดยหน้าบันเครื่องไม้ที่พบในอุโบสถไม้ สามารถแบ่งย่อยตามลักษณะเป็น 4 แบบ ได้แก่ แผงไม้แนวตั้ง จั่วแบบเกล็ด จั่วหน้าพรหมหรือจั่วเข้าปะกน และหน้าบันไม้แกะสลักลวดลาย

- แผงไม้แนวตั้ง เป็นการตีแผ่นไม้ในแนวนอนขนาดเท่ากันด้านในกรอบจั่วหรือจันทัน ไม่ประดับตกแต่งลวดลายใด ๆ นำสังเกตว่าลักษณะของแผงไม้ชนิดนี้ไม่พบที่ใช้กรุหน้าจั่วเรือนไทยที่อยู่อาศัย แต่พบที่ใช้กับอาคารที่มีศักดิ์สูงหรือใช้ในศาสนสถาน เช่น ตำหนักทอง วัดไทร และวิหารเก่าวัดใหญ่บ้านบ่อ โดยอุโบสถไม้พบจั่วลักษณะนี้ที่อุโบสถวัดศิริมงคล วัดวิมลมรรคาราม วัดปากน้ำบางจาน และวัดไทรย้อย (ภาพที่ 99)

- จั่วแบบเกล็ด หรือจั่วใบปรีอ เป็นการตีแผ่นไม้ขนาดเล็กเรียงตามแนวนอนซ้อนกันเหมือนบานเกล็ด แบ่งเป็น 2 ฝั่ง ใช้ตั้งในชุดจันทันคั่นตรงกลาง โดยทั่วไปมักใช้จั่วใบปรีอกับเรือนนอนและเรือนครัวไฟ ซึ่งหากใช้กรุจั่วเรือนครัวไฟจะมีการเว้นช่องด้านบนเพื่อให้ระบายอากาศได้⁸⁶ โดยอุโบสถไม้พบจั่วลักษณะนี้ที่อุโบสถวัดคู้งตำหนัก (ภาพที่ 100)

- จั่วหน้าพรหม จั่วพรหมพักตร์ หรือจั่วเข้าปะกน ใช้การเข้าปะกนเหมือนกับฝาเรือนและใช้วิธีการเดียวกัน กล่าวคือเข้าชิ้นไม้ทำเป็นนอนซ้อนลดหลั่นกันจนจรดยอดจั่ว ถือเป็นจั่วที่มีหลักฐานการใช้พร้อมกับฝาปะกนคือในสมัยสุโขทัย⁸⁷ นิยมนำมาใช้กับเรือนไทยเครื่องสับอย่างมาก รวมถึงอาคารในหมู่ชนชั้นสูง เช่น ตำหนักแดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และท้องพระโรงวังท่าพระ ฯลฯ ขณะเดียวกัน ก็พบกันในอาคารศาสนสถานด้วย เช่น จั่วของอุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ โดยอุโบสถไม้พบจั่วลักษณะนี้ที่อุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข (ภาพที่ 101)

⁸⁶เรือนไทยเดิม, 252.

⁸⁷แบบแผนบ้านเรือนในสยาม, 11.

- หน้าบันเครื่องไม้แกะสลักลวดลาย เป็นการประกอบแผงไม้เพื่อปิดทับหน้าจั่ว แล้วจึงแกะสลักลวดลายต่าง ๆ ลงไป อุโบสถไม้บางหลังจึงเห็นร่องรอยของเพลาะของไม้แต่ละแผ่นที่นำมาประกอบกัน หรือบางกรณีใช้ ‘ตัวทับ’ หรือแผงลวดลายฉลุมาปิดทับแผงไม้ที่กรุไว้อีกชั้นหนึ่ง ก่อนลงรักปิดทอง ทาสี หรือประดับกระจก รวมถึงการปั้นปูนเป็นลวดลายประดับไปบนแผงไม้ หน้าบันลักษณะนี้เป็นการเลียนอย่างจากการประดับตกแต่งหน้าบันของอาคารเครื่องก่อ ซึ่งเป็นองค์ประกอบไม้ที่ส่วนของอุโบสถไม้ที่สามารถตกแต่งและแสดงความเป็นอาคารสำคัญในศาสนาได้ โดยหน้าบันไม้นี้พบมากที่สุดในการศึกษา เช่น อุโบสถวัดตึกมหาชยาราม อุโบสถวัดกลางอ่าแก้ว อุโบสถวัดบางหญ้าแพรก อุโบสถวัดแวงจันทร์ ฯลฯ อนึ่งมีตัวอย่างอุโบสถไม้บางหลังไม่อาจตัดสินได้ว่าเป็นงานที่สร้างขึ้นมาแต่แรกหรือไม่ เนื่องจากเมื่อเทียบกับภาพถ่ายเก่ามีการทำเป็นแผงไม้เรียบมาก่อน (ภาพที่ 102)

ภาพที่ 99 หน้าบันอุโบสถวัดวิมลธรรมคารามตีเป็นไม้แนวตั้ง

ภาพที่ 100 หน้าบันอุโบสถวัดคิ่งตำหนักทำเป็นจั่วใบปรีอ

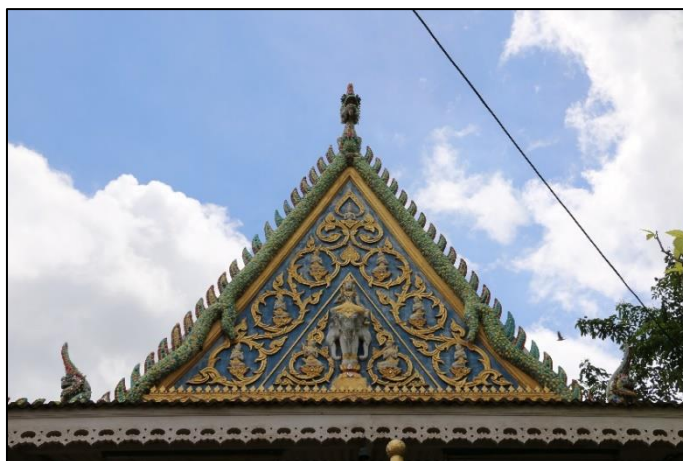

ภาพที่ 101 หน้าบ้านอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุขทำเป็นจั่วหน้าพรหม

ภาพที่ 102 หน้าบ้านอุโบสถวัดบางหญ้าแพรกเป็นไม้แกะสลักลวดลายประดับกระจกสี

หน้าบ้านเครื่องก่อ คือการทำแผงปูนก่อปิดทับบริเวณหน้าจั่ว แล้วจึงปั้นปูนทำเป็นลวดลายที่หน้าบ้าน เทคนิคนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับอาคารเครื่องก่อ แต่อุโบสถไม้ที่มีรูปแบบหน้าบ้านลักษณะนี้พบน้อยมาก สันนิษฐานว่าเนื่องจากการก่อปูนขึ้นที่โครงสร้างด้านบนหลังคาของอาคารย่อมก่อให้เกิดน้ำหนักกดทับลงมายังโครงสร้างมากขึ้น มีเพียงอุโบสถไม้วัดแหลมสุวรรณรามา ที่ทำองค์ประกอบส่วนเครื่องลายองและหน้าบ้านทั้งหมดเป็นปูน ซึ่งคงมีการวางโครงสร้างเพื่อรับน้ำหนักมาแล้ว (ภาพที่ 103)

ภาพที่ 103 หน้าบันเครื่องก่ออุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

สรุป

การศึกษาในด้านโครงสร้างของอุโบสถไม้พบว่า อุโบสถไม้มีลักษณะเป็นอาคารเครื่องสับในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า วิธีการสร้างมีรูปแบบเดียวกับเรือนไทยเครื่องสับภาคกลาง คือพบทั้งวิธีการเข้าสลักไม้ ลุกประสัก และตะปู ซึ่งเป็นกรรมวิธีที่ช่วยให้สามารถร้อยถอนโยกย้ายไปสะดวก อันเป็นคุณประโยชน์ประการหนึ่งของการสร้างอุโบสถไม้

ส่วนฐานมีทั้งที่ทำเป็นใต้ถุนโปร่ง วางระบบโครงสร้างแบบรอด-รา เพื่อรับพื้นกระดานไม้ และอีกแบบคือการทำฐานปูน ซึ่งพบว่าหลายหลังเป็นงานบูรณปฏิสังขรณ์มาแล้ว ทว่าก็ยังพบอุโบสถบางหลังที่เชื่อว่าสร้างฐานปูนแต่แรกเริ่มด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า อุโบสถไม้แบบดั้งเดิมควรจะเป็นอาคารที่ทำใต้ถุนโปร่งแบบเตี้ย ๆ ซึ่งมีความเรียบง่ายและสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศที่ตั้งของอุโบสถไม้ที่เป็นพื้นที่ราบน้ำท่วมถึง การทำใต้ถุนให้น้ำลอดผ่านถือเป็นการปรับตัวของผู้อยู่อาศัยในชุมชนที่สร้างอุโบสถไม้ขึ้น และอุโบสถไม้แบบใต้ถุนโปร่งยังคงหลงเหลืออยู่หลายหลังเป็นตัวช่วยยืนยันรูปแบบดั้งเดิมนี้ได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ การสร้างอุโบสถด้วยไม้ ทำใต้ถุนโปร่ง ส่งผลให้จำเป็นต้องมีการสร้างองค์ประกอบพิเศษที่พบในอุโบสถไม้หลายหลัง คือการเสริมโครงสร้างฐานพระประธานด้วยวัสดุก่ออิฐถือปูนหรือการเสริมโครงสร้างเสาปูนด้านล่างเพื่อขึ้นไปปรับฐานซุกซิกของพระพุทธรูปประธานด้านบน เพื่อแก้ไขข้อจำกัดด้านโครงสร้างของอาคารไม้ที่ไม่อาจรองรับพระพุทธรูปปูนปั้นที่มีน้ำหนักมากได้

ส่วนเรือนของอุโบสถไม้มีการตีฝาผนังหลากหลาย ทั้งแบบฝาปะกน ฝาตั้ง และฝานอน รวมถึงการทำฝาแกะสลัก ซึ่งขึ้นอยู่กับกรรมวิธีและเทคนิคเฉพาะในการปรุงเรือนของช่างในแต่ละพื้นที่ น่าสนใจว่าการทำฝาในแนวนอนที่พบความนิยมอย่างมากในกลุ่มน้ำท่าจีน คงเป็นเทคนิคเชิงช่างไม้ในระยะที่อาคารไม้แบบตะวันตกอย่างเรือนขนมปังขิงเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยด้วยไม่มากนัก

โครงสร้างหลังคาของอุโบสถไม้ แบ่งเป็นรูปแบบอย่างง่าย คืออาคารหลักมีพื้นหลังคาเพียงระดับเดียวและต่อเติมกันสาดตรงพาไลออกไปอีก 1 ตับ และแบบที่ซับซ้อน คือมีการซ้อนชั้นหลังคาเพื่อแสดงฐานานุศักดิ์ของอาคารอย่างอาคารแบบไทยประเพณี โดยจากการศึกษาพบว่า การวางโครงสร้างหลังคาสัมพันธ์กับขนาดของอาคาร กล่าวคือหากอาคารมีขนาดเล็กจะวางโครงสร้างหลังคาอย่างง่ายใช้ระบบจันทันเข้ามาใช้ ซึ่งเป็นระบบโครงสร้างหลังคาที่พบใช้ในอาคารเรือนไทยภาคกลางทั่วไป ขณะที่เมื่ออาคารมีขนาดใหญ่ขึ้นจนขนาดพอกันกับอุโบสถเครื่องก่อ หรือต้องการทำชั้นหลังคาที่มีชั้นซ้อนกัน จะเกิดการเปลี่ยนระบบโครงสร้างหลังคาเป็นแบบผสม คือใช้ทั้งระบบจันทันที่เหมาะสมแก่อาคารเครื่องไม้ และระบบเครื่องประดับที่มักพบในอาคารเครื่องก่อและอาคารขนาดใหญ่ เพื่อให้เหมาะสมกับขนาดของอาคารที่ขยายขนาดขึ้น พร้อมกับการเสริมองค์ประกอบเพื่อช่วยรับน้ำหนักเข้าไป

โครงสร้างของอุโบสถไม้ของชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก มีความสัมพันธ์กับการปรุงเรือนไทยเครื่องสับของภาคกลางเป็นอย่างมาก แสดงให้เห็นถึงความเรียบง่ายของสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นที่ยึดโยงเข้ากับรูปแบบของเรือนพักอาศัยในชีวิตประจำวัน ซึ่งผ่านการปรับปรุงรูปแบบมาแล้วให้เหมาะกับสภาพพื้นที่และวิทยาการในการก่อสร้างของช่างในพื้นที่ขณะเดียวกัน มีการเพิ่มองค์ประกอบอื่น ๆ เข้าไปเพื่อให้เหมาะสมกับหน้าที่การใช้งานและฐานันดรของอาคารทางศาสนา อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาด้านโครงสร้างพบว่าเป็นการยากที่จะกำหนดอายุของอุโบสถไม้แต่ละหลังได้อย่างแน่ชัด เนื่องจากวิธีการปลูกเรือนไทยมีแบบแผนสืบทอดกันมาแต่โบราณแทบไม่เปลี่ยนแปลงวิธีการ และขณะเดียวกัน อุโบสถไม้พบการปฏิสังขรณ์อยู่โดยตลอด จึงจำเป็นต้องศึกษาจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและงานงานศิลปกรรมที่พบในอุโบสถไม้เพื่อกำหนดอายุให้ชัดเจนขึ้น

บทที่ 4

วิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมของอุโบสถไม้

ส่วนนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ด้านรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและแรงบันดาลใจทางศิลปกรรม รวมถึงจัดกลุ่มรูปแบบอุโบสถไม้ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการกำหนดอายุสมัยและช่วงเวลาที่นิยมสร้าง ตลอดจนพัฒนาการด้านรูปแบบอุโบสถไม้ของชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก อย่างไรก็ตาม การศึกษาในส่วนนี้มีสิ่งที่จะต้องคำนึงเป็นอย่างยิ่ง คือประเด็นด้านวัสดุการก่อสร้างที่ใช้ไม้เป็นหลัก ย่อมง่ายต่อการผุกร่อน อันนำไปสู่การบูรณะปฏิสังขรณ์บางส่วนของอาคารตลอดเวลา บางครั้งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบบางส่วนไปจนถึงอาคารทั้งหลัง ถือเป็นข้อจำกัดประการสำคัญในการศึกษา รูปแบบดั้งเดิมของอุโบสถรวมถึงการกำหนดอายุที่แน่ชัด และย่อมส่งผลกระทบต่อความคลาดเคลื่อนในการศึกษาส่วนนี้ด้วย

จากการลงพื้นที่สำรวจและตรวจสอบอุโบสถไม้ที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน สามารถจัดกลุ่มโดยพิจารณาจากรูปแบบของเครื่องบนแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ซึ่งเป็นรูปแบบสำคัญในการจำแนกกลุ่มมาเป็นหลักได้ 5 กลุ่ม ดังนี้

- กลุ่มที่ 1 อุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น
- กลุ่มที่ 2 อุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น มีจันทับด้านหน้า
- กลุ่มที่ 3 อุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น
- กลุ่มที่ 4 อุโบสถไม้ที่ทำมุขลดชั้นด้านหน้า
- กลุ่มที่ 5 อุโบสถไม้แบบพิเศษ

อย่างไรก็ตาม อุโบสถไม้ส่วนใหญ่มีการก่อสร้างอย่างเรียบง่าย การรวบรวมข้อมูลเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์และกำหนดอายุจากศิลปกรรมและการตกแต่งของอุโบสถบางหลังมีไม่เพียงพอ ในส่วนนี้จึงใช้หลักฐานแวดล้อมมาศึกษาร่วม ได้แก่ พระพุทธรูป ใบเสมา และสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ในผังบริเวณรอบอุโบสถไม้ เช่น เจดีย์ ชุมเสมา และกำแพงแก้ว เพื่อช่วยให้ผลการศึกษาอุโบสถไม้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น

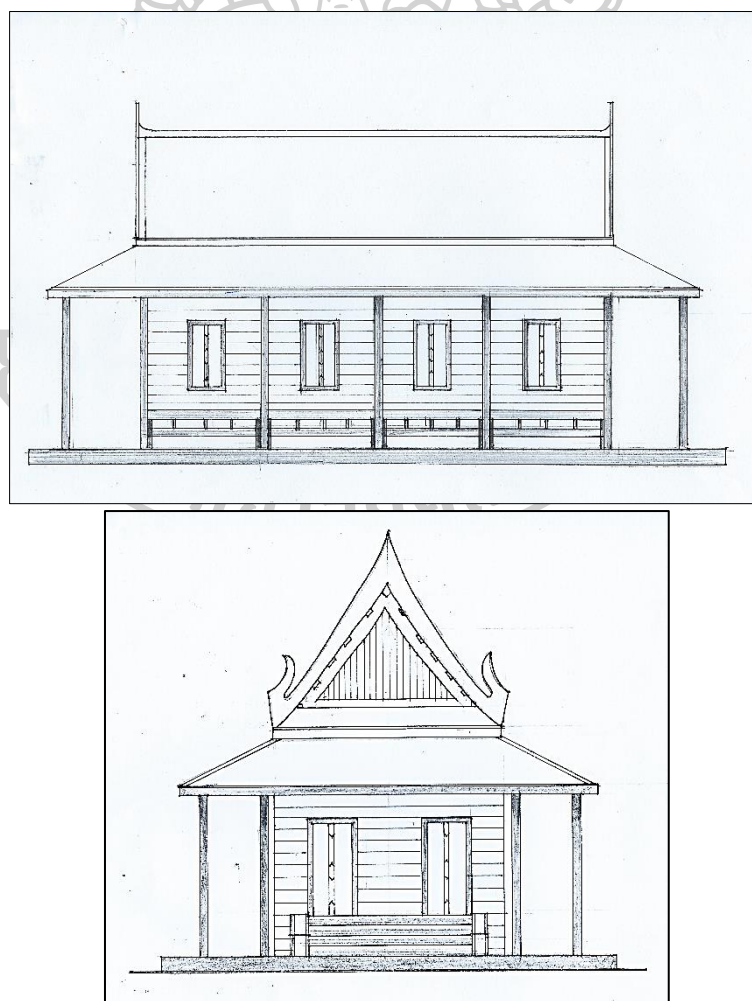
กลุ่มที่ 1 อุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

อุโบสถไม้รูปแบบนี้พบเป็นจำนวนมากที่สุดในการศึกษา มีการกระจายตัวอยู่ทั่วทุกกลุ่มน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร (ภาพที่ 104) มีตัวอย่างคือ วัดโกรกกราก วัด

บางพลี วัดบางหญ้าแพรก วัดศิริมงคล วัดโพธิ์แจ้ง วัดแหลมสุวรรณาราม (ภาพที่ 105-106) และ วัดโสภณาราม (ภาพที่ 107-108) กลุ่มน้ำแม่กลองมีตัวอย่างคือวัดบางจะเกร็ง (ภาพที่ 109-110) และ วัดแวนจันทร์ ส่วนกลุ่มน้ำเพชรบุรีมีตัวอย่างคือวัดคู้งตำหนักและวัดไทรย้อย นอกจากนี้ ยังพบภาพถ่ายเก่าของอุโบสถวัดป้อมวิเชียรโชติการามและวัดชีฟ้าขาว จังหวัดสมุทรสาคร ที่ถูกรื้อไปแล้วก็มีรูปแบบจัดอยู่ในกลุ่มนี้เช่นกัน

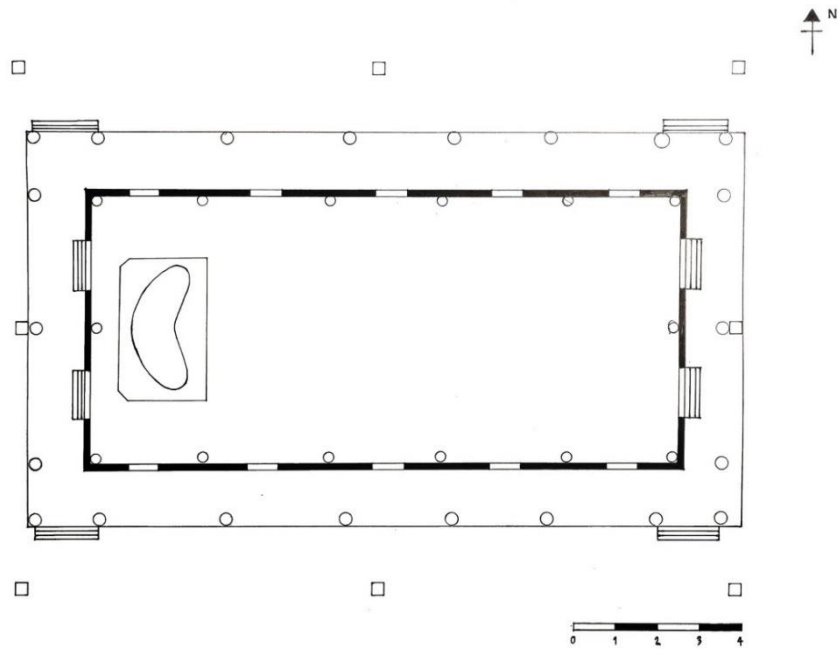
ภาพรวมของอุโบสถไม้กลุ่มนี้มีลักษณะเป็นอาคารทรงโรงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดอาคารไม่ใหญ่นัก ส่วนบนทำหลังคาเป็นทรงจั่ว 1 ชั้น 2 ตับ หลังคาตบบนมีความกว้างเท่ากับส่วนเรือน ส่วนตบด้านล่างยื่นเป็นหลังคาปีกนกล้อมรอบทั้ง 4 ด้านของอาคารและทำเสापาไลรับหลังคาปีกนกทุกด้าน โดยความกว้างของแนวพาไล (ระยะห่างจากตัวเรือนถึงเสापาไล) เท่ากันทั้งด้านสกัดและด้านแป โดยแนวการตั้งเสापาไลล้อกันกับเสาของเรือน ส่วนเรือน แบ่งเป็นห้องตามช่วงเสาตั้งแต่ 3-5 ห้อง ขณะที่ส่วนฐานพบทั้งทำฐานแบบใต้ถุนโปร่งและฐานปูน

ภาพที่ 104 ลายเส้นตัวอย่างอุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม้ลดชั้น

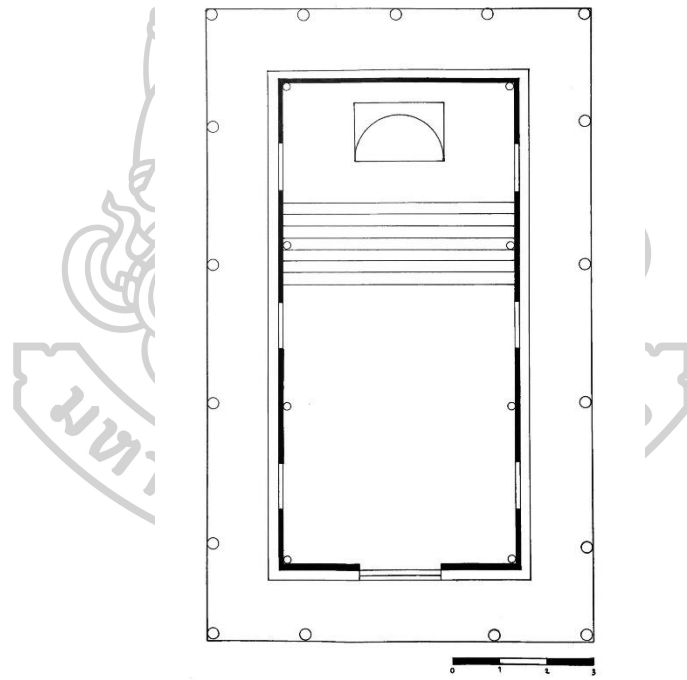
ภาพที่ 105 อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

ภาพที่ 106 ผังพื้นอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

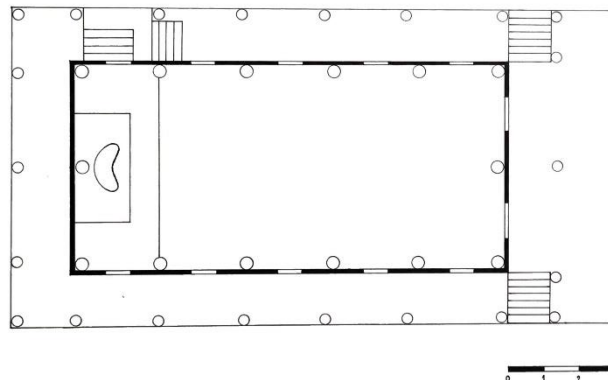
ภาพที่ 107 อุโบสถวัดโสภณาราม (วัดบ้านขอม)

ภาพที่ 108 ผังพื้นอุโบสถวัดโสภณาราม (วัดบ้านขอม)

ภาพที่ 109 อุโบสถวัดบางจะเกร็ง

ภาพที่ 110 ผังพื้นอุโบสถวัดบางจะเกร็ง

น่าสนใจว่าขณะที่อุโบสถกลุ่มนี้ในลุ่มน้ำแม่กลองและเพชรบุรีนิยมทำชานยกพื้นด้านหน้าเพื่อเป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่านก่อนเข้าสู่อุโบสถ (ภาพที่ 111) กลับกัน ในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร ไม่พบการทำชานด้านหน้า โดยในกรณีของอุโบสถที่ทำเป็นฐานปูนมีลักษณะเป็นการเจาะช่องตรงฐานเพื่อทำเป็นประตูหรือกอบันไดเข้าสู่ประตูโดยตรง ได้แก่ อุโบสถวัดโสภณาราม วัดโพธิ์แจ้ และวัดบางพลี ขณะที่อุโบสถศิริมงคลซึ่งเป็นตัวอย่างเดียวในลุ่มน้ำท่าจีนที่ทำได้ถุนโปร่ง เป็นการกอบันไดเข้าประตูโดยตรงเช่นกัน (ภาพที่ 112)

ภาพที่ 111 ชานด้านหน้าอุโบสถวัดคิ่งตำหนัก

ภาพที่ 112 บันไดด้านหน้าอุโบสถวัดศิริมงคล

การสร้างอุโบสถไม้เป็นอาคารทรงโรงขนาดกะทัดรัด พอเหมาะแก่การทำสังฆกรรม หลังคาไม่มีการซ้อนชั้นอย่างซับซ้อน ต้นทางของรูปแบบนี้อาจเป็นการปรับปรุงจากอาคารเครื่องก่อขนาดเล็ก แล้วลดทอนความยุ่งยากในการสร้างต่าง ๆ และรูปแบบลง ผสานกับเทคนิคการวางโครงสร้างของบ้านเรือนไทย ที่ทำเป็นหลังคาทรงจั่วไม่ซ้อนชั้นโดยใช้ระบบจันทัน จึงอาจกล่าวได้ว่าอุโบสถไม้กลุ่มนี้ ถือเป็นงานพื้นถิ่นอย่างแท้จริง

งานประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม

งานประดับตกแต่งของอุโบสถไม้กลุ่มนี้พบตัวอย่างทั้งที่มีความเรียบง่ายอย่างยิ่ง คือแทบไม่ตกแต่งส่วนต่าง ๆ เลย ดังมีตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดคือ อุโบสถวัดศิริมงคลและอุโบสถวัดไทรย้อย ที่ทำ

เป็นอาคารใต้ถุนโปร่ง⁸⁸ ส่วนเรือนตีผนังเป็นฝาไม้ กรอบประตู-หน้าต่างไม่ประดับตกแต่งเป็นซุ้ม กรอบจั่วทำเป็นบ้านลมปลายจั่วเป็นตัวหงาย ทั้งสองหลังนี้จึงถือเป็นตัวอย่างของงานสถาปัตยกรรมพื้น ถิ่นที่มีความใกล้ชิดกับบ้านเรือนไทยภาคกลางอย่างมาก

ขณะที่อุโบสถไม้หลังอื่น ๆ พบว่าการประดับตกแต่งจะเน้นหนักไปที่ส่วนเครื่องบนหลังคา ของอุโบสถมากกว่าส่วนเรือน อาจเพราะเป็นส่วนที่สามารถแสดงฐานานุศักดิ์ของอาคารเนื่องใน ศาสนาให้กับอาคารที่สร้างอย่างเรียบง่ายแบบพื้นถิ่นได้อย่างชัดเจนที่สุด ผ่านการประดับกรอบด้วย เครื่องถ่ายองและการทำลวดลายหน้าบัน แต่ขณะเดียวกันก็มีอุโบสถบางหลังที่ตกแต่งส่วนเรือน บริเวณซุ้มประตู-หน้าต่างด้วยเช่นกัน ดังมีตัวอย่างคืออุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

1. ส่วนเครื่องบนหลังคา จากการตรวจสอบลวดลายที่หน้าบันของอุโบสถไม้ในกลุ่มนี้ อาจ กล่าวได้ยากว่าเป็นการทำมาแต่แรกสร้างหรือบูรณะในภายหลัง เนื่องจากมีภาพถ่ายเก่าของอุโบสถไม้ หลายหลังทำหน้าบันด้วยการตีแผงไม้เรียบ เช่น อุโบสถวัดโกรกกราก (ภาพที่ 113) และวัดบางพลี รวมถึงอุโบสถวัดโสภณารามที่มีการบูรณะเป็นงานคอนกรีตแบบปัจจุบัน ขวนให้เชื่อว่ามีเป็นส่วนน้อย ที่ออกแบบให้มีลวดลายบริเวณหน้าบันตั้งแต่แรก และมีเพียงบางหลังที่มีประวัติการซ่อมสร้างสอดรับ กับรูปแบบลวดลายมาช่วยสนับสนุน โดยในส่วนนี้มุ่งนำเสนอการศึกษาวิเคราะห์การประดับตกแต่ง ส่วนบนเฉพาะลวดลายหน้าบันที่มีหลักฐานว่าเป็นงานดั้งเดิมหรือซ่อมเติมช่วงก่อน พ.ศ. 2500

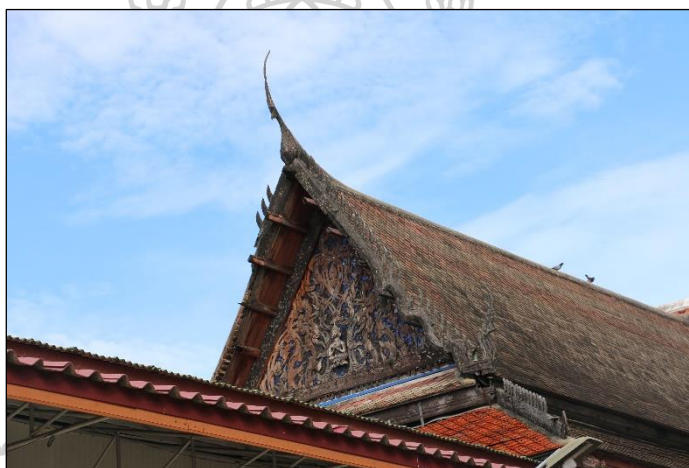
ภาพที่ 113 อุโบสถวัดโกรกกรากในปัจจุบัน (ซ้าย) เทียบกับอุโบสถก่อนบูรณะ (ขวา) ที่มา: ชูติมา มีแสง. “อุโบสถไม้ เมืองสมุทรสาคร : สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน,” (การศึกษาค้นคว้าเฉพาะบุคคลหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554), 36.

หน้าบันของอุโบสถไม้ส่วนใหญ่ใช้เทคนิคการตีเป็นแผงไม้บริเวณหน้าจั่ว แล้วจึงนำลวดลาย ฉลุต่าง ๆ มาประกอบ โดยมีลวดลายหลากหลายตามแต่การออกแบบและแรงบันดาลใจของช่างในแต่ละ

⁸⁸อุโบสถวัดไทรย้อย ปัจจุบันมีการบูรณะเป็นฐานปูนแล้ว ทว่าจากภาพถ่ายเก่ามีเป็นการทำฐานแบบใต้ถุน โปร่ง

ละพื้นที่ ซึ่งล้วนแต่เป็นงานในสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว ส่วนกรอบจั่วนิยมประดับด้วยเครื่องลายองซึ่งพบโดยทั่วไปอยู่ทุกกลุ่มน้ำ และมีการทำกรอบจั่วแบบนกเจ้าพบบากเฉพาะในกลุ่มน้ำทำจีนซึ่งจะกล่าวถึงในการวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป

ตัวอย่างของการประดับหน้าบันที่มีประวัติการสร้างชัดเจนคืออุโบสถวัดบางหญ้าแพรก ซึ่งพบหลักฐานว่ามีการซ่อมแซมเฉพาะหลังคาและหน้าบันอุโบสถเนื่องจากถูกไอน้ำเค็มเข้าจนไม้เสียหายเมื่อ พ.ศ. 2473⁸⁹ เป็นไปได้ว่าก่อนหน้านี้น้ำหน้าบันของอุโบสถหลังนี้อาจเป็นการตีแผงไม้เรียบก็เป็นได้ โดยหน้าบันปัจจุบันเป็นงานไม้แกะสลักประดับกระจกสี ลักษณะการผูกกลวดลายก้านขดขนาดใหญ่ รอบข้าง ปริมาตรของลวดลายมีความแบน ลวดลายตรงกลางหน้าบันทำเป็นภาพเทพนมลอยตัวขึ้นมา จากดอกบัว อันเป็นงานที่นิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ (ภาพที่ 114)

ภาพที่ 114 หน้าบันอุโบสถวัดบางหญ้าแพรก

ส่วนอุโบสถวัดโพธิ์แจ้ง ซึ่งทำหน้าบันเป็นงานเครื่องไม้แกะสลักประดับกระจกสีเป็นลายก้านขดออกปลายดอกพุดตาน ปราบภูจารึกปีที่สร้างว่า “พระอุโบสถวัดโพธิ์สิริราช บำรุงด้วยความสามัคคี สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ จ๊ะ” อยู่ด้านในกรอบหยักโค้งตรงกลาง หน้าบันด้านหลังเค้าโครงลวดลายคล้ายด้านหน้า ทว่าด้านในกรอบหยักโค้งตรงกลางทำเป็นรูปผีเสื้อ กรอบหน้าบันเป็นปูนปั้นแบบนกเจ้า ทั้งนี้แม้อุโบสถหลังนี้มีปีที่สร้างบ่งบอกชัดเจนตามจารึกบนหน้าบัน ซึ่งอยู่ในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 มาแล้ว (ภาพที่ 115) ทว่าลวดลายดอกพุดตานนี้ถือว่าเป็นการย้อนกลับไปทำงานอย่างเก่าในช่วงก่อนหน้า สะท้อนถึงแรงบันดาลใจศิลปกรรมจากวัดในกรุงเทพฯ

⁸⁹ ประภัสสร สุวิเชียร. บรรณาธิการ, รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ทำฉลอม ทำจีน มหาชัย (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2562), 295.

ภาพที่ 115 หน้าบ้านอุโบสถวัดโพธิ์แจ้ด้านหลัง (ซ้าย) จารึกที่หน้าบ้านด้านหน้า (ขวา)

อุโบสถวัดบางจะเกร็งไม่มีประวัติการสร้างแน่ชัด หน้าบ้านทำเป็นงานไม้แกะสลักประดับกระจกสีเป็นลวดลายใบเทศอย่างอิสระหรือเครือเถาแบบตะวันตก ปริมาตรของลายมีความแบน (ภาพที่ 116) แม้จะมีการซ่อมแซมส่วนเครื่องถ่ายองใหม่เป็นงานปูนแล้ว แต่ลวดลายของหน้าบ้านอาจเทียบได้กับหน้าบ้านของอุโบสถไม้วัดเสด็จ จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งคงสร้างขึ้นในช่วงเดียวกันคือราวกลางพุทธศตวรรษที่ 25⁹⁰

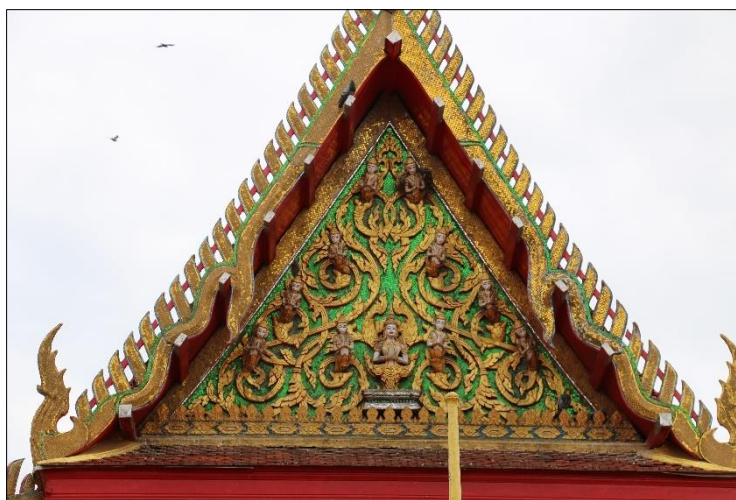

ภาพที่ 116 หน้าบ้านอุโบสถวัดบางจะเกร็ง

ทั้งนี้ยังพบการย้อนกลับไปสร้างงานในสมัยอยุธยาที่อุโบสถวัดแวงจันทร์ (วัดตาด้วง) ซึ่งทำเป็นงานไม้แกะสลักประดับกระจก เคাঁโครงลวดลายทั้งด้านหน้าและหลังรูปแบบเดียวกันคือทำเป็น

⁹⁰สามารถดูการศึกษาวิเคราะห์และกำหนดอายุอุโบสถไม้วัดเสด็จได้ในส่วนของกลุ่มอุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังกาลดั้น

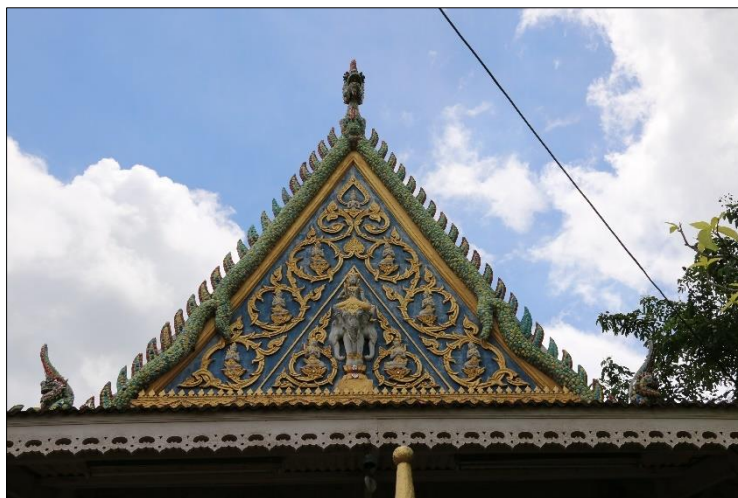
ลายก้านขด มีความแตกต่างกันตรงที่หน้าบันด้านหน้าออกซ่อเป็นเทพนม ด้านหลังเป็นออกซ่อเป็นพญานาค แม้จะแสดงให้เห็นถึงแรงบันดาลใจจากลายก้านขดอย่างเท่าที่นิยมในสมัยอยุธยาตอนปลาย ทว่าความละเอียดของงาน ปริมาตรของลายที่แบนกว่าสมัยอยุธยา และระเบียบการผูกลายนกดคาบเข้ากับลายก้านขด ก็ชี้ให้เห็นว่าเป็นงานสมัยรัตนโกสินทร์ที่ไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 25 (ภาพที่ 117)

ภาพที่ 117 หน้าบันด้านหน้าอุโบสถวัดแวงจันทร์

ขณะที่หน้าบันอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม ใช้เทคนิคการก่อแผงอิฐขึ้นไปจรดอกไก่ ทำให้ไม่มีไชรายื่นออกมาจากแนวจั่วเหมือนกับงานไม้ เป็นเพียงตัวอย่างเดียวที่พบในการศึกษานี้ โดยตรงกลางทำเป็นภาพพระอินทร์ (อาจมีการบูรณะสีกายผิดจากสีเขียวเป็นสีขาว) ถือพระขรรค์ที่พระหัตถ์ขวา ทรงช้างเอราวัณ ขนาบข้างด้วยลายก้านขดออกซ่อเป็นรูปเทวดาและนางฟ้าพนมมืออยู่ด้านในกรอบสามเหลี่ยม ด้านนอกทำเป็นก้านขดออกซ่อเป็นรูปเทวดาพนมมือทางซ้ายและนางฟ้าพนมมือทางขวา องค์ประกอบเหล่านี้ในเชิงคติคงกล่าวถึงสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งปรากฏอยู่โดยทั่วไป⁹¹ และในเชิงรูปแบบนั้นคล้ายกับหน้าบันวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวรารามที่ทำเป็นภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณในกรอบสามเหลี่ยม แวดล้อมด้วยเทพนม แต่หน้าบันของอุโบสถวัดแหลมสุวรรณารามมีความคลี่คลายอย่างมากเนื่องจากเป็นงานในท้องถิ่น (ภาพที่ 118)

⁹¹ ชูติมา มีแสง, "อุโบสถไม้ เมืองสมุทรสาคร : สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน," 73.

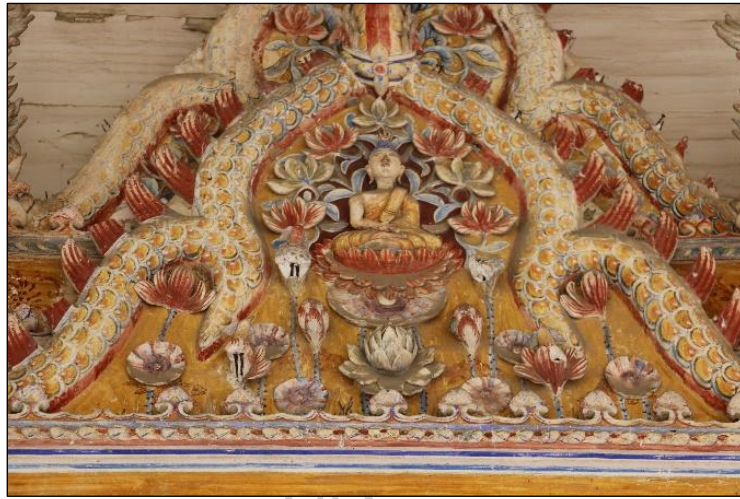
ภาพที่ 118 หน้าบันด้านหลังอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

2. ส่วนเรือน อุโบสถไม้กลุ่มนี้มีตัวอย่างของการประดับตกแต่งด้านนอกน้อยมาก แทบทั้งหมดเป็นการตีผนังไม้และทำกรอบประตู-หน้าต่างสีเหลี่ยมอย่างเรียบง่ายเช่นเดียวกับบ้านเรือนไทยภาคกลาง โดยพบการทำกรอบประตู-หน้าต่างที่มีความพิเศษอยู่บ้าง คืออุโบสถวัดบางจะเกร็ง ซึ่งทำเป็นกรอบประตู-หน้าต่างเป็นสีเหลี่ยมผืนผ้าเฉือนขอบด้านบน อิทธิพลศิลปะจีน และการทำหย่องหน้าต่างด้านล่างสลักเป็นกรอบลูกฟัก ด้านในทำเป็นลายดอกชีกดอกซ้อน ออกเลาประตูสลักลายดอกไม้ออกใบเทศ ซึ่งเป็นงานที่พบในเรือนไทยที่อยู่ตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ และอุโบสถวัดโสภณาราม ซึ่งมีขนาดเล็กที่สุดในการศึกษา มีการทำกรอบประตูทางเข้าอุโบสถเป็นลวดลายเกลียวเชือก (ภาพที่ 119) เป็นงานไม้แกะสลักเลียนแบบงานอย่างตะวันตกที่พบการนำมาตกแต่งงานสถาปัตยกรรมในช่วงรัชกาลที่ 4-5 เป็นต้นมา เช่น ขอบราวสะพานช้างโรงสี

ภาพที่ 119 กรอบประติมากรรมเกลิยวเชือก อุโบสถวัดโสภณาราม

ทั้งนี้มีเพียงอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม ที่มีการประดับทั้งผนังและกรอบประตู-หน้าต่าง ทำเป็นงานปูนปั้นประดับลวดลายเขียนสี เค้าโครงกรอบซุ้มประตู-หน้าต่างเหมือนซุ้มบันแถลงในอาคารแบบไทยประเพณี ทว่ามีกลิ่นอายแบบศิลปะจีนแทรกอยู่หลายจุด ได้แก่ ลายเขียนพรรณพฤกษาอย่างจีน กรอบซุ้มทำเป็นรูปมังกรซึ่งแปลงมาจากการทำซุ้มบันแถลงนาค-นกเจ้า และด้านในกรอบทำเป็นพระพุทธรูป ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนดอกบัว แสดงปางสมาธิ ท่ามกลางดอกบัวบานและปลา นำสังเกตว่าพระเกศาของพระพุทธรูปเหล่านี้ทำเป็นสีน้ำเงิน ซึ่งคล้ายกับที่พบในภาพวาดและประติมากรรมพระพุทธรูปเจ้าตามความเชื่อลัทธิมหายานในศิลปะจีน (ภาพที่ 120) นอกจากนี้ยังมีกรอบหน้าต่างบานพิเศษซึ่งต่างออกไปจากกรอบอื่น คือบานตรงกลางทางทิศเหนือของอุโบสถ ใช้สีพื้นหลังในกรอบซุ้มเป็นสีน้ำเงิน ขณะที่บานอื่นทำใช้สีเหลือง ตรงกลางทำเป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิ ทรงพัสดราภรณ์คล้ายทรงเครื่อง

ภาพที่ 120 ชุ่มหน้าต่างอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

ระหว่างกรอบหน้าต่างแต่ละบานมีพระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่งขัดสมาธิบนฐานบัวคว่ำ-หงาย แสดงปางมารวิชัย 18 องค์ ซึ่งมีการกล่าวในปัจจุบันว่า อาจทำตามคติจับโป๊ยรอฮยัง หรืออรหันต์ 18 องค์ของจีน⁹² โดยรูปแบบของพระพุทธรูปเหล่านี้มีริศมีเป็นรูปดอกบัวตูมรองรับด้วยกลีบบัวสังฆาฏิและขอบสบงทำเป็นลายดอกไม้ คล้ายกับพระพุทธรูปงานบ้านช่างหล่อรูปแบบหนึ่งที่มีการทำลวดลายดอกไม้ที่สังฆาฏิและจีวรทำเป็นผืนผ้าเรียบ (ภาพที่ 121) โดยพบพระพุทธรูป 2 องค์มีจารึกที่ผ้าทิพย์ องค์หนึ่งเป็นอักษรจีนไม่ทราบความหมาย แต่อาจเป็นคำอุทิศถวายของผู้สร้างพระองค์นั้น และอีกองค์เป็นอักษรไทยเขียนว่า “จีนใช้แม่ต่อม สร้างไว้ในสาสนา” (ภาพที่ 122)

ภาพที่ 121 พระพุทธรูปรอบอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

⁹²รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ทำฉลอม ทำจีน มหาชัย, 29.

ภาพที่ 122 จารึกที่ผ้าทิพย์พระพุทธรูปอบุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

งานของอุโบสถวัดแหลมสุวรรณารามเป็นกรณีเฉพาะ ที่เกิดจากการสร้างใหม่ทั้งหลังโดย หลวงพิณิจราชาวาท (จั่ว) และขุนสมุทรฉัตร กำนันตำบลท่าฉลอม⁹³ ซึ่งเป็นผู้ปกครองในท้องถิ่น ประกอบกับฐานะของชุมชนชาวจีนบริเวณท่าฉลอมที่มีกำลังทรัพย์มากในการสนับสนุน ทำให้เกิดการประดับตกแต่งอาคารเป็นจำนวนมากที่เชื่อมโยงกับคติของพุทธแบบมหายานหรือจีนิกาย

นอกจากนี้ พบอุโบสถบางหลังที่หยิบยืมเอาส่วนประดับตกแต่งของบ้านเรือนอิทธิพล ตะวันตกที่เข้ามาแพร่หลายในประเทศไทยในช่วงรัชกาลที่ 5-6 มาใช้เป็นส่วนหนึ่งของผนังเรือนของ อุโบสถไม้ด้วย โดยอุโบสถวัดไทรย้อย มีการใช้ลวดลายฉลุในกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัสประดับอยู่เหนือ กรอบกระตุ-หน้าต่างของอุโบสถ (ภาพที่ 123) ซึ่งสอดคล้องกับกระแสของเรือนตะวันตกที่เข้ามา มี บทบาทในเมืองเพชรบุรีช่วงดังกล่าว⁹⁴ ขณะที่อุโบสถไม้อีกหลังหนึ่งซึ่งพบการนำลวดลายฉลุมาใช้คือ อุโบสถวัดโพธิ์แจ้ง ทำส่วนบนสุดระหว่างปลายฝากับช่อทำเป็นช่องลมฉลุลาย (ภาพที่ 124) เหมือนกับ บ้านขนมปังขิงหรือเรือนมะนิลาที่นิยมสร้างตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาเช่นกัน แสดงถึงการ ผสมผสานระหว่างเครื่องตกแต่งบ้านกับอาคารทางศาสนาที่ปรากฏในอุโบสถไม้หลังนี้⁹⁵

⁹³รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ท่าฉลอม ท่าจีน มหาชัย, 293.

⁹⁴ภัสภรณ์ ชีพชล, "ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมของเรือนพักอาศัยแบบพื้นถิ่นในเขตชุมชนเมืองเพชรบุรี ในพุทธศตวรรษที่ 25" (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558), 76.

⁹⁵ชุติมา มีแสง. "อุโบสถไม้ เมืองสมุทรสาคร : สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน," 78.

ภาพที่ 123 ลวดลายฉลุเหนือบานหน้าต่างอุโบสถวัดไทรย้อย

ภาพที่ 124 ช่องลมฉลุสาย อุโบสถวัดโพธิ์แจ้ง

ภายในอุโบสถส่วนมากนั้นไม่พบการตกแต่งหรือเขียนจิตรกรรมฝาผนังใด ๆ มีเพียงอุโบสถวัดบางจะเกร็งที่เขียนจิตรกรรมพุทธประวัติเมื่อ พ.ศ. 2512 ตามข้อความที่ปรากฏในอุโบสถ ส่วนการประดับฝ้าหลังคาด้วยลวดลายพบอยู่บ้าง เช่น วัดบางจะเกร็ง พบการเขียนดาวเพดานด้านในอุโบสถ วางเค้าโครงอย่างงานไทยประเพณี กล่าวคือประกอบด้วยลายกลมขนาดเล็กล้อมรอบลายกลมขนาดใหญ่ตรงกลาง ด้านในเขียนเป็นลายดอกพุดตาน เทียบได้กับจิตรกรรมบนเพดานในศาลาการเปรียญ ซึ่งเป็นฝีมือของช่างจีน จิตรกรในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในระยะเวลาเดียวกัน ขณะที่มุมพื้นฝ้าเพดานห้องที่ 1 เขียนภาพผีเสื้อคาบดอกไม้ ห้องที่ 2 เขียนภาพค้างคาวคาบดอกไม้ ซึ่งทั้งสองเป็นสัตว์มงคลที่พบได้ทั่วไปในงานศิลปกรรมจีน (ภาพที่ 125) โดยการทำเค้าโครงดาวเพดาน

แบบไทยประเพณีผสมกับลวดลายแบบจีนเช่นนี้เป็นความนิยมมาแต่สมัยรัชกาลที่ 3^๖ อนึ่งการประดับตกแต่งมุมเพดานอุโบสถด้วยสัญลักษณ์มงคลยังพบที่อุโบสถไม้วัดบางพลีด้วย โดยทำเป็นรูปผีเสื้อไม้แกะสลักแล้วนำมาติดบริเวณมุมของฝ้าหลังคา (ภาพที่ 126)

ภาพที่ 125 ลายดาวเพดานอุโบสถวัดบางจะเกร็ง (ซ้าย) ลายดาวเพดานศาลาการเปรียญวัดบางจะเกร็ง (ขวา)

ภาพที่ 126 ลวดลายค้ำคาบประดับมุมเพดาน อุโบสถวัดบางพลี

3. ส่วนฐาน อุโบสถไม้กลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีหลักฐานพอที่เชื่อได้ว่าควรเป็นได้ถุนโปร่งมาแต่แรกเริ่ม อันเหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ อีกทั้งเป็นเทคนิคการสร้างที่พบร่วมกันในทุกกลุ่มน้ำ ทว่าก็พบอุโบสถบางหลังที่ทำเป็นฐานปูนมาแต่ต้นเช่นกัน ซึ่งโดยมากมักเป็นอุโบสถที่สร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25 แล้ว

ตัวอย่างที่น่าสนใจของการประดับตกแต่งฐานปูน คืออุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม ซึ่งตั้งอยู่บนฐานซ้อนกัน 2 ชั้น ด้านล่างสุดก่ออิฐถือปูนเป็นฐานบัวคว่ำ-หงาย (ปัจจุบันเห็นเพียงชั้นบัวหงาย

^๖ อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, "อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมแบบนอกอย่างสมัยรัชกาลที่ 3" (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 59.

เนื่องจากการเพี้ยนทับเพื่อปรับพื้นที่รอบอุโบสถ) ถัดขึ้นมาด้านบนเป็นส่วนฐานของส่วนเรือนที่ทำซ้อนกันอีก 2 ชั้น โดยชั้นล่างก่ออิฐถือปูนเป็นฐานบัวเตี้ย ๆ แล้วจึงเปลี่ยนเป็นฐานทำจากไม้ รูปแบบเป็นฐานบัวคาดลูกแก้วอกไก่ที่ท้องไม้ 2 เส้น หน้ากระดานบนของฐานชั้นนี้เสมอระดับขอบล่างของหน้าต่าง และทำหน้าที่รองรับผนังไม้ด้วย⁹⁷ ถัดมารอบนอกของแนวพาไล มีเป็นการทำแถวลูกกรงล้อมแนวพาไล (ภาพที่ 127) ซึ่งนอกจากอุโบสถวัดแหลมสุวรรณารามแล้ว ยังพบว่าในอดีต อุโบสถวัดบางพลีก็มีการใช้แถวลูกกรงเป็นตัวกันแนวพาไลด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 128) ช่วยเน้นย้ำหน้าที่การใช้งานที่มีไว้สำหรับเดินประทักษิณรอบอุโบสถ

ภาพที่ 127 ฐานของอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

⁹⁷ การสร้างฐาน 2 ชั้นคล้ายกันนี้ ยังพบที่อุโบสถไม้วัดกลางอ่างแก้ว (ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในส่วนของกลุ่มอุโบสถไม้ หลังกาลดชั้น มีมุขลดด้านหน้า) ที่มีผู้สร้างคนเดียวกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าเทคนิคการทำฐานลักษณะนี้อาจเป็นการหนึ่งในวิธีการแก้ปัญหาหน้าท่วมถึงพื้นอุโบสถของช่างในลุ่มน้ำท่าจีนช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา

ภาพที่ 128 อุโบสถวัดบางพลีก่อนบูรณะ มีแนวลูกกรงล้อมรอบ
ที่มาภาพ: พิศาล บุญผูก, “โบสถ์น้ำเค็ม: โบสถ์ไม้เมืองสาครบุรี,” เมืองโบราณ 25, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2542):
97.

ขณะที่อุโบสถหลังอื่น ๆ ที่เชื่อว่าทำฐานปูนแต่แรก ส่วนใหญ่พบในกลุ่มน้ำท่าจีน โดยมีทั้งที่เป็นฐานปัทม์หรือฐานบัวคว่ำ-หงาย อย่างง่าย ไม่มีการคาดหรือประดับลวดบัวอื่น ๆ ได้แก่ อุโบสถวัดบางพลีและวัดโพธิ์แจ้ และฐานบัวลูกแก้วอกไก่-ฐานสิงห์ ได้แก่ วัดโสภณารามและวัดโกรกกราก ซึ่งเป็นงานบูรณะที่น่าจะได้อิทธิพลมาจากชุดฐานของอุโบสถแบบมาตรฐาน ก ข ค ซึ่งออกแบบเป็นฐานรูปแบบเดียวกัน (ภาพที่ 129)

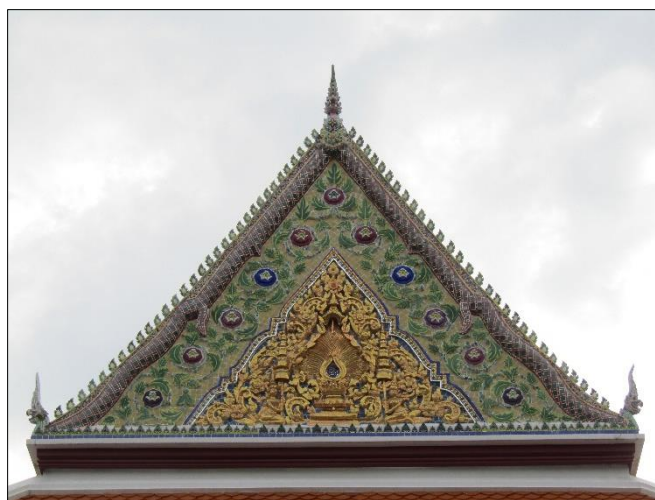
ภาพที่ 129 ฐานของอุโบสถวัดบางพลี (ซ้าย) และฐานของอุโบสถวัดโสภณาราม (ขวา)

ประเด็นสืบเนื่องจากการศึกษารูปแบบกลุ่มอุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น

แม้ว่างานประดับตกแต่งส่วนต่าง ๆ ของอุโบสถไม้กลุ่มนี้ ชี้ชวนให้เห็นว่าเป็นงานที่สร้างขึ้นอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 แล้ว ทว่ายังมีประเด็นน่าสนใจของอาคารของอุโบสถไม้เหล่านี้ และควรนำมากล่าวถึง ซึ่งสามารถแบ่งเป็นประเด็นได้ดังนี้

1. กรอบหน้าบันรูปนกเจ้าของอุโบสถไม้กลุ่มน้ำท่าจีน: ความสัมพันธ์กับศิลปกรรมจากเมืองหลวง

ประเด็นน่าสนใจของอุโบสถไม้กลุ่มนี้ในกลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร คือความนิยมประดับกรอบหน้าบันและซอฟ้าเป็นงานปูนปั้นรูปนกเจ้า ซึ่งเป็นรูปแบบการประดับตกแต่งในอาคารเครื่องก่อแบบพระราชนิยมที่สร้างในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา⁹⁸ ดังมีตัวอย่างที่หน้าบันอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนนทบุรี และนิยมสืบเนื่องมาจนถึงสมัยต่อมาด้วย เช่น วิหารโสมนัสราชมหาราม (ภาพที่ 130) และอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาสราชมหาราม

ภาพที่ 130 หน้าบันวิหารวัดโสมนัสราชมหาราม
ที่มา: วิศวะ ชินโย

สำหรับส่วนบนของอุโบสถไม้ที่ประดับด้วยนกเจ้านั้น ได้แก่ อุโบสถวัดโกรกรากก่อนบูรณะ ศึกษาได้จากภาพถ่ายเก่าที่ระบุ พ.ศ. 2449 อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม ที่มีประวัติการซ่อมสร้างทั้งหลังในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 25 และวัดโพธิ์แจ้ ซึ่งอ้างอิงปีที่สร้างจากจารึกที่หน้าบันคือ พ.ศ. 2466 รวมถึงอุโบสถวัดชีผ้าขาวที่รื้อลงไปแล้ว

น่าสังเกตว่ากรอบหน้าบันปูนปั้นนกเจ้าส่วนใหญ่ของอุโบสถไม้มักทอดลงมาตรง ๆ เหมือนกับเครื่องลายองแบบวาระกา คล้ายกับอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนนทบุรี ขณะที่กรอบหน้าบันของอุโบสถวัดแหลมสุวรรณารามมีลักษณะต่างออกไป เพราะใช้การปั้นปูนประดับกระเบื้องเคลือบเป็นรูปมังกรที่แปลงมาจากรูปนกเจ้า โดยมีการทำส่วนนาคสะดุ้งโค้งเกี่ยวกระหวัด คล้ายการทำวงโอยราเครื่องลายองเกี่ยวกับส่วนแปลนหลังคา การทำนาคสะดุ้งปูนปั้นโดยไม่ได้เกี่ยวกับโครงสร้างหลังคานี้พบที่อุโบสถวัดโสมนัสฯ และวัดมกุฏกษัตริยาราม การพบข้อแตกต่างเช่นนี้อาจนับได้ว่าเป็นแรงบันดาลใจต่างที่มาของช่างในกลุ่มน้ำท่าจีน หรืออาจเป็นเพียงการลดทอนส่วนประกอบที่ไม่จำเป็นของโครงสร้างหลังคาอย่างวงโอยราก็ได้ เนื่องจากน่าสังเกตว่าอุโบสถไม้ที่ทำกรอบปูนปั้นเป็นนกเจ้า

⁹⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้าฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2551), 92.

แบบรอยระกานั้น ทั้งหมดมีการทำไขรายื่นออกมาจากแนวหน้าบัน ซึ่งหากปั้นปูนไปเกี่ยวกับแปลนย่อมส่งผลต่อน้ำหนักที่ไม่สัมพันธ์กับโครงสร้างไม้ ขณะที่อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม เป็นอุโบสถไม้เพียงหลังเดียวที่ใช้การก่อแผงหน้าบันด้วยปูน ซึ่งเป็นเทคนิคเดียวกับอุโบสถหลังต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ

การประดับตกแต่งกรอบหน้าบันด้วยงานปูนปั้นรูปนกเจ้า สะท้อนภาพของแรงบันดาลใจจากงานศิลปกรรมในพื้นที่เมืองหลวง ที่เข้ามายังเมืองสมุทรสาครในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 และแสดงถึงความใกล้ชิดและความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสมุทรสาครกับกรุงเทพฯ โดยคงติดต่อกันผ่านทางเส้นทางน้ำตอนในและทางรถไฟสายใต้ที่เพิ่งสร้างขึ้นในเวลานั้น อีกทั้งยังช่วยสนับสนุนการกำหนดอายุของอุโบสถไม้เหล่านี้ได้ในช่วงเวลาดังกล่าว

2. อุโบสถวัดแว่นจันทร์: หลักฐานของอุโบสถไม้ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24

กรณีของอุโบสถวัดแว่นจันทร์ อาจเป็นหลักฐานของอุโบสถไม้ที่เก่าแก่ที่สุดที่พบในกลุ่มนี้ เนื่องจากเมื่อพิจารณาทรวดทรงของอุโบสถวัดแว่นจันทร์ที่มีความสูงของผนังและหลังคาสูงชะลูด (ภาพที่ 131) อาจเป็นสืบเนื่องจากการสร้างอุโบสถเครื่องก่อในสมัยก่อนหน้า ซึ่งน่าสังเกตว่ายังไม่พบสัดส่วนเช่นนี้ในอาคารกลุ่มเดียวกัน อีกทั้งเมื่อพิจารณาหลักฐานแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูปประธานมีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนต้น ทั้งวัสดุที่ใช้และเค้าโครงพระพักตร์ แต่มีการทำสังฆาฏิตกลงมาตรงกึ่งกลางพระองค์ ปลายซ้อนกัน 2 ชั้น ด้านในทำเป็นวงโค้ง ด้านนอกทำเป็นเขี้ยวตะขาบ ซึ่งเทียบได้กับพระพุทธรูปในช่วงรอยต่อสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ หรืออาจกำหนดอายุได้อย่างช้าที่สุดในช่วงรัชกาลที่ 3 แล้ว (ภาพที่ 132) และรูปแบบของใบเสมารอบอุโบสถที่เป็นเสมาหินทรายแดงขนาดเล็กแบบอัมพวาที่มีความนิยมอยู่ในพื้นที่ปากใต้สมัยอยุธยาตอนปลาย⁹⁹ (ภาพที่ 133) สอดคล้องกับประวัติของวัดที่กล่าวว่า สร้างในสมัยอยุธยาตอนปลายและได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2335

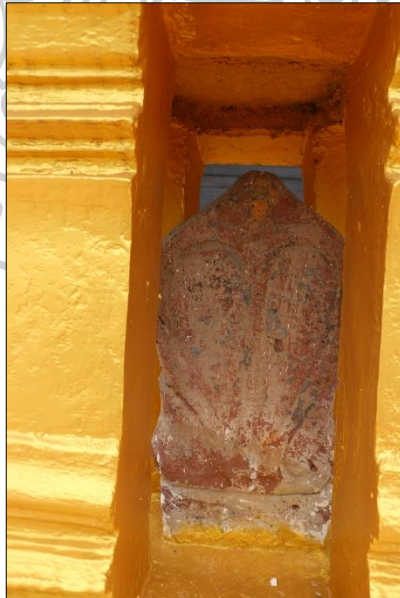
⁹⁹ อยุธยาในย่านกรุงเทพฯ : ศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง, 169.

ภาพที่ 131 อุโบสถวัดแวนจันทร

ภาพที่ 132 พระพุทธรูปประธาน อุโบสถวัดแวนจันทร

ภาพที่ 133 ใบเสมาหินทรายแดงขนาดเล็ก อุโบสถวัดแวนจันทร

ดังนั้น จึงเป็นไปได้ว่าอุโบสถวัดแวงจันทร์มีมาก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 หรือในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นอย่างน้อย และคงมีการบูรณะใหญ่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ดังมีหลักฐานคือ ลวดลายของหน้าบันดังที่เป็นงานในชั้นหลัง และซุ้มเสมารอบอุโบสถที่ทำเป็นทรงเกี้ยว ซึ่งเป็นงานในช่วงรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา รวมถึงรูปแบบของเจดีย์รายทรงเครื่องประดับบัวกลุ่ม กลีบบัวเป็นใบเทศ ในผังย่อมุม และเจดีย์ทรงปราสาททำช่องจรณะนำเป็นช่องสี่เหลี่ยมแคบ ทั้งหมดนี้ช่วยสนับสนุนการปฏิสังขรณ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 มาแล้ว ซึ่งสัมพันธ์กับความเคลื่อนไหวของพื้นที่ คือการขุดคลองประชาชนขึ้นเชื่อมไปยังแถบชุมชนชายทะเลี่สารในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25

สรุปแล้วจากข้อมูลเชิงปริมาณเห็นได้ว่า อุโบสถรูปแบบนี้พบจำนวนมากและกระจายตัวอยู่ทั่วพื้นที่ในการศึกษา โดยพบในลุ่มแม่น้ำท่าจีนมากที่สุดเมื่อเทียบกับลุ่มน้ำอื่น อายุการสร้างเป็นไปได้ว่ามีมาแล้วอย่างน้อยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 และสร้างเรื่อยมาจนถึงช่วงท้ายสุดของพุทธศตวรรษที่ 25 รูปแบบดั้งเดิมอาจมีความใกล้ชิดกับอาคารเครื่องก่อ เช่น การทำผนังสูง ก่อนจะสร้างเป็นขนาดที่พบส่วนใหญ่ คือมีขนาดไม่ใหญ่และมีความเรียบง่าย ประดับตกแต่งอย่างพอเหมาะแก่ขนาดของชุมชน อีกทั้งบางหลังยังนำองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมแบบบ้านเรือนไทยที่อยู่อาศัยมาใช้ผสมผสาน สะท้อนถึงความเป็นงานพื้นถิ่นของวัดราษฎร์สร้างขึ้นในพื้นที่ที่มีข้อจำกัดและสามารถสร้างขึ้นด้วยทุนทรัพย์ที่ไม่มากนัก อย่างไรก็ตาม อุโบสถไม้กลุ่มนี้มีรูปแบบโดยรวมที่ค่อนข้างคงที่ ตลอดระยะที่พบการสร้างแทบไม่เปลี่ยนแปลงรูปร่างใด ๆ มีเพียงการเพิ่มเติมบางองค์ประกอบแต่ช่างผู้ออกแบบและสมัยนิยมในขณะนั้น

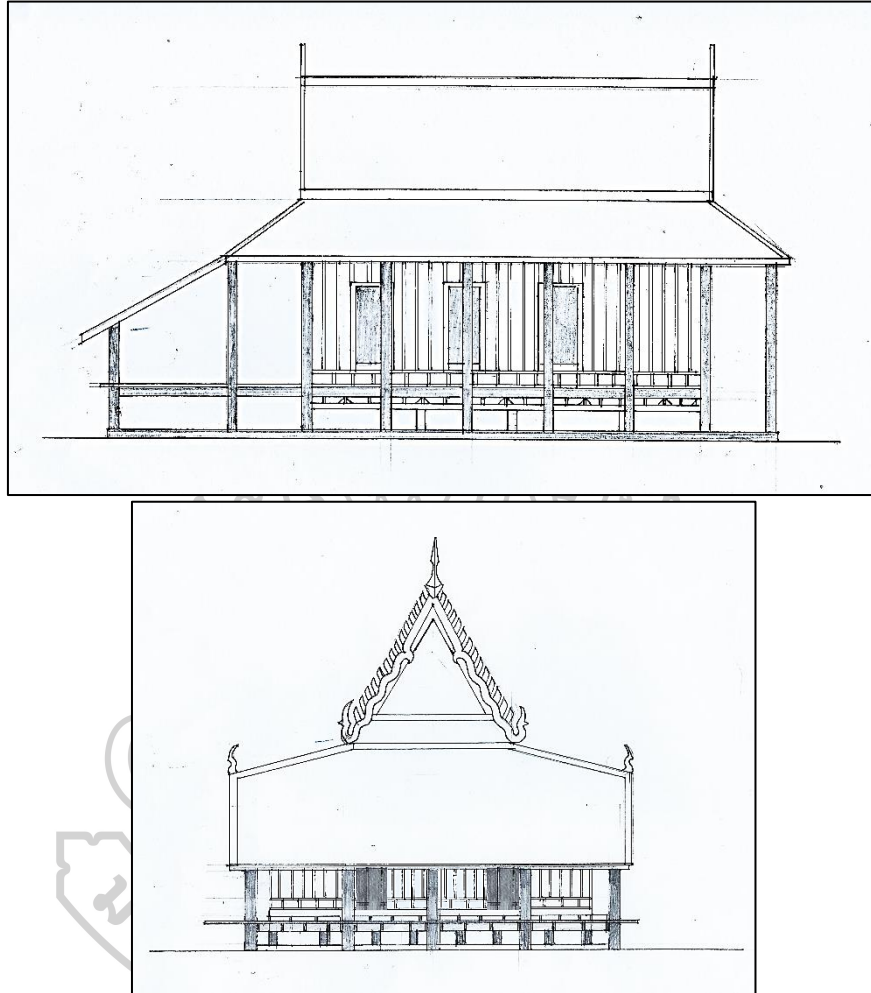
กลุ่มที่ 2 อุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น มีจันทันด้านหน้า

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

อุโบสถไม้รูปแบบนี้ยังคงยึดรูปแบบและโครงสร้างโดยรวมไม่ต่างจากกลุ่มก่อนหน้า คือเป็นอาคารขนาดเล็ก ทำหลังคา 1 ชั้น 2 ตับ ซักหลังคาพาไลปีกนกล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน หากแต่มีการเพิ่มส่วนหลังคากันสาดขนาดใหญ่เป็นแผงต่อจากหลังคาปีกนกลงมาด้านหน้าอาคาร คล้ายกับองค์ประกอบ ‘จันทัน’ หรือบังสาด โดยความสูงของจันทันของอุโบสถไม้มีอย่างหลากหลายตั้งแต่ยื่นมาจากหลังคาปีกนกเล็กน้อย ไปจนถึงคลุมปิดด้านหน้าของอาคารเหนือจากพื้นดินไม่มาก (ภาพที่ 134) โดยจากการตรวจสอบยังสามารถแบ่งรูปแบบการทำจันทันลาดลงมาของอุโบสถไม้ได้อีก 2 รูปแบบย่อย ดังนี้

1. การทำหลังคาแบบเต็มผืน ลักษณะเป็นผืนหลังคาลาดลงมาด้านหน้าอุโบสถ ขอบด้านข้างของผืนหลังคาเสมอกับแนวขอบชายคาปีกนก ความสูงจากพื้นถึงขอบหลังคาจันทันไม่มากนัก

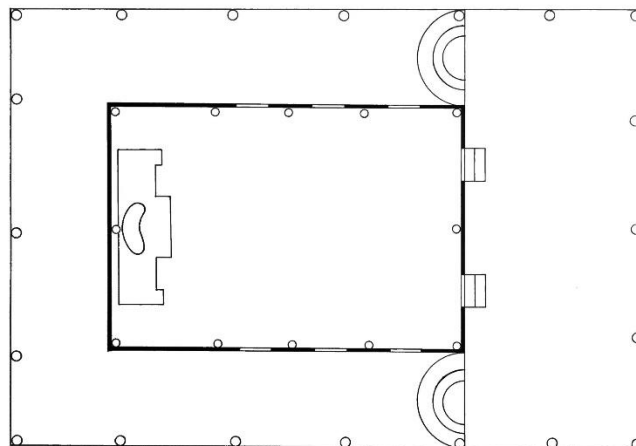
หรือมีการทำพนักเตี้ย ๆ ขึ้นมาจนเกือบถึงขอบหลังคาจันทันหับ มีตัวอย่างคืออุโบสถวัดแรก (ภาพที่ 135-136)

ภาพที่ 134 ลายเส้นตัวอย่างอุโบสถไม่มีฟาไลปิกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น มีจันทันหน้า

ภาพที่ 135 อุโบสถวัดแรก

ภาพที่ 136 ผังพื้นอุโบสถวัดแรก

2. การทำหลังคาแบบไม่เต็มผืน ลักษณะเป็นผืนหลังคาลาดลงมาด้านหน้าอุโบสถ มีขนาดเล็กกว่าตับหลังคาปีกนกด้านหน้า อุโบสถหลายหลังแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างผืนหลังคาปีกนกกับผืนหลังคาลาดแยกกันเป็น 2 ชั้นอย่างชัดเจน โดยการทำหลังคาจันทับรูปแบบนี้พบเป็นจำนวนมากกว่ารูปแบบแรกอย่างเห็นได้ชัด และอุโบสถไม้ที่ทำเป็นจันทับแบบไม่เต็มผืนนี้ หลายหลังมีประวัติการสร้างชัดเจนอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 แล้ว ได้แก่ วัดสี่แยกราษฎร์บำรุง วัดอลงกรณ์ (ภาพที่ 137) วัดปากน้ำบางจาน และวัดโคมนาราม (ภาพที่ 138)

ภาพที่ 137 หลังคาจันทน์หับด้านหน้าอุโบสถวัดดอกลงกรณ์

ภาพที่ 138 หลังคาจันทน์หับด้านหน้าอุโบสถวัดโคมนาราม

วัดในกลุ่มน้ำเพชรบุรีมักตั้งอยู่ในบริเวณทะเลตมย่านบ้านแหลม-บางตะบูน ใกล้กับทะเล ซึ่งทำให้ทิศทางของอุโบสถไม้กลุ่มนี้ส่วนใหญ่หันหน้าไปทางทะเลที่อยู่ทางทิศตะวันออกและเป็นทิศมงคล ปัจจัยของลมทะเลที่เข้ามาอาจมีผลต่อการทำจันทน์หับปิดกลุ่มด้านหน้าอาคารไม่มากนัก

การทำหลังคาจันทน์หับยังก่อให้เกิดพื้นที่ชานโถงด้านหน้าอาคาร อุโบสถหลายหลังจึงมีการยกพื้นทำเป็นชานด้านหน้า เพื่อใช้เป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างภายนอก-ภายในอุโบสถ และเพิ่มพื้นที่ใช้งานด้านหน้าของอุโบสถ ซึ่งการทำจันทน์หับสันนิษฐานว่ามีแรงบันดาลใจจากอาคารแบบมีจันทน์หับที่พบมาแล้วอย่างน้อยในสมัยอยุธยาตอนปลาย ช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงช่วงต้นรัตนโกสินทร์

โดยมีลักษณะเป็นอาคารเครื่องก่อขนาดเล็ก ต่อแผงหลังคอกออกมาจากผนังด้านสกัด แล้วจึงก่อเป็นเสาด้านหน้าเพื่อรับหลังคาดังกล่าว พบทั้งที่มีหลังคาด้านหน้า-หลัง และด้านหน้าอย่างเดียว¹⁰⁰

เมื่อตรวจสอบการกระจายตัวของอุโบสถไม้ในพื้นที่ที่จะเห็นได้ว่าอุโบสถไม้กลุ่มนี้พบแพร่หลายอยู่เฉพาะในกลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี และพบอย่างเบาบางในเขตติดต่อระหว่างจังหวัดเพชรบุรีกับสมุทรสงครามเท่านั้น และไม่พบเลยในกลุ่มน้ำท่าจีน อีกทั้งเมื่อตรวจสอบเพิ่มเติมยังพบหลักฐานว่ามีอุโบสถไม้รูปแบบนี้อีกหลายหลังที่กระจายอยู่ทั่วเขตบ้านแหลม-บางตะบูน แต่ถูกรื้อลงไปแล้ว ได้แก่ อุโบสถวัดสามะโรง วัดนอกปากทะเล (ภาพที่ 139) วัดศิระษะคาม (ภาพที่ 140) ฯลฯ รวมถึงอุโบสถวัดพิบูลแก้วที่สร้างเป็นอาคารเครื่องก่อ แต่มีทรวดทรงเหมือนกัน (ภาพที่ 141) อาจเป็นการบูรณะจากผนังไม้¹⁰¹ ด้วยเหตุนี้ทำให้เชื่อว่าอุโบสถไม้กลุ่มนี้พัฒนารูปแบบและนิยมในพื้นที่จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเลียนมาจากอุโบสถเครื่องก่อทำจันทับ ที่พบการทำสืบเนื่องในพื้นที่เมืองเพชรบุรีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น วัดมหาธาตุ วรวิหาร วัดขุนตรา อำเภอเมือง และวัดศาลาหมูสี อำเภอบ้านลาด ฯลฯ

ภาพที่ 139 อุโบสถวัดนอกปากทะเลก่อนบูรณะ

ที่มา: สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, รายงานสำรวจวัดนอกปากทะเล (ม.ป.ท., 2540), 3.

¹⁰⁰ อุธยาในย่านกรุงเทพฯ : ศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง, 227.

¹⁰¹ สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, รายงานสำรวจวัดพิบูลแก้ว (ม.ป.ท., 2540), 1.

ภาพที่ 140 อุโบสถวัดศรีระคามหลังเก่า
ที่มา: สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, รายงานสำรวจวัดศรีระคาม (ม.ป.ท., 2540), 2.

ภาพที่ 141 อุโบสถวัดพิกุลแก้ว

ขณะที่ส่วนเรือนของอุโบสถไม้กลุ่มนี้มีทรวดทรงและขนาดเท่ากับอุโบสถไม้กลุ่มแรกคือประมาณ 4-5 ห้อง ไม่พบการประดับตกแต่งใด ๆ เป็นงานไม้แบบเรียบง่ายทั้งหมด ขณะที่ส่วนฐานพบฐานใต้ถุนโปร่งและฐานก่อปะปนกัน ทว่าจากภาพถ่ายเก่าชี้ให้เห็นว่าการทำใต้ถุนโปร่งมีจำนวนมากกว่า

งานประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม

1. ส่วนเครื่องบนหลังคา อุโบสถไม้กลุ่มนี้แทบไม่พบการประดับตกแต่งส่วนบน ใช้เพียงการประดับเครื่องล่ายองเป็นสัญลักษณ์ หน้าบันของอุโบสถที่ยังเหลือหลักฐานและรื้อไปแล้วสังเกตเห็นว่าล้วนเป็นการตีแผงหน้าบันเรียบ มีเพียงอุโบสถวัดสี่แยกราษฎร์บำรุง ที่ทำหน้าบันไม้แกะสลัก

ด้านหน้าทำเป็นภาพพุทธประวัติตอนปลงพระเกศา ตรงกลางเป็นภาพเจ้าชายสิทธัตถะขณะกำลังปลงพระเกศา พระหัตถ์ขวาทรงพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายจับพระเกศา ด้านล่างเป็นภาพนายฉันทะและม้ากัณฐกะ ด้านซ้ายเป็นภาพบุคคลถือผ้าไตร คงหมายถึงขุฎิการพรหมที่นำเครื่องอัฐบริขารมาถวาย ด้านขวาเป็นภาพบุคคลกำลังเปิดผอบ คงหมายถึงพระอินทร์ลงมารับพระเกศา บริเวณที่ว่างวางเค้าโครงลายเป็นพรรณพฤกษา หน้าบันด้านหลังมีเค้าโครงลายพรรณพฤกษาคลายกับด้านหน้า ทำเป็นรูปสัตว์ ได้แก่ ลิงและกระรอก (ภาพที่ 142) ทั้งนี้ การทำหน้าบันเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติถือเป็นความนิยมที่เกิดขึ้นในระยะหลังมาแล้ว สัมพันธ์กับประวัติว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2459

ภาพที่ 142 หน้าบันด้านหน้า (ซ้าย) และด้านหลัง (ขวา) อุโบสถวัดสี่แยกราษฎร์บำรุง

2. ส่วนเรือน อุโบสถไม้กลุ่มนี้สร้างอย่างงานพื้นถิ่นที่ใกล้เคียงกับบ้านเรือนอาศัย จึงไม่พบการประดับตกแต่งใด ๆ มีเพียงตัวอย่างของอุโบสถวัดโคมนาราม นำกรอบประตู-หน้าต่างแบบเดือนขอบด้านบน (ภาพที่ 143) อิทธิพลจากศิลปะจีนเหมือนกับอุโบสถวัดบางจะเกร็ง และมีร่องรอยจารึกชื่อผู้บริจาคฝาแต่ละกระเบาะที่กรอบลูกฟักด้านล่าง เป็นกรณีศึกษาที่ช่วยสะท้อนภาพการร่วมทำบุญสร้างอุโบสถไม้ที่เป็นเจ้าภาพสร้างฝาแต่ละห้องได้

ภาพที่ 143 กรอบหน้าต่างเฉือนขอบแบบจีน อุโบสถวัดโคมนาราม

3. ส่วนฐาน ตามที่กล่าวไปแล้วก่อนหน้านี้ถึงเรื่องฐานของอุโบสถไม้กลุ่มนี้ว่าส่วนใหญ่เป็นการทำได้ถุนโปรง ตัวอย่างของการทำเป็นฐานก่อมีเพียงอุโบสถวัดปากน้ำบางจานที่ทำเป็นฐานสิงห์คาคด้วยลูกแก้วอกไก่ (ภาพที่ 144) ซึ่งอาจเป็นงานบูรณะที่ได้อิทธิพลตามอุโบสถแบบมาตรฐานจากส่วนกลางในภายหลังมาแล้ว และอุโบสถสี่แยกวัดราษฎร์บำรุงที่ทำเป็นฐานบัวคว่ำแล้วยกท่อนไม้สูงไม่มีบัวหงาย ขึ้นไปรับแผงผนังไม้ ที่มีลักษณะอย่างงานท้องถิ่นมาก (ภาพที่ 145) ซึ่งหากพิจารณาอายุของอุโบไม้มทั้งสองหลัง พบว่ามีอายุอยู่ในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25 แล้ว อย่างไรก็ตาม อุโบสถวัดสำมะโรงที่มีอายุก่อนหน้านี้ ก็มีการทำฐานก่อมาแล้วเช่นกัน ทว่าเป็นเพียงฐานเชิงเรียบ ไม่ประดับลวดบัว ดังนั้น การสร้างฐานก่อของอุโบสถไม้กลุ่มนี้จึงน่าจะขึ้นอยู่กับการออกแบบและสภาพแวดล้อมที่ตั้งของอุโบสถด้วย

ภาพที่ 144 ฐานของอุโบสถวัดปากน้ำบางจาน

ภาพที่ 145 ฐานของอุโบสถวัดสี่แยกราษฎร์บำรุง

ฉะนั้นกล่าวได้ว่า รูปแบบฐานของอุโบสถไม้กลุ่มนี้มีการปะปนทั้ง 2 แบบ ซึ่งคงขึ้นอยู่กับปัจจัยทางภูมิศาสตร์เป็นสำคัญ เนื่องจากเมื่อพิจารณาตำแหน่งที่ตั้งวัด พบว่าบรรดาวัดต่าง ๆ ที่ทำได้อุโบสถไปรุ่งล้วนแต่อยู่ไม่ไกลจากทะเลมากนัก มีระดับการขึ้น-ลงของน้ำจึงสูง ขณะที่ตัวอย่างอุโบสถที่ทำฐานก่อตั้งที่กล่าวไป ทำเลที่ตั้งอยู่ห่างจากทะเล คงได้รับผลกระทบของน้ำขึ้น-ลงไม่มากเท่า ทำให้เกิดการสร้างเป็นฐานปูนที่มีความสูงเพียงพอจะป้องกันน้ำท่วมได้ และมีความคงทนของพื้นมากกว่า

ประเด็นสืบเนื่องจากการศึกษารูปแบบกลุ่มอุโบสถไม้มีฟาไลปิกนกล้อมรอบ หลังคาไม้ลดชั้น มีจันทันด้านหน้า

อุโบสถกลุ่มนี้อาจใช้อุโบสถวัดสำมะโรง จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งปัจจุบันถูกรื้อถอนแปลงสภาพไปแล้ว เป็นหลักฐานการสร้างเก่าที่สุดในบรรดาอุโบสถไม้รูปแบบนี้ เนื่องจากมีภาพถ่ายเก่าพบว่า เป็นอุโบสถไม้ทำเสาพาไลล้อมรอบ หน้าบันไม่ประดับตกแต่ง กรอบทำเป็นรวระยะกา และมีการทำจันทันขนาดใหญ่ลาดลงมาจนบังด้านหน้าของอุโบสถ (ภาพที่ 146) และมีเอกสารระบุว่าสร้างเมื่อ จ.ศ. 1217 หรือ พ.ศ. 2398 ตามความในเอกสารของกรมพระกลาโหม สมัยรัชกาลที่ 4 เรื่องการสร้างอุโบสถวัดสำมะโรง¹⁰² ช่วยสนับสนุนอายุของอุโบสถกลุ่มนี้ว่ามีการสร้างมาแล้วอย่างน้อยในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 24

¹⁰²“การสร้างอุโบสถวัดสำมะโรง,” เอกสารกรมพระกลาโหม รัชกาลที่ 4 เล่ม 6 จ.ศ. 1217 เลขที่ 28, หน้า 277-278, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 146 อุโบสถวัดสามะโรง

ที่มา: วัดสามะโรง

อย่างไรก็ดี อุโบสถหลังอื่น ๆ ที่ยังไม่ถูกรื้อถอนและสามารถนำมาศึกษาได้มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 แล้วทั้งสิ้น โดยพบหลักฐานที่คล้ายกับอุโบสถกลุ่มแรก คือการพบใบเสมาหินแกรนิตขนาดเล็กและพระพุทธรูปโลหะฝีมือบ้านช่างหล่ออยู่คู่กัน รวมถึงหลักฐานวัตถุแวดล้อมอื่น ๆ เป็นสิ่งที่ช่วยสนับสนุนอายุว่าไม่เก่าไปถึงต้นรัตนโกสินทร์หรือสมัยอยุธยา

แม้ว่าการทำจันทับจะพบมาแล้วในอาคารเครื่องก่อที่กำหนดอายุได้ตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ทว่าจากข้อมูลพื้นฐานคือปีที่ตั้งวัดและปีที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาของวัดที่มีอุโบสถกลุ่มนี้มีอายุการสร้างอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว โดยมีหลักฐานการสร้างเริ่มต้นในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 และได้รับความนิยมอย่างมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เช่นกันกับอุโบสถไม้กลุ่มแรก อย่างไรก็ตาม อุโบสถไม้กลุ่มนี้มีความเรียบง่ายกว่ามาก ดังที่พบว่ารูปแบบดั้งเดิมแทบไม่มีการประดับตกแต่งเลย

กลุ่มที่ 3 อุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น

อุโบสถแบบไทยประเพณี หมายถึงอาคารเครื่องก่อที่ทำหลังคาซ้อนหลายชั้นหลายดัด กรอบหน้าบันประดับเครื่องลายอง ประกอบไปด้วย ซ่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และนาคสะดุ้ง หน้าบันเป็นงานไม้แกะสลักลงรักปิดทองประดับกระจก ด้านล่างประดับสาหร่าย-รวงผึ้ง ซึ่งจากการสำรวจพบอุโบสถไม้หลายหลังที่มีรูปแบบเทียบได้กับอุโบสถแบบไทยประเพณี โดยสามารถแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบย่อยตามรูปแบบการทำมุขอาคาร ได้แก่

อุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น มีมุขโถงด้านหน้า-หลัง

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

ภาพรวมของอุโบสถไม้รูปแบบนี้เป็นการถอดรูปแบบของอาคารเครื่องก่อแบบไทยประเพณี กล่าวคือมีทำหลังคาซ้อนชั้นแบ่งออกเป็น 2 ส่วนอย่างสมมาตร คือหลังคาอาคารหลักตรงกลาง และหลังคาลดชั้นส่วนด้านหน้าและหลัง เกิดเป็นมุขโถงยื่นออกมาด้านหน้า-หลัง ภายใต้การลดชั้นของหลังคาต่อบ้างอย่างสมมาตร ซึ่งอาคารรูปแบบนี้พบสร้างเป็นอาคารเครื่องก่อสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นต้นมา เช่น อุโบสถวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และมีการสืบทอดรูปแบบมาในสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย

หลังคาลดชั้นยื่นเป็นมุขออกมาด้านหน้าทำให้เกิดเป็นหลังคาลด 2 ชั้น 3 ตับ โดยใช้เสาไม้ตั้งรับส่วนของหลังคาและหน้าบัน ขณะที่หลังคาต่อบสุดท้ายใช้คันทวยรับ สัดส่วนโดยรวมของเครื่องบนจึงมีความใกล้เคียงกับอาคารเครื่องก่อแบบไทยประเพณีอย่างยิ่ง ซึ่งอุโบสถไม้กลุ่มนี้มีตัวอย่างคือ อุโบสถวัดเจริญสุขาราม จังหวัดสมุทรสาคร วัดเพื่อสุธรรม จังหวัดเพชรบุรี (ภาพที่ 148) ขณะที่อุโบสถเก่าวัดเสด็จ จังหวัดสมุทรสงคราม ทำหลังคาลดชั้น 2 ชั้น 2 ตับ เนื่องจากเป็นอาคารขนาดเล็ก (ภาพที่ 149)

ภาพที่ 147 อุโบสถวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา: วิศวะ ชินโย

ภาพที่ 148 อุโบสถวัดเพื่อสุธรรม

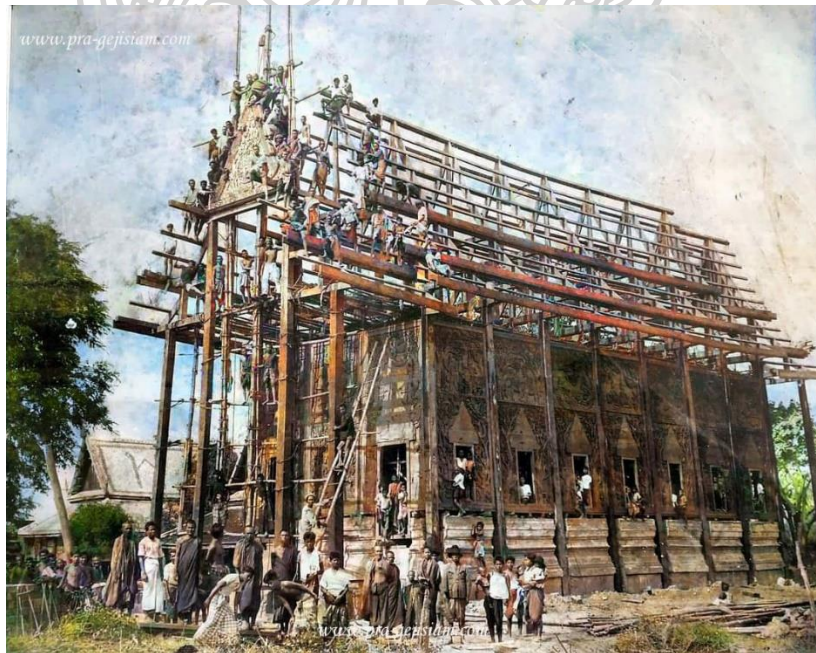
ภาพที่ 149 อุโบสถเก่าวัดเสด็จ

กรณีหลังคาของอุโบสถวัดกุฎีบางเค็ม เป็นหลังเดียวของกลุ่มนี้ที่มีการทำหลังคาพาไลปีกนก ล้อมรอบ โดยภาพรวมทำเป็นหลังคา 2 ชั้น 3 ตับ ทว่ายึดความยาวของหลังคาตอนที่ 3 เพื่อทำเป็น แนวหลังคาพาไลปีกนกและทำเสาพาไลขึ้นไปรับหลังคาดังกล่าว ซึ่งเมื่อพิจารณาทรวดทรงและ โครงสร้างในระหว่างการก่อสร้างแล้วพบว่า โครงสร้างหลักของอาคารเหมือนกับแบบไทยประเพณี และอุโบสถไม้วัดเพื่อสุธรรม ทว่ามีการเพิ่มโครงสร้างหลังคาพาไลปีกนกล้อมรอบอาคารเข้าไปทั้ง 4 ด้าน ส่งผลให้พื้นที่ระหว่างใต้หน้าบันกับเหนือหลังคาพาไลปีกนกเป็นช่องว่างคล้ายกับมุขประเจ็ด ซึ่ง ปัจจุบันมีการตีแผงไม้ทำเป็นรูปลูกฟักปิดทับใต้หน้าบันดังกล่าวแล้ว (ภาพที่ 150)

ภาพที่ 150 อุโบสถวัดกุฎีบางเค็ม

ทั้งนี้ มีข้อสันนิษฐานว่า การทำหลังคาพาไลปีกนกของอุโบสถวัดกุฎีบางเค็มนี้อาจไม่ใช่การออกแบบให้มีแต่เริ่มแรก เนื่องจากเมื่อพิจารณาจากภาพถ่ายเก่าขณะสร้าง ไม่พบการวางโครงสร้างหลังคาเพื่อทำเป็นหลังคาพาไลปีกนก อีกทั้งเสาโครงสร้างทั้งหมดของอาคารเป็นเสาไม้สี่เหลี่ยม ขณะที่เสาพาไลปีกนอกที่พบในปัจจุบันเป็นเสากลมและเสาแปดเหลี่ยม อาจมีก่อนซ่อมแซมหรือเปลี่ยนแปลงภายหลัง เพื่อป้องกันฝาไม้แกะสลัก (ภาพที่ 151)

ภาพที่ 151 อุโบสถวัดกุฎีบางเค็มขณะก่อสร้าง

ที่มา: ประวัติและวัดอุ้มงคลหลวงพ่อบุญ วัดกุฎี บางเค็ม เพชรบุรี อาจารย์ของหลวงปู่หนู วัดทุ่งแหลม ราชบุรี, เข้าถึงเมื่อ 12 กุมภาพันธ์ 2566, เข้าถึงจาก <https://www.prajisiam.com/2023/03/watkutibangkem.html>

ส่วนเรือนของอุโบสถไม้กลุ่มนี้มีขนาดตั้งแต่ 4-7 ห้อง ทว่าผนังมีความมีความสูงโปร่ง เหมือนกับอุโบสถเครื่องก่อแบบไทยประเพณี โดยอุโบสถวัดเจริญสุขารามและวัดเพื่อสุธรรมทำเป็นผนังสูงขนาด 4 ห้อง ส่วนอุโบสถวัดกุฎีบางเค็มทำเป็น 7 ห้อง ขณะที่อุโบสถวัดเสด็จซึ่งมีขนาดเล็กผนังจึงมีสัดส่วนที่เตี้ยตามไปด้วย โดยเป็นอาคารขนาด 3 ห้อง ด้านสกัดหน้าและหลังมีความพิเศษกว่าหลังอื่น วางผังให้ด้านสกัดยาวกว่าปกติ และทำเป็นประตูขนานข้างด้วยหน้าต่าง

การทำฐานเป็นใต้ถุนโปร่งพบเพียงหลังเดียวคืออุโบสถวัดเพื่อสุธรรม ขณะที่อุโบสถวัดเจริญสุขารามและอุโบสถวัดเสด็จ ซึ่งปัจจุบันทำเป็นฐานปูนแล้ว แต่เดิมอาจเป็นใต้ถุนโปร่งก็ได้ เนื่องจากอุโบสถวัดเจริญสุขารามมีภาพถ่ายเป็นหลักฐานว่ามีการตีให้สูงขึ้นเพื่อหนีน้ำท่วม (ภาพที่ 152) และอุโบสถวัดเสด็จก็น่าจะเป็นการย้ายมาอยู่ด้านหลังอุโบสถใหม่ เนื่องจากที่ตั้งปัจจุบันอยู่ห่างจากลำน้ำเข้ามามาก ส่วนอุโบสถวัดกุฎีบางเค็มคือตัวอย่างชัดเจนแห่งเดียวที่สร้างเป็นฐานปูนแต่แรก

ภาพที่ 152 อุโบสถวัดเจริญสุขาราม

งานประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม

1. ส่วนเครื่องบนหลังคา ด้วยความที่อุโบสถไม้กลุ่มนี้เลียนตามแบบอาคารแบบไทยประเพณี จึงมีการประดับองค์ประกอบต่าง ๆ มาอย่างสถาปัตยกรรมต้นแบบ ได้แก่ การทำลวดลายหน้าบัน กรอบประดับเครื่องลายอง บางหลังมีการประดับสาหร่าย-รวงผึ้งบริเวณใต้หน้าบัน ทำแผงหน้าอุดประดับลวดลายบริเวณมุขหลังคาชั้นลด และทำคันทวยแกะสลักรับหลังคาตบสุดท้ายด้วย

ลวดลายหน้าบันของอุโบสถไม้กลุ่มนี้มีทั้งที่เป็นงานตามสมัยนิยมในระยษนั้นและงานแบบอิสระของช่างพื้นถิ่นที่ออกแบบเป็นรูปแบบเฉพาะ ซึ่งไม่อาจเทียบได้กับงานจากส่วนกลาง โดยแต่ละหลังมีรูปแบบเฉพาะที่แตกต่างกัน ตัวอย่างแรกคือการทำลวดลายฉลุเป็นพรรณพฤกษาใบเทศหรือเครือเถาแบบตะวันตกที่หน้าบันอุโบสถวัดเสด็จ¹⁰³ เทียบได้กับลวดลายหน้าบันอุโบสถวัดบางจะเกร็งที่กล่าวถึงไปแล้ว (ภาพที่ 153)

ภาพที่ 153 หน้าบันอุโบสถวัดเสด็จ

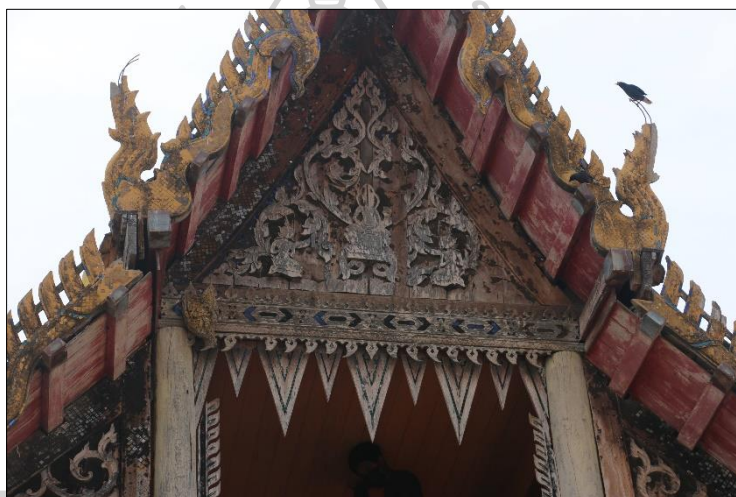
ขณะที่อุโบสถวัดเพื่อสุธรรม ซึ่งมีประวัติว่าเคลื่อนย้ายมาจากวัดสวนทุ้งร้างเมื่อราว พ.ศ. 2491 ลักษณะหน้าบันเป็นไม้แกะสลักประดับกระจกสี ขอบด้านล่างสุดทำเป็นแนวพื้นดินซึ่งเป็นองค์ประกอบที่พบมากในงานหน้าบันแกะสลักไม้แบบมาตรฐานสกุลช่างเพชรบุรี¹⁰⁴ ผสมผสานกับลวดลายมาตรฐานทำเป็นลายก้านขดและกระหนกเปลวแบบสมมาตร ตรงกลางทำตัวทับลายเป็นภาพ

¹⁰³ ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่าอุโบสถไม้วัดเสด็จควรสร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2434-2458 ก่อนที่สร้างอุโบสถใหม่ของวัดเมื่อ พ.ศ. 2458

¹⁰⁴ ดวงกมล บุญแก้วสุข, "ศิลปะสกุลช่างเพชรบุรี: งานปูนปั้นปัจจุบันย้อนอดีต" (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 300.

พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิ ขนาบข้างด้วยเทพนม (ภาพที่ 154) ที่มีรูปแบบคล้ายกับบนหน้าบันอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม ทั้งหมดนี้สะท้อนเค้าโครงสวดลายหน้าบันที่นิยมในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 มาแล้ว

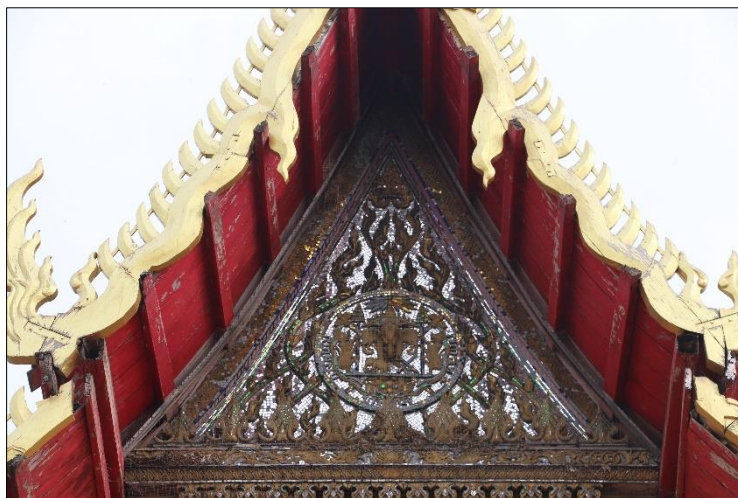
ด้านล่างของหน้าบันแกะสลักสาหร่าย-รวงผึ้งเป็นลวดลายต้น ๆ ฝีมือช่างพื้นบ้านที่คลี่คลายจากงานประเพณีแล้ว แต่ยังคงเค้าโครงสามเหลี่ยมของรวงผึ้งอย่างเห็นได้ชัด ส่วนบริเวณหน้าออกทำเป็นลายกระหนกเปลว และได้ขยายคามีการประดับคันทวยรูปนาค ซึ่งให้เห็นถึงความพยายามลอกเลียนแบบองค์ประกอบตามอย่างอาคารเครื่องก่อแบบไทยประเพณีอย่างเคร่งครัด

ภาพที่ 154 หน้าบันอุโบสถวัดเพื่อสุธรรม

กรณีของอุโบสถวัดกุฎิบางเค็ม ซึ่งมีประวัติว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. 2473 ในสมัยพระครูเกษมศุตคุณ (ชุ่ม) เป็นเจ้าอาวาส เพื่อแทนอุโบสถหลังเก่าที่ชำรุด¹⁰⁵ หน้าบันทำเป็นรูปเหรียญเงินตรามงกุฎสมัยรัชกาลที่ 4 และด้านหลังเป็นรูปตราแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ 5 แวดล้อมด้วยกระหนกเปลว แถบหน้ากระดานด้านล่างแทรกลวดลายมังกร ขณะที่ด้านบนประดับกระจัง ตามประวัติการสร้างพบว่างานทั้งหมดเป็นฝีมือของช่างในท้องถิ่น (ภาพที่ 155)

¹⁰⁵ ภูมิล้อมเพชรฯ, 182.

ภาพที่ 155 หน้าบันอุโบสถวัดกุฎีบางเค็ม

ส่วนอุโบสถวัดเจริญสุขาราม ถือเป็นตัวอย่างของงานฝีมือช่างพื้นบ้านที่ออกแบบอย่างอิสระ ระเบียบลวดลายหน้าบันไม่สามารถเทียบได้กับงานจากส่วนกลาง โดยทำเป็นภาพยันต์พระเจ้าห้าพระองค์ (ยันต์ห้า) แทรกภาพพระพุทธรูปอยู่ในกรอบซุ้มหน้านางคล้ายกับพระพุทธรูปชินราช แวดล้อมไปด้วยลายกระหนกและพญานาค ด้านบนสุดทำเป็นภาพกระบังหน้า แลบกระดานล่างสุดของหน้าบันปรากฏจารึกว่า “เสร็จ พ.ศ. ๒๕๐๓” คงเป็นปีที่ซ่อมสร้างอุโบสถหลังนี้ (ภาพที่ 156)

บริเวณใต้หน้าบันปรับจากการประดับสาหร่าย-รวงผึ้ง ทำเป็นแผงเจาะวงโค้ง (Arch) 3 วงทั้งด้านหน้าและหลัง ซึ่งน่าจะเป็นแรงบันดาลใจจากการประดับตกแต่งตามอิทธิพลศิลปะแบบตะวันตกที่เข้ามาผสมผสานในงานศาสนสถานมาแล้วในระยะเวลาก่อนหน้าไม่นาน โดยมีตัวอย่างคืออุโบสถวัดศรีสุริยวงศ์ จังหวัดราชบุรี ที่ใช้วงโค้งประดับระหว่างเสาพาไลของอาคารเช่นกัน

ภาพที่ 156 หน้าบันอุโบสถวัดเจริญสุขาราม

น่าสนใจว่าอุโบสถหลังนี้พบว่ามีความพยายามเลียนแบบองค์ประกอบต่าง ๆ ของอุโบสถแบบมาตรฐาน ก. ข. ค. มาประดับ ได้แก่ คันทวยไม้แกะสลักรับหลังคาตบสุดท้ายทำเป็นรูปหงส์ ซึ่งเหมือนกับคันทวยของอุโบสถแบบมาตรฐาน ก. (ภาพที่ 157) และการทำรูปเทพนมประดับอยู่ใต้หน้าบันด้านหน้า ก็เป็นรูปแบบการประดับตกแต่งที่พบได้ในอุโบสถแบบมาตรฐานเช่นกัน

ภาพที่ 157 คันทวยรูปหงส์ อุโบสถวัดเจริญสุขาราม (ซ้าย)
เทียบกับคันทวยรูปหงส์ วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน (ขวา)

ที่มา: ภูวดล ภูศิริ, “งานออกแบบสถาปัตยกรรมของพระพรหมพิจิตร (อุ ลากานนท์): ธุรกรรมแห่งอุดมการณ์
ชาตินิยม พ.ศ. 2475-2490” วิชาการสถาปัตยกรรม 74, (มกราคม-มิถุนายน 2565): 13.

2. ส่วนเรือน แม้จะมีแรงบันดาลใจจากอุโบสถแบบไทยประเพณีอยู่มาก ทว่าส่วนเรือนของอุโบสถไม้กลุ่มนี้ก็พบการสร้างอย่างเรียบง่าย ไม่ประดับซุ้มประตูหน้าต่างใด ๆ ดังมีตัวอย่างคืออุโบสถวัดเสด็จและวัดเพื่อสุธรรม

ขณะที่อุโบสถวัดเจริญสุขารามทำกรอบประตูเป็นซุ้มบรรพแถลงประดับช่อฟ้า ส่วนกรอบหน้าต่างทำเป็นซุ้มบันแถลงไม่ประดับช่อฟ้า ด้านในซุ้มบรรพแถลงดังกล่าวประดับลวดลายพระพุทธรูปปางมารวิชัยบนฐานบัว ข้างพระวรกายมีเศียรนาคแผ่ออกมาทั้ง 2 ข้าง ขนาบด้วยพระสาวกนั่งพนมมือเหมือนกันทั้งหมด (ภาพที่ 158) ซึ่งกรอบซุ้มนี้เป็นงานที่ได้รับอิทธิพลจากอุโบสถคอนกรีตแบบมาตรฐาน ก ข ค แล้วเช่นกัน

ภาพที่ 158 กรอบประตู (ซ้าย) และกรอบหน้าต่าง (ขวา) อุโบสถวัดเจริญสุขาราม

อย่างไรก็ดี การตกแต่งอุโบสถไม้กลุ่มนี้ยังพบแนวความคิดการออกแบบฝาเรือนที่เปลี่ยนแปลงไปจากคตินิยมเก่า โดยอุโบสถวัดกุฎิบางเค็ม ออกแบบให้มีความพิเศษด้วยการทำผนังไม้แกะสลักเป็นลวดลายและภาพเล่าเรื่องทั้งหลาย แต่ละแผงฝาบรรยายภาพเรื่องทศชาติชาดกและไซอิ๋ว (ภาพที่ 159) ซึ่งการทำภาพทศชาติชาดกนั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นการสืบเนื่องของความนิยมเขียนจิตรกรรมระหว่างช่องหน้าต่างภายในอุโบสถ ที่เปลี่ยนแปลงมาเป็นงานแกะสลักไม้ภาพเล่าเรื่องด้านนอกอาคาร ขณะที่กรอบซุ้มประตู-หน้าต่าง ทำเป็นกรอบสามเหลี่ยมด้านในแกะสลักไม้ลายก้านขด ทั้งหมดเป็นฝีมือช่างพื้นบ้าน

ภาพที่ 159 ภาพเล่าเรื่องบนแผงไม้ อุโบสถวัดกุฎิบางเค็ม

3. ส่วนฐาน ดังที่กล่าวไปแล้วว่าฐานปูนของอุโบสถวัดเสด็จและเจริญสุขารามเป็นงานที่ซ่อมสร้างขึ้นใหม่จึงไม่ได้นำมาศึกษาในครั้งนี้ จึงเหลือเพียงฐานของอุโบสถวัดกุฎิบางเค็ม ซึ่งเป็นงานที่

สร้างเพื่อรองรับผนังไม้แต่เริ่มแรก โดยมีการออกแบบวางผังของฐานพื้นอาคารอย่างซับซ้อน ทำเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ที่มีการยื่นกระเปาะออกมาตรงแนวรอยต่อระหว่างฝาเรือนแต่ละห้อง ซึ่งเกิดจากการพอกปูนหุ้มเสาเพื่อเพิ่มความมั่นคงของเสาเรือนอีกทีหนึ่ง (ภาพที่ 160)

ภาพที่ 160 ส่วนฐานของอุโบสถวัดกุฎีบางเค็ม

อุโบสถไม้รูปแบบนี้สามารถกำหนดอายุสมัยการสร้างได้ว่าอยู่ในช่วงครึ่งพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา แม้มีตัวอย่างในการศึกษาเพียง 4 หลัง และกระจายอยู่ต่างพื้นที่ ทว่าแต่ละหลังแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของรูปแบบและแนวคิดของช่างเป็นลำดับ จากการสร้างอาคารแบบพื้นถิ่นอย่างง่ายที่เลียนแบบการลดชั้นของหลังคาให้มีมุขยื่นออกมาด้านหน้า-หลัง ตามงานแบบไทยประเพณีที่อุโบสถวัดเสด็จ ก่อนไปสู่การพยายามเลียนแบบการสร้างตามอาคารเครื่องก่อแบบไทยประเพณีอย่างเคร่งครัด ด้วยการนำเอาองค์ประกอบต่าง ๆ มาประดับ แต่ยังคงเทคนิคดั้งเดิมอย่างการทำใต้ถุนโปร่งและการใช้ไม้เป็นวัสดุหลัก ดังมีตัวอย่างคืออุโบสถวัดเพื่อสุธรรม ส่วนพัฒนาการในช่วงท้ายสุดคือ อุโบสถวัดเจริญสุขาราม ที่ได้รับอิทธิพลจากงานร่วมสมัยจากส่วนกลาง คืออุโบสถแบบมาตรฐาน ก. ข. ค. ที่เข้ามามีบทบาทในพื้นที่แล้ว

ส่วนกรณีของอุโบสถวัดกุฎีบางเค็ม เป็นอาคารหลังพิเศษที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นหมุดหมายสำคัญของแนวคิดที่ปรับเปลี่ยนในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ จากการสร้างอุโบสถด้วยไม้เพราะข้อจำกัดด้านพื้นที่และทรัพยากร นำไปสู่การสร้างอุโบสถไม้เพื่อแสดงฐานะและทรัพยากรของชุมชนตลอดจนแสดงฝีมือของช่างในพื้นที่ ซึ่งนำไปสู่แนวคิดการสร้างอุโบสถไม้ขนาดใหญ่ขึ้นและใช้วัสดุเป็นไม้ราคาแพงที่ต่อเนื่องแนวคิดมาจนกระทั่งปัจจุบัน

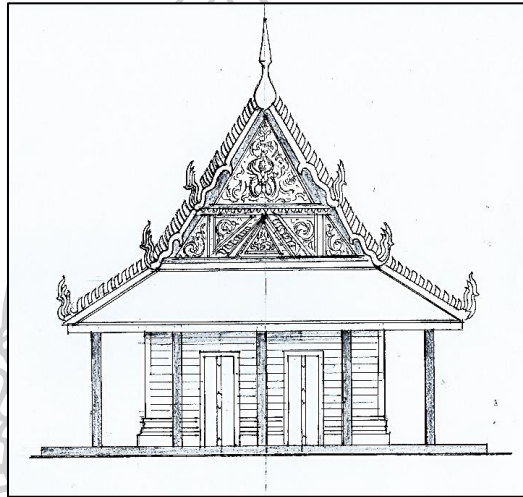
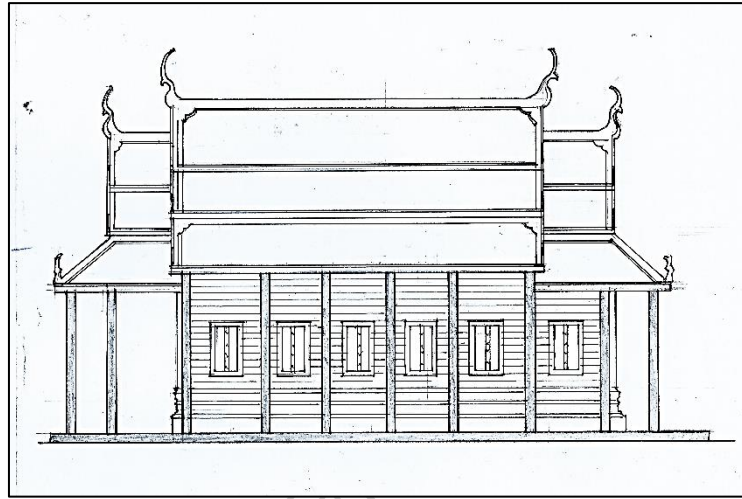
อุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น มีมุขโถงเฉพาะด้านหน้า

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

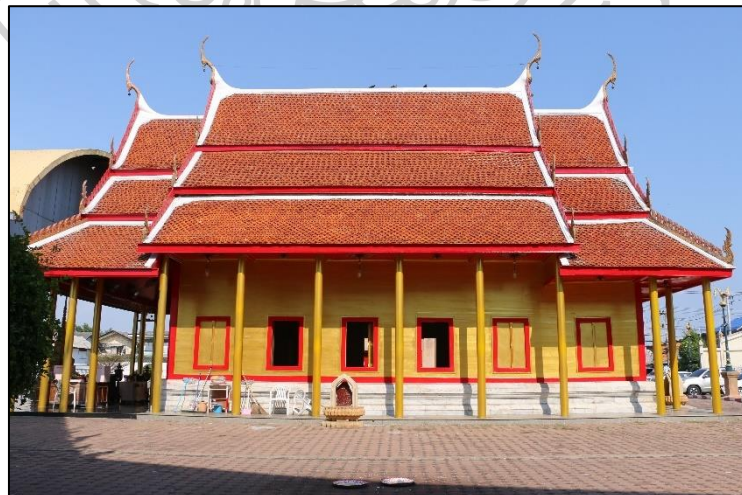
อุโบสถไม้กลุ่มนี้มีลักษณะคล้ายกับกลุ่มอาคารก่อนหน้าคือการสืบทอดรูปแบบจากอาคารไทยประเพณี ทว่าความแตกต่างคือการทำโถงโปร่งที่อยู่ภายใต้ชั้นลดหลังคาด้านหน้าเพียงด้านเดียว ทำให้โครงสร้างผนังด้านสกัดหน้าเริ่มต้นอยู่ตรงกับแนวของหลังคาต่อด้านบน ก่อให้เกิดเป็นพื้นที่ใช้งานและเปลี่ยนผ่านระหว่างภายนอก-ภายในด้านหน้าอุโบสถ ขณะที่ผนังสกัดหลังเลยยาวไปจนถึงแนวหลังคาลดชั้นด้านหลัง ภาพรวมจากด้านข้างอุโบสถจึงเห็นว่าการวางโครงสร้างหลังคาลดชั้นกันอย่างสมมาตร แต่ตัดห้องของส่วนเรือนด้านหน้าออกไป 1 ห้อง (ภาพที่ 161)

การทำชั้นลดหลังคาด้านหน้าเป็นโถงโปร่งเพียงฝั่งเดียวเช่นนี้ พบมาแล้วในอาคารเครื่องก่อที่กำหนดอายุได้ในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยมีตัวอย่างคือ อุโบสถวัดค้างคาว จังหวัดนนทบุรี อุโบสถวัดบางยี่ขัน กรุงเทพฯ และอุโบสถเก่าวัดใหญ่จอมปราสาท จังหวัดสมุทรสาคร ทั้งนี้ การเพิ่มเสาพาไลปีกนกล้อมรอบอุโบสถไม้บางหลังถือเป็นลักษณะเฉพาะที่ต่างออกไป แต่เค้าโครงอาคารโดยรวมยังเทียบเคียงได้กับอาคารเครื่องก่อดังกล่าว

สำหรับตัวอย่างอุโบสถไม้กลุ่มนี้พบในกลุ่มน้ำท่าจัน 1 หลัง คืออุโบสถวัดตีมหาชยาราม ทำหลังคาซ้อนชั้นลดหลั่นกัน 2 ชั้น 3 ตับ ล้อมรอบด้วยหลังคาพาไลปีกนก เป็นอาคารไม้ขนาดใหญ่ ผนังสูง แบ่งห้องเป็น 6 ห้อง (ภาพที่ 162) ขณะที่ในแถบบางตะบูน-บ้านแหลม กลุ่มน้ำเพชรบุรี พบตัวอย่าง 2 หลัง ได้แก่ อุโบสถวัดปากกลัด ทำหลังคาซ้อน 2 ชั้น 2 ตับ ล้อมรอบด้วยหลังคาพาไลปีกนก (ภาพที่ 163) และอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน สันนิษฐานว่าแต่เดิมคงมีรูปแบบเดียวกับอุโบสถวัดปากกลัด ทว่ามีการขยายพื้นที่ในอาคารภายหลัง โดยการนำฝาเรือนขยับไปประกอบปิดที่เสาพาไลด้านนอกแทน ส่งผลให้ไม่มีแนวเสาพาไลและเปลี่ยนส่วนค้ำยันเป็นคันทวย เกิดเป็นหลังคา 2 ชั้น 3 ตับ รูปลักษณะภายนอกจึงผิดไปจากหลังอื่น แต่ภาพรวมยังมีความเหมือนกัน คือส่วนเรือนมีจำนวนห้อง 4 ห้อง และห้องสุดท้ายทำเป็นผนังปิดทึบ (ภาพที่ 164)

ภาพที่ 161 ลายเส้นตัวอย่างอุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น มีมุขโถงเฉพาะด้านหน้า

ภาพที่ 162 อุโบสถวัดตึกมหาชยาราม

ภาพที่ 163 อุโบสถวัดปากกลัด

ภาพที่ 164 ด้านนอกอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน (ซ้าย) ด้านในอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน (ขวา)

งานประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม

1. ส่วนเครื่องบนหลังคา อุโบสถวัดตึกมหาชยารามมีหน้าบันเป็นไม้แกะสลัก เค้าโครงลายเป็นก้านขดใบเทศ ตรงกลางเป็นครุฑขุดนาค ขณะที่ได้กรอบหน้าบันเป็นงานที่น่าจะทำขึ้นหลังจากหน้าบันด้านบน เนื่องจากรายละเอียดของลายมีความต่างกัน โดยด้านหน้าแกะสลักเป็นรูปเจดีย์ทรงระฆังแวดล้อมด้วยลายก้านขด เจดีย์องค์นี้อาจสื่อถึงจุฬามณีเจดีย์¹⁰⁶ หรืออาจสื่อถึงเจดีย์ทรงระฆังที่ตั้งข้างอุโบสถ ขณะที่ได้กรอบหน้าบันด้านหลังทำภาพพุทธประวัติตอนปลงพระเกศาในกรอบสามเหลี่ยม (ภาพที่ 165) ซึ่งเป็นตอนที่นิยมนำมาประดับหน้าบันในสมัยรัชกาลที่ 5¹⁰⁷ ลงมา ดังมีตัวอย่างที่หน้าบันพระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

¹⁰⁶“อุโบสถไม้ เมืองสมุทรสาคร : สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน,” 73.

¹⁰⁷เรื่องเดียวกัน, 73.

ภาพที่ 165 หน้าบ้านด้านหลัง อุโบสถวัดติกมหาชยาราม

ขณะที่กลุ่มอุโบสถไม้ในกลุ่มน้ำเพชรบุรี หน้าบ้านเป็นงานฝีมือช่างในท้องถิ่นที่เกิดจากการบูรณะในระยะหลังมาแล้วทั้งสิ้น โดยอุโบสถวัดปากกลัด เป็นลายก้านขดที่ย้อนไปทำตามลวดลายสมัยอยุธยา เช่นเดียวกับอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน ที่หน้าบ้านเป็นลวดลายก้านขดขนาดใหญ่มีการจบลายที่ยอดแบบไม่สมมาตร ซึ่ว่าเป็นฝีมือช่างเมืองเพชรบุรีในระยะหลังมาแล้ว ตรงกลางทำเป็นรูปครุฑ แลบน้้ากระดานด้านล่างของหน้าบ้านทิศตะวันออกมีจารึกว่า “กาญจนภิเษก ร.๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงครองสิริราชย์สมบัติครบ ๕๐ ปี” (ภาพที่ 166) ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2539 คงเป็นช่วงที่ซ่อมแซมอุโบสถหลังนี้และอาจรวมถึงหน้าบ้านนี้ด้วย

ภาพที่ 166 หน้าบ้านอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน

นอกจากนี้ มีหลักฐานที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของงานช่างที่ปรากฏทั้งในอุโบสถวัดปากกลัด และวัดปากอ่าวบางตะบูน คือรายละเอียดและทรวดทรงของเครื่องลายอง ไม่ว่าจะเป็นการทางหงส์ เติตขึ้น ตัวหางด้านหลังบิดพริ้ว และการทำนาคสะดุ้งคุดคိုင် 2 ครั้งก่อนจบที่หางงไอยราเกี่ยวกับแป

ซึ่งระเบียบเช่นนี้เมื่อเทียบกับอุโบสถหลังอื่น ๆ แล้ว ยังไม่พบที่เหมือนกันเช่นนี้ จึงเป็นสิ่งที่อาจช่วยสนับสนุนถึงฝีมือกลุ่มช่างเดียวกัน (ภาพที่ 167)

ภาพที่ 167 เปรียบเทียบรายละเอียดของหางหงส์เครื่องล่ำยอง
อุโบสถวัดปากกลัด (ซ้าย) และวัดปากอ่าวบางตะบูน (ขวา)

2. ส่วนเรือน น่าสังเกตว่าอุโบสถไม้กลุ่มนี้สร้างขึ้นอย่างเรียบง่าย แม้จะได้อิทธิพลด้านรูปแบบหลังคามมาจากอาคารแบบไทยประเพณี แต่ส่วนเรือนไม่มีการประดับตกแต่งซุ้มประตู-หน้าต่าง

3. ส่วนล่าง ฐานปูนของอุโบสถวัดตึกมหาชยาราม ออกแบบเป็นฐานบัวคว่ำ-หงาย ขณะที่กลุ่มอุโบสถในกลุ่มน้ำเพชรบุรีที่หลงเหลือทั้ง 2 หลัง เป็นงานที่ถูกซ่อมแปลงมาแล้วจึงไม่ได้นำมาศึกษา

ประเด็นสืบเนื่องจากการศึกษารูปแบบกลุ่มอุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น

1. อุโบสถวัดตึกมหาชยาราม: การสืบเนื่องของอุโบสถไม้ในเมืองสาครบุรี

อุโบสถวัดตึกมหาชยาราม มีทรวดทรงเป็นอาคารขนาดใหญ่ ผนังสูง และทำโถงโปร่งด้านหน้า ซึ่งเทียบได้กับอาคารเครื่องก่อแบบไทยประเพณีบางหลังที่กำหนดอายุได้ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น อุโบสถเก่าวัดใหญ่จอมปราสาทที่อยู่ไม่ไกลกัน

ประกอบด้วยพระพุทธรูปประธานที่เป็นพระพุทธรูปหินทรายขนาดเล็ก พระศกเล็กเหมือนหนามขนุน สันชาฎิเป็นแผ่นใหญ่ปลายตัด และใบเสมารอบอุโบสถทำจากหินทรายแดงรูปเจี๊วด ขนาดกลาง ยอดทำเป็นลายดอกไม้สี่กลีบ โคนทำเป็นรูปดอกไม้ครึ่งดอก เอวทำเป็นตัวหางทั้ง 2 ข้าง (ภาพที่ 168) ถือเป็นงานในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อจากอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ ตามที่พิทยา บุนนาค กำหนดชื่อเรียกเสมากลุ่มนี้ว่าแบบปากใต้ระยะหลัง ซึ่งพบมากในแถบลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน¹⁰⁸ เป็นหลักฐาน

¹⁰⁸พิทยา บุนนาค, เสมา สีมา : หลักศิมาในศิลปะไทยสมัยอยุธยาช่วงหลังเสียกรุงครั้งแรกถึงครั้งหลัง และกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2551), 289.

สำคัญที่สอดคล้องกับการขยายตัวของเมืองมหาชัยในช่วงปลายอยุธยา บริเวณทำเลที่ตั้งของวัดที่อยู่ปากคลองมหาชัย และสนับสนุนการกำหนดอายุของวัดให้เก่าถึงสมัยอยุธยาตอนปลายตามข้อมูลประวัติด้วย

ภาพที่ 168 พระพุทธรูปประธาน (ซ้าย) และใบเสมาหินทรายแดง (ขวา) อุโบสถวัดดึกมหาชยาราม

ทว่าเมื่อพิจารณาผังบริเวณของวัดที่มีการสร้างเจดีย์ทรงระฆังองค์ใหญ่ที่มีการทำส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นลูกแก้วหลายชั้นซ้อนกัน ซึ่งกำหนดอายุได้หลังจากสมัยรัชกาลที่ 4 มาแล้ว และไม่ได้อยู่ในแนวแกนสมมาตรของอุโบสถ จึงเชื่อได้ว่ามีอุโบสถไม้สร้างขึ้นในตำแหน่งนี้ก่อนแล้ว ซึ่งอาจมีทรวดทรงเช่นนี้หรือแตกต่างก็ได้ แต่แน่นอนว่าคงถูกรื้อหรือมีการซ่อมแปลงเป็นอุโบสถไม้หลังปัจจุบันที่กำหนดช่วงเวลาก่อสร้างในระยะเดียวหรือหลังจากการสร้างป้อมวิเชียรโชฎก ซึ่งเป็นความเคลื่อนไหวสำคัญในแถบคลองมหาชัยช่วงรัชกาลที่ 3 ทั้งจากรูปแบบการทำเสาพาไลล้อมรอบอาคารหลักฐานศิลปกรรมที่ปรากฏในอุโบสถไม้ และการทำเจดีย์ทรงระฆังก็เป็นกระแสนิยมในช่วงเดียวกัน รวมถึงรูปแบบของพระพุทธรูปงานบ้านช่างหล่อ ประดิษฐานในวิหารจีน ซึ่งตั้งอยู่ด้านข้างอุโบสถด้วย อีกทั้งข้อสังเกตถึงการตีฝาผนังเป็นแนวนอนซึ่งพบความนิยมในกลุ่มน้ำทำเงินที่เหมือนกับกลุ่มอุโบสถไม้รูปแบบที่ 1 ที่มีอายุในสมัยรัตนโกสินทร์ น่าจะสะท้อนถึงการซ่อมสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25

2. อุโบสถไม้สกุลช่างเมืองเพชรบุรี

การพบอุโบสถไม้ที่มีรูปแบบเหมือนกันที่ยังหลงเหลืออยู่ 2 หลัง ได้แก่ วัดปากลาดและวัดปากอ่าวบางตะบูน ตั้งอยู่ไม่ไกลกันในย่านบางตะบูน และจากภาพถ่ายเก่าของอุโบสถวัดในกลาง ในบ้านแหลม ซึ่งถูกรื้อไปแล้วในปัจจุบัน ทำให้เชื่อได้ว่าเป็นฝีมือช่างกลุ่มเดียวกัน ดังนั้น นอกจากงานศิลปกรรมที่ประดับตกแต่งซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์กันแล้ว จึงควรนำหลักฐานแวดล้อมต่าง ๆ มาศึกษาวิเคราะห์ประกอบ เพื่อให้ได้ข้อสรุปทั้งด้านอายุและความสัมพันธ์ของอุโบสถไม้ทั้ง 3 หลังชัดเจนขึ้น

อุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน ตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางตะบูน พบหลักฐานคือเอกสารตรวจการคณะสงฆ์ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวถึงการเสด็จมาประทับแรมยังวัดใหม่ หรือวัดใหม่ปากอ่าว ซึ่งเป็นชื่อเดิมของวัดปากอ่าวบางตะบูน เมื่อ พ.ศ. 2458 โดยมีบันทึกถึงสภาพของวัดว่า “วัดนี้มีอุโบสถและธรรมศาลาเป็นหลักฐาน สร้างใหม่ หลังใหญ่โต อุโบสถทำด้วยไม้ไม้ใช้ก่อ เหมาะแก่ประเทศในตำบลนั้น”¹⁰⁹ แสดงว่าอุโบสถหลังนี้คงสร้างก่อนหน้าไม่นาน สัมพันธ์กับใบเสมาที่พบซึ่งมีขนาดและวัสดุเหมือนกับใบเสมาโหล¹¹⁰ กึ่งกลางของใบเสมาแกะสลักเป็นรูปกอดอกบัวบานขนาดด้วยดอกบัวตูม พัทธยา บุณนาค เรียกเสมากลุ่มนี้ว่า ‘สายอยุธยาเขมร บัวสามเหล่า’ ซึ่งพบความนิยมสร้างตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5-6¹¹¹ (ภาพที่ 169) รวมถึงการทำเจดีย์รอบอุโบสถ ซึ่งน่าจะเป็นเจดีย์บรรจุอัฐิ พบทั้งเจดีย์ทรงปราสาท เจดีย์ทรงเครื่อง และเจดีย์ทรงระฆัง ซึ่งบางองค์มีลวดลายปูนปั้นที่เป็นบัวกลุ่มใบอย่างเทศที่คลี่คลายมาจากใบอะแคนทัสแล้ว ทำให้กำหนดอายุได้ในช่วงรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา (ภาพที่ 170)

¹⁰⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ พ.ศ. 2455-2460, 509.

¹¹⁰ ใบเสมาชนิดนี้เรียกอย่างลำลองว่า ‘ใบเสมาโหล’ โดย น ญ ปากน้ำ หมายถึงใบเสมาทำจากหินครกหรือหินแกรนิต มีจุดเด่นคือการทำเป็นทรงเจดีย์ขนาดเล็ก ประดับลวดลายดอกไม้ 8 กลีบ ในแนวเดียวกันที่ยอด ออกและโคนของใบเสมา เวนเสมาทำเป็นเศียรนาคหรือตัวเหงาลดรูปที่คลี่คลายมาแล้วจากใบเสมาสมัยก่อนหน้า และบางครั้งพบว่าใช้เป็นลายใบไม้สะบัด ส่วนล่างของใบเสมาทำเป็นหน้ากระดานยัดสูงทำเป็นลายสานรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด มีการผลิตขึ้นเป็นจำนวนมากและมีรูปแบบหน้าตาเหมือนกันทั้งหมด โดยพบกระจายตามวัดที่สร้างขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5-6 ดูเพิ่มเติมที่ พัทธยา บุณนาค, *เสมา สีมา ใบสีมาสมัยกรุงเทพ*, 205.

¹¹¹ พัทธยา บุณนาค, *เสมา สีมา : ใบเสมาสมัยกรุงเทพ* (กรุงเทพฯ: เอ็มแอนด์เอ็มเลเซอร์พริ้นต์, 2560), 206.

ภาพที่ 169 ใบเสมาวัดปากอ่าวบางตะบูน

ภาพที่ 170 เจดีย์รายรอบอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน

แม่อุโบสถจะสร้างขึ้นในราวทศวรรษ 2450 ทว่าพระพุทธรูปประธานด้านในเป็นพระพุทธรูปแบบรัชกาล สมัยรัตนโกสินทร์ ที่ได้แรงบันดาลใจจากพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยหมวดใหญ่ คงเป็นพระประธานองค์ใหม่ที่นำมาประดิษฐานภายหลัง ดังจารึกปีที่สร้างที่ฐาน พ.ศ. 2470 (ภาพที่ 171-172)

ภาพที่ 171 พระประธานในอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน

ภาพที่ 172 จารึกที่ฐานพระประธานในอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน

อุโบสถไม้อีกหลังซึ่งมีรูปแบบเดียวกัน คืออุโบสถวัดปากกลัด ตั้งอยู่ระหว่างปากคลองลัดยี่สาร เชื่อมต่อกับคลองบางตะบูน (แม่น้ำเพชรบุรี) กับคลองยี่สารเก่า อยู่ถัดจากวัดปากอ่าวบางตะบูนไม่ไกล พระพุทธรูปประธานด้านในกำหนดอายุได้ในสมัยสมัยรัตนโกสินทร์ และจากใบเสมาหินแกรนิตขนาดเล็กที่กรอบอุโบสถไม้บ่งบอกว่าสถาปนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 (ภาพที่ 173)

ภาพที่ 173 ใบเสมา วัดปากกลัด

ส่วนอุโบสถเก่าวัดในกลาง รื้อไปแล้วเมื่อ พ.ศ. 2540 จากภาพถ่ายเก่าเป็นอาคารไม้ขนาด 4 ห้อง ห้องสุดท้ายปิดทึบ รูปแบบอาคารเหมือนกับอุโบสถวัดปากกลัดในปัจจุบันอย่างยิ่ง ส่วนหน้าบันไม้ประดับตกแต่ง เป็นการตีเพียงแผงไม้เรียบ กรอบทำเป็นเครื่องลายอง (ภาพที่ 174) เป็นตัวอย่างที่ทำ

ให้เชื่อว่าหน้าบันของอุโบสถอีก 2 หลัง แต่เดิมคงเป็นแผงไม้เรียบเช่นกัน เนื่องจากลวดลายหน้าบันในปัจจุบันเป็นงานที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 26 แล้ว

ภาพที่ 174 อุโบสถเก่าวัดในกลาง

ที่มา: วัดในกลาง, เข้าถึงเมื่อ 28 ธันวาคม 2565, เข้าถึงได้จาก

<http://jamineepura.blogspot.com/2012/04/blog-post.html>

ในคราวที่อุโบสถวัดในกลางมีการขุดหลุมลูกนิมิตและพบโบราณวัตถุที่กำหนดอายุได้ตั้งสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นจำนวนมาก จึงมีผู้กำหนดอายุอุโบสถไม้ของวัดในกลางว่าคงมีมาแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น¹¹² ทว่าพระประธานในอุโบสถวัดในกลางเป็นพระพุทธรูปงานบ้านช่างหล่อ ศิลปะรัตนโกสินทร์ (ภาพที่ 175) จึงเชื่อว่าอายุของอุโบสถวัดในกลางคงมีการสร้างใหม่ในราวพุทธศตวรรษที่ 25 บริเวณอุโบสถเดิมที่น่าจะเป็นไม้เช่นเดียวกัน ดังที่พบใบเสมาหินทรายแดงแบบอัมพวาเป็นหลักฐาน และสอดคล้องกับมุขปาฐะของวัดและชุมชนที่ว่าพระเจ้าตากสินทรงโปรดให้เรือพระที่นั่งจากกรุงศรีอยุธยามาปลูกที่วัดในกลาง

¹¹² สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, รายงานสำรวจวัดในกลาง (ม.ป.ท., 2540), 3.

ภาพที่ 175 พระพุทธรูปในอุโบสถเก่าวัดในกลาง

ที่มา: สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, รายงานสำรวจวัดในกลาง (ม.ป.ท., 2540), 6.

ดังนั้น จากหลักฐานต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาช่วยสนับสนุนว่าอุโบสถไม้ทั้ง 3 หลังนี้เป็นงานร่วมสมัยกัน ที่ออกแบบและสร้างอยู่บริเวณบ้านแหลม-บางตะบูน โดยกลุ่มช่างเพชรบุรี ในช่วงทศวรรษ 2450

อุโบสถไม้กลุ่มนี้แบ่งการกำหนดอายุออกจากกัน กล่าวคืออุโบสถวัดติกรมหาชยาราม ในลุ่มน้ำท่าจีนอาจมีอายุเก่าช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ก่อนมีการซ่อมในพุทธศตวรรษที่ 25 ส่วนกลุ่มอุโบสถไม้สกุลช่างเพชรบุรี มีอายุร่วมกันอยู่ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งทั้งสองไม่น่าจะมีความเกี่ยวข้องทางด้านรูปแบบ แต่เป็นการจำลองอาคารแบบเครื่องก่อมาโดยลดทอนบางส่วน เช่น กรอบประตู-หน้าต่าง ตามเทคนิคของช่างพื้นบ้าน

อีกทั้งยังมีประเด็นน่าสนใจว่าทำเลที่ตั้งของอุโบสถไม้กลุ่มนี้มักเป็นพื้นที่ที่มีการตั้งชุมชนขนาดใหญ่หรือมีความสำคัญของลุ่มน้ำ เช่น วัดติกรมหาชยาราม ที่ปากคลองมหาชัย วัดปากอ่าวบางตะบูน ที่ปากแม่น้ำเพชรบุรี และวัดในกลาง ศูนย์กลางของแถบบ้านแหลม ซึ่งขนาดและฐานะของชุมชนย่อมมีส่วนสำคัญต่อการสร้างอุโบสถตามแบบไทยประเพณีที่มีขนาดกลางถึงใหญ่ และมีการประดับตกแต่งมาก โดยเฉพาะส่วนของเครื่องบนหลังคาที่มีการบูรณะเพิ่มเติมโดยตลอด

กลุ่มที่ 4 กลุ่มอุโบสถไม้ที่ทำมุขลดยื่นด้านหน้า

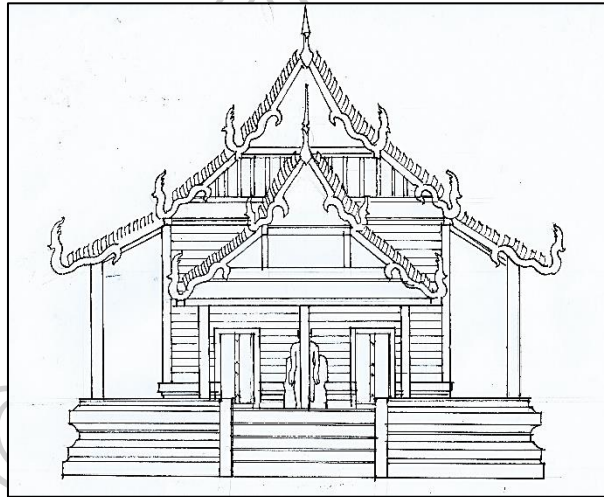
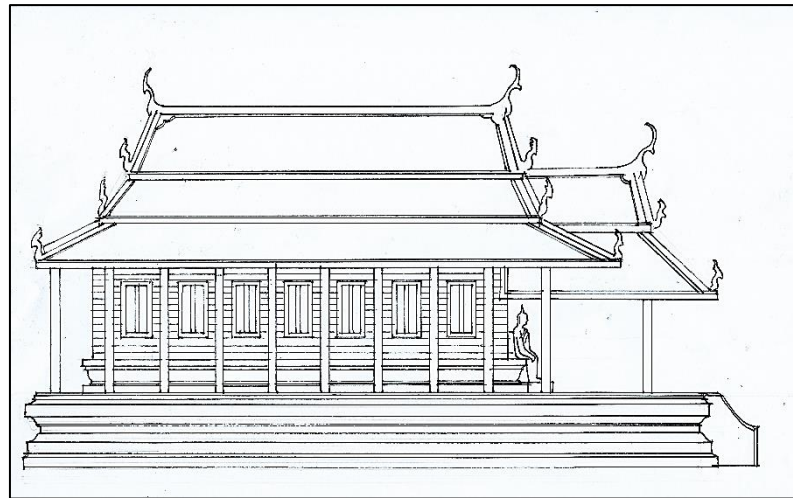
รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

รูปแบบโดยรวมของของอุโบสถกลุ่มนี้ยังเป็นอาคารทรงโรง แต่มีลักษณะพิเศษคือการเพิ่มมุขลดยื่นยาวออกมาด้านหน้า และทำฟาโลล้อมรอบอาคาร ซึ่งโครงสร้างหลังคาของมุขลดไม่ได้สัมพันธ์กับโครงสร้างหลังคาของอาคารหลัก (ภาพที่ 176) โดยอุโบสถไม้รูปแบบนี้พบ 2 หลัง ได้แก่ วัดกลางอ่าแก้ว จังหวัดสมุทรสาคร (ภาพที่ 177-178) และวัดในปากทะเล จังหวัดเพชรบุรี (ภาพที่ 179-180)

อุโบสถไม้แบบมีมุขลดยื่นด้านหน้าสามารถเทียบเคียงรูปแบบได้กับกลุ่มอาคารทรงตึกมีมุขโถงเป็นมุขยื่นที่ปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น วิหารวัดบันไดหิน จังหวัดลพบุรี หรือกลุ่มอาคารทรงตึกมีมุขโถงเป็นมุขยื่นในแถบกรุงเทพฯ และปริมณฑล ซึ่งกำหนดอายุราวสมัยอยุธยาตอนปลาย¹¹³ อย่างไรก็ตาม การทำมุขยื่นออกมาด้านหน้าอาคารในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ยังเป็นสิ่งที่ไม่สามารถยืนยันได้ว่าคงรูปแบบมาแต่ต้น หรือเป็นการเพิ่มเติมในภายหลัง และขณะเดียวกัน การสร้างอาคารที่มีมุขโถงยื่นด้านหน้าก็มีการสืบเนื่องมาอย่างสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย ดังมีตัวอย่างที่วิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม ที่มีการเพิ่มโถงด้านหน้าในสมัยรัชกาลที่ 4 และอุโบสถวัดชัยพฤกษ์มาลาราชวรวิหาร ที่มีประวัติการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 4 เช่นกัน

กรณีหลังคาของอุโบสถวัดกลางอ่าแก้ว ทำเป็น 3 ตับ ไม่ลดชั้น หลังคาตบสุดท้ายทำปึกนกล้อมรอบอาคาร ด้านหน้าแยกเป็นมุขลดใต้ช้อยยื่นออกมา เกิดเป็นหน้าบัน 2 ชั้นซ้อนกัน โดยที่หน้าบันประธานมีขนาดเท่ากับตบหลังคาคำนบนสุด ส่วนหลังคาของอุโบสถวัดในปากทะเล ทำเป็น 2 ตับ ไม่ลดชั้น ด้านหน้าเป็นมุขยื่นออกมาต่างหาก แต่มีระดับสูงจนเกือบเท่ากับจั่วของหลังคาหลัก (จากภาพถ่ายเก่าพบว่าแต่เดิมหลังคามุขโถงอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าปัจจุบัน) จึงมีหน้าบันด้านหน้าเพียงชั้นเดียว ทำให้ภาพรวมคล้ายกับการยื่นหลังคาซ้อนชั้นแบบอาคารไทยประเพณี

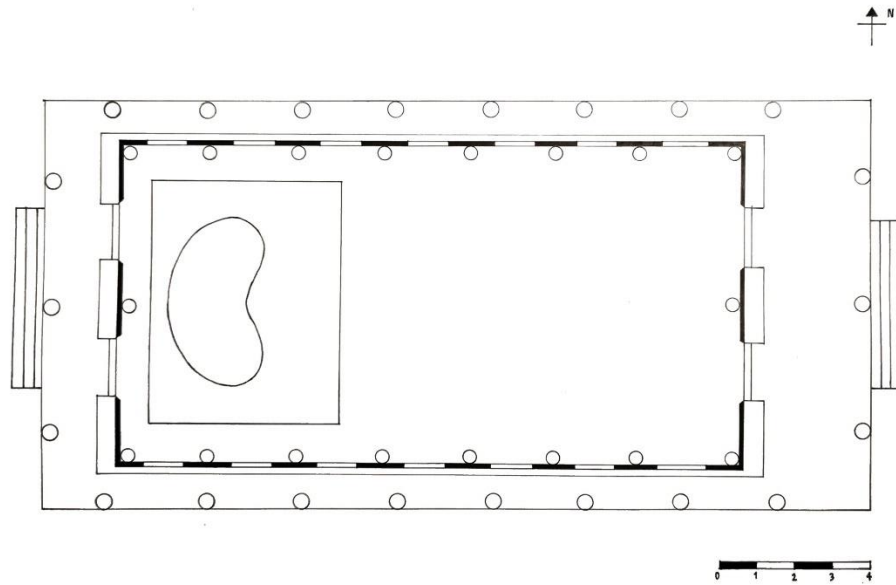
¹¹³ อยุธยาในย่านกรุงเทพฯ : ศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง, 219-221.

ภาพที่ 176 ลายเส้นตัวอย่างของอุโบสถไม้แบบที่ทำมุขลดยื่นด้านหน้า

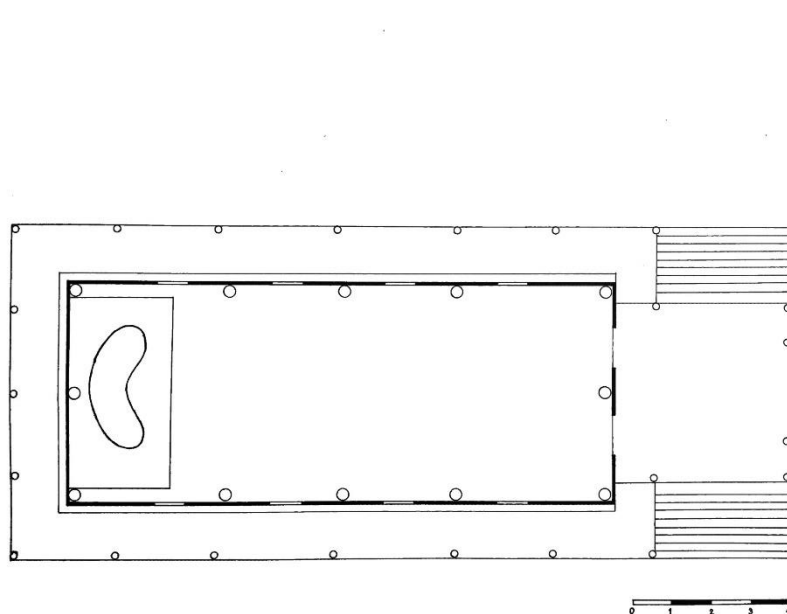
ภาพที่ 177 อุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว

ภาพที่ 178 ผังพื้นอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว

ภาพที่ 179 อุโบสถวัดในปากทะเล

ภาพที่ 180 ผังพื้นอุโบสถวัดในปากทะเล

ส่วนเรือนของอุโบสถวัดกลางอ่างแก้วมีขนาด 7 ห้อง ตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูนเป็นฐานบัวคว่ำ-หงาย 2 ชั้น ทั้ง 2 ฐานมีลักษณะเป็นฐานบัวสูงกว่าระดับพื้น โดยฐานชั้นล่างทำหน้าที่รับตัวอาคารและแนวพาไลทั้งหมด ขอบของฐานตั้งแต่ชั้นบัวหงายสูงขึ้นมาเสมือนเป็นผนังกันตกเตี้ย ๆ รอบทางเดินพาไล ขณะที่ฐานชั้นที่ 2 สูงกว่าระดับพื้นชั้นมารับกระเบื้องผนังไม้ของอาคาร ขณะที่ส่วนเรือนของอุโบสถวัดในปากทะเลมีขนาด 4 ห้อง ตั้งอยู่บนฐานปูนยกสูงที่เกิดจากการบูรณะในภายหลังแล้ว

งานประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม

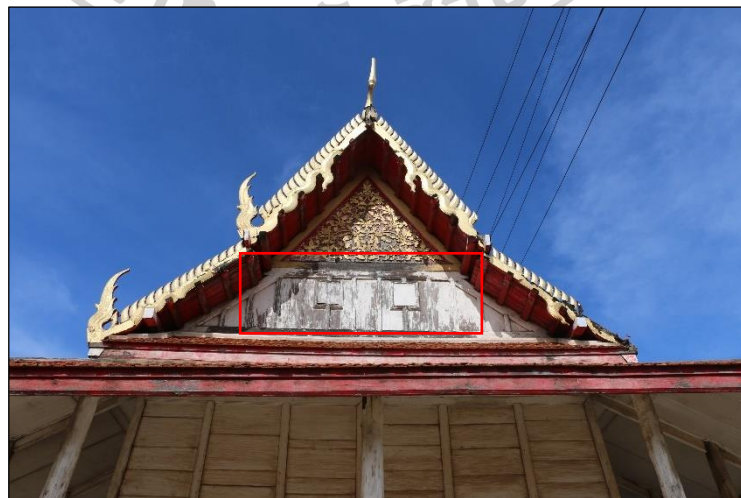
ส่วนเครื่องบนหลังคา อุโบสถไม้ทั้ง 2 หลัง ประดับตกแต่งส่วนบนด้วยเครื่องลำยองและลวดลายหน้าบัน โดยสำหรับอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว หน้าบันทั้งด้านหน้าและหลังทำเป็นแผงไม้แกะสลักลวดลายดอกพุดตาน-ใบเทศ โดยน่าสังเกตว่าระเบียบการผูกลายก้านแย่งโดยมีดอกพุดตานเป็นประธานและแตกก้านเป็นดอกพุดตานบริวารรอบ ๆ ของหน้าบันวัดกลางอ่างแก้ว (ภาพที่ 181) แสดงให้เห็นถึงลวดลายที่เทียบเคียงได้กับงานช่างจากกรุงเทพฯ เช่น หน้าบันอุโบสถและวิหารพระพุทธไสยาสวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 (ภาพที่ 182) ประกอบกับการทำบัญชีหรือช่องหน้าต่างขนาดเล็กใต้หน้าบันด้านหลัง (ภาพที่ 183) ซึ่งชวนให้นึกถึงองค์ประกอบเดียวกันนี้ในอาคารหลายหลังที่มีอายุในช่วงธนบุรีถึงต้นรัตนโกสินทร์ เช่น อุโบสถวัดอินทาราม และพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง

ภาพที่ 181 หน้าบ้านอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว

ภาพที่ 182 หน้าบ้านวิหารพระพุทธไสยาส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทำเป็นลายพุดตานใบเทศ

ภาพที่ 183 ช่องบัญชาชไรต์หน้าบ้าน อุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว

ขณะที่หน้าบ้านของมุขโถงด้านหน้าของอุโบสถ แกะสลักไม้เป็นรูปพระเกี้ยวหรือจุลมงกุฏ ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า มีฉัตร 5 ชั้นตั้งขนาด 2 ข้าง รอบนอกทำเป็นลายก้านขดต่อกันขึ้นไปจนจรดยอด มีลายอย่างเทศผสมผสาน (ภาพที่ 184) ด้านล่างใต้หน้าบ้านทำเป็นลายแผงเต็มพื้นที่ ใช้ลายประจายามเป็นประธานแยกออกเป็นก้านขดม้วนเข้า-ออก ส่วนช่องอุตทั้งสองข้างทำเป็นลายพรรณพฤกษา

รูปพระเกี้ยวหรือจุลมงกุฏขนาดด้วยฉัตรนี้ คือตราพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีข้อสังเกตประการหนึ่งถึงรูปแบบตราที่ปรากฏบนหน้าบ้าน กล่าวคือหากถอดแบบมาจากตราพระราชลัญจกร ควรจะมีรูปสมุดตำราและพระแว่นสุริยกานต์เพชรซึ่งขนาดถัดออกมาจากฉัตร 2 ข้าง ทว่ากลับเหมือนกับตราจุลมงกุฏในเหรียญเงิน ‘ตราจุลมงกุฏ-พระแสงจักร’ ซึ่งเป็นเหรียญที่ผลิตจากโรงษาปณ์สิทธิการ ขึ้นมาใช้หมุนเวียนในราชอาณาจักรครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2412 จึงสันนิษฐานว่าตราพระเกี้ยวบนหน้าบ้านมุขลดน่าจะสัมพันธ์กับเหตุการณ์การเสด็จของรัชกาลที่ 5 มาเปิดสุขาภิบาล ท่าฉลอม ใน พ.ศ. 2448 ช่วงเดียวกับที่อุโบสถหลังนี้กำลังสร้างอยู่ โดยยึดแบบตามเหรียญกษาปณ์ที่ออกใช้ในสังคม (ภาพที่ 185)

ภาพที่ 184 หน้าบ้านมุขโถง อุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว

ภาพที่ 185 ตราพระราชลัญจกร รัชกาลที่ 5 (ซ้าย)

ที่มา: รัชกาลที่ 5 ทรงใช้พระราชลัญจกร “พระเกี้ยว” จุลมงกุฏครั้งแรกเมื่อใด, เข้าถึงเมื่อ 25 มีนาคม 2566, เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_76741

เหรียญเงิน ตราจุลมงกุฏ-พระแสงจักร (ขวา)

ที่มา: กรมธนารักษ์, เหรียญเงิน ตราจุลมงกุฏ-พระแสงจักร, เข้าถึงเมื่อ 25 มีนาคม 2566 เข้าถึงได้จาก <https://www.treasury.go.th/th/coin-k5-1/>

กรณีของอุโบสถวัดในปากทะเล สามารถศึกษาได้เฉพาะหน้าบันของมุขโถง เนื่องจากหน้าบันของอาคารหลักจากภาพถ่ายเก่าไม่มีการประดับตกแต่งใด ๆ โดยหน้าบันมุขโถงนี้ แกะสลักเป็นภาพเทวดาอุ้มสิ่งของอยู่ในกรอบซุ้มเรือนแก้ว ด้านล่างเป็นภาพไก่อี 2 ตัวหันหน้าเข้าหากัน รอบข้างผูกสายเป็นพรรณพฤกษาออกปลายจั่วเป็นพญานาคหันหน้าเข้าหากัน โดยจากบันทึกการสำรวจแหล่งโบราณสถานและโบราณคดี อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรี กล่าวว่าที่ประตูดุโบสถมีจารึกว่า “ปฏิสังขรณ์ใหม่ เมื่อปีระกา เบ็ญจศก เดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ พุทศศักราช ๒๔๗๖” จึงมีการวิเคราะห์ว่าภาพไก่อีที่หน้าบันสื่อถึงปีระกา และเทวดาอุ้มหม้อน้ำนั้นหมายถึงหลวงพ่อดูม เจ้าอาวาสของวัดในขณะนั้น โดยใช้การอุ้มที่ออกเสียงคล้ายคำว่าดูลมมาใช้เป็นสัญลักษณ์¹¹⁴ (ภาพที่ 186)

อย่างไรก็ดี ผู้ศึกษามีความเห็นที่ต่างออกไป เนื่องจากลวดลายของเทวดามีเค้าโครงที่คล้ายกับหน้าบันของอุโบสถแบบมาตรฐาน ก. ข. ค. ที่ออกใช้ใน พ.ศ. 2483 ทำเป็นภาพพระอรุณเทพบุตรอยู่ในกรอบซุ้มเรือนแก้ว ด้านล่างทำเป็นลายกระหนกสะบัดออก เช่น อุโบสถวัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน (ภาพที่ 187) จึงกำหนดอายุของส่วนต่อเติมนี้ได้ในช่วงท้ายของพุทธศตวรรษที่ 25 มาแล้ว ซึ่งปีตามจารึกอาจไม่ได้บ่งบอกถึงการทำหน้าบันก็ได้

¹¹⁴สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรี, แหล่งโบราณสถานและโบราณคดี อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี, 47.

ภาพที่ 186 หน้าบันมุขโถง อุโบสถวัดในปากทะเล

ภาพที่ 187 หน้าบันอุโบสถวัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน

ที่มา: ภูวดล ภูศิริ, “งานออกแบบสถาปัตยกรรมของพรหมพิจิตร (อุ ลากานนท์) : ระบุธรรมแห่งอุดมการณ์ชาตินิยม พ.ศ. 2475-2490,” *วิชาการสถาปัตยกรรมศาสตร์*, 74 (มกราคม-มิถุนายน 2565), 13.

อนึ่งหน้าบันของอุโบสถวัดในปากทะเลอาจเป็นภาพของเทวดาเชิญพานผ้าไตร หนึ่งในเครื่องอัฐบริขารสำหรับภิกษุ ซึ่งก็ดูสอดคล้องกับหน้าที่ของอุโบสถที่ใช้ประกอบพิธีอุปสมบท

ส่วนเรือน อุโบสถไม้กลุ่มนี้ยังคงสร้างอย่างงานพื้นถิ่นที่ใกล้เคียงกับบ้านเรือนอาศัย จึงไม่พบการประดับตกแต่งซุ้มประตู-หน้าต่าง

ส่วนฐาน ของอุโบสถไม้ทั้ง 2 หลังแตกต่างกัน โดยฐานของอุโบสถวัดในปากทะเลเป็นเครื่องก่อที่เชื่อว่าบูรณะใหม่จากไต้ถุนโปรง ส่วนฐานของอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว เป็นฐานก่อ 2 ชั้น ทำเป็นฐานบัวคว่ำ-หงาย ซึ่งเป็นงานที่สร้างขึ้นมาแต่แรกพร้อมกับการสร้างอุโบสถ (ภาพที่ 188)

ภาพที่ 188 ฐานซ้อนชั้นของอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว

ประเด็นสืบเนื่องจากการศึกษารูปแบบกลุ่มอุโบสถไม้ที่ทำมุขลดยื่นด้านหน้า

1. ศิลปกรรมแวดล้อมและข้อสันนิษฐานอายุสมัยของอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว

อุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว แต่เดิมเชื่อว่าเป็นงานที่สร้างใกล้เคียงกับปีที่สร้างวัดเมื่อ พ.ศ. 2410 หรือหลังจากนี้เล็กน้อย¹¹⁵ แต่การพบหลักฐานประวัติของขุนสมุทรสมณิรัตน์ จึงพบว่ามี การสร้างอุโบสถขึ้นใหม่เนื่องจากอุโบสถเก่าชำรุดจนใช้การไม่ได้ ก่อนท่านได้เป็นกำนันเมื่อ พ.ศ. 2444 โดยใช้ระยะเวลาการสร้างนาน 15-16 ปี จึงแล้วเสร็จ¹¹⁶ ทำให้การกำหนดอายุสมัยของอุโบสถไม้หลังนี้ย่อมสร้างขึ้นอยู่ในช่วงท้ายของรัชกาลที่ 5 ถึงต้นรัชกาลที่ 6 แล้ว ทั้งนี้ นอกจากงานประดับตกแต่งที่แสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดกับงานทางเมืองหลวงแล้ว ภายในเขตพุทธาวาสยังมีหลักฐานแวดล้อมอีกหลายอย่างที่ควรศึกษาและเสนอประเด็นน่าสนใจของวัดกลางอ่างแก้ว

พระพุทธรูปในอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว เป็นหมู่พระพุทธรูปประดิษฐานบนฐานชุกชีเดียวกัน ใช้หินทรายเป็นวัสดุ พระพุทธรูปประธานมีขนาดใหญ่ รูปแบบจัดอยู่ในสมัยอยุธยาตอนต้น แวดล้อมด้วยพระอันต์ขนาดเล็ก (ภาพที่ 189) ซึ่งรูปแบบศิลปะของพระพุทธรูปและรูปแบบการประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นหมู่บนฐานชุกชีรวมขนาดใหญ่ แสดงให้เห็นถึงกลิ่นอายของความนิยมในสมัยอยุธยาอย่างยิ่ง ทำให้เชื่อว่าคงมีวัดเก่าที่มีอายุถึงสมัยอยุธยาอยู่ตรงนี้มาก่อน เนื่องจากทำเลที่ตั้งริมฝั่งน้ำท่าจีน ไม่ไกลจากวัดใหญ่จอมปราสาท ศูนย์กลางของเมืองท่าจีน โดยหมู่พระพุทธรูปทั้งหมดผ่านการซ่อมในคราวสร้างอุโบสถใหม่ และมีการบูรณะครั้งหลังคือเมื่อ พ.ศ. 2535 ตามจารึกที่พบใน

¹¹⁵“อุโบสถไม้ เมืองสมุทรสาคร : สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน,” 78.

¹¹⁶รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ทำฉลอม ท่าจีน มหาชัย, 295.

อุโบสถ ขณะที่พระพุทธรูปปางป่าลิไลย์ด้านหน้า พระพักตร์เป็นงานสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งคงสร้างขึ้นพร้อมกับอุโบสถหลังนี้

ภาพที่ 189 หมู่พระพุทธรูปในอุโบสถวัดกลางอ่าแก้ว

แม้รอบอุโบสถจะไม่พบร่องรอยของซุ้มเสมา แต่มีข้อมูลว่าใบเสมาเดิมของอุโบสถไม่ย้ายไปปิดรอบอุโบสถหลังใหม่ที่สร้างเป็นเครื่องก่อ โดยมีรูปแบบเป็นใบเสมาหินแกรนิตขนาดเล็ก มีลวดลายกอบัวด้านใน (ภาพที่ 190) คล้ายกับที่พบในอุโบสถวัดปากอ่าวบางตะบูน ซึ่งก็มีอายุสอดคล้องกับการสร้างวัดและอุโบสถหลังนี้

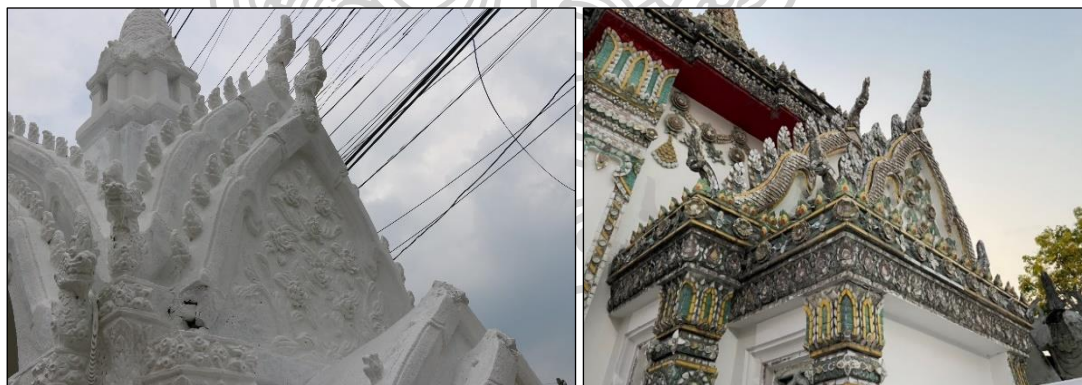

ภาพที่ 190 ใบเสมาอุโบสถวัดกลางอ่าแก้ว

ที่มา: รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ท่าฉลอม ท่าจีน มหาชัย, 178

ความพิเศษที่ไม่ค่อยพบในอุโบสถไม้ที่ทำการศึกษาคือการสร้างกำแพงแก้วล้อมรอบอุโบสถ โดยกำแพงแก้วของวัดกลางอ่าแก้วสร้างขึ้นพร้อมกับอุโบสถ วางผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเพิ่มมุม มีการทำซุ้มประตูทั้ง 4 ด้าน ซุ้มด้านข้างเยื้องถัดขึ้นมาทางด้านหน้า เพื่อให้ตรงกับแนวมุขโถงด้านหน้าของอุโบสถ ด้านหน้าของอุโบสถวัดกลางอ่าแก้วมีพื้นที่ว่างเหลือมากกว่าด้านหลัง สันนิษฐานว่าอาจเคยมีสิ่งก่อสร้าง เช่น เจดีย์หรือซุ้มเสมา ซึ่งไม่ปรากฏแล้วในปัจจุบัน เนื่องจากพื้นมีการถมและเทพื้นใหม่

รูปแบบศิลปะของซุ้มทั้งหมดทำเป็นซุ้มแบบบันแถลงจตุรมุขยอดประดับเจดีย์ทรงต่าง ๆ อาจเพื่อแสดงความต่างทางฐานะาศักดิ์ของทางเจ้าเขตพุทธาวาส โดยซุ้มด้านหน้าอุโบสถทำเป็นซุ้มซ้อนชั้นยอดเป็นเจดีย์ทรงปราสาท ด้านข้างทำเป็นซุ้มไม้ซ้อนชั้น ยอดเป็นเจดีย์ทรงเครื่อง ส่วนด้านหลังทำเป็นซุ้มซ้อนชั้น แต่ไม่ประดับยอด ส่วนรูปแบบของซุ้มด้านหน้าทำเป็นช่องโปร่ง ด้านข้างทำทึบมีหน้าบันลายพรรณพฤกษาอย่างเทศ อิทธิพลตะวันตก กรอบหน้าบันทำเป็นปูนปั้นรูปนกเง่า คล้ายกับซุ้มประตูวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (ภาพที่ 191)

ภาพที่ 191 ซุ้มประตูยอดปราสาทของกำแพงแก้ว วัดกลางอ่าแก้ว (ซ้าย)

ซุ้มประตู วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (ขวา)

นอกจากนี้ ประเด็นน่าสนใจคือผู้อุปถัมภ์วัด คือขุนสมุทรธานีรัตน์ กำนันตำบลท่าฉลอม ซึ่งเป็นคนเดียวกับวัดแหลมสุวรรณาราม ทำให้มีรูปแบบงานศิลปะที่คล้ายกันหลายจุด เป็นต้นว่า ลวดลายหน้าบันที่ได้แรงบันดาลใจจากลวดลายหน้าบันจากงานช่างหลวงของวัดในกรุงเทพฯ และ กรอบหน้าบันรูปนกเง่า รวมถึงการทำฐานปูนซ้อนกัน 2 ชั้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนวิธีการสร้างอาคาร

อุโบสถในที่ราบน้ำท่วมถึง จากใต้ถุนโปร่งเป็นการเพิ่มความสูงของระดับพื้นภายในผ่านการยกฐานปูนแทน

2. อุโบสถวัดในปากทะเล: ประเด็นด้านอายุและรูปแบบดั้งเดิม

ภาพถ่ายในบันทึกของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรี แสดงให้เห็นว่าอุโบสถวัดในปากทะเลมีการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบ โดยในปัจจุบัน นอกจากมีการติดขึ้นมาจากระดับพื้นเดิมแล้ว ยังมีกมุขโถงและหลังคาจากเดิมที่ดูแยกโครงสร้างกับส่วนหลังคาหลัก ขึ้นไปเสมอกับหลังคาพาไลปีกนกของอาคารหลัก ทำให้ทรวดทรงอาคารเปลี่ยนไป (ภาพที่ 192)

ภาพที่ 192 อุโบสถวัดในปากทะเลก่อนบูรณะครั้งหลัง (ซ้าย)

อุโบสถวัดในปากทะเลหลังบูรณะครั้งหลัง (ขวา)

ที่มา: แหล่งโบราณสถานและโบราณคดี อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี, 48.

เมื่อพิจารณาอายุการสร้างของอุโบสถหลังนี้ ซึ่งกำหนดได้จากประวัติการพระราชทานวิสุงคามสีมาของวัดในปากทะเล ที่มีการขอพระราชทานที่เขตพระอุโบสถยาว 12 วา กว้าง 6 วา และได้พระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันอาทิตย์ เดือนแปด ขึ้น 4 ค่ำ ปีมจ อัฐศก พ.ศ. 2429¹¹⁷ ขนาดดังกล่าวสอดคล้องกับขนาดของอุโบสถปัจจุบัน และปีที่ปรากฏยังสอดคล้องกับรูปแบบของกลุ่มพระพุทธรูปด้านในอุโบสถที่เป็นงานโลหะบ้านช่างหล่อ จำนวนหลายองค์ตั้งรวมอยู่บนฐานไม้ (ภาพที่ 193)

¹¹⁷ แหล่งโบราณสถานและโบราณคดี อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี, 47.

ภาพที่ 193 พระประธานในอุโบสถวัดในปากทะเล

ดังนั้น เป็นไปได้หรือไม่ว่าแต่เดิมด้านหน้าอุโบสถอาจเป็นการทำจันทน์หีบยื่นออกมาปิดชาน เหมือนกับกลุ่มอุโบสถไม้ที่ทำจันทน์หีบ ซึ่งแพร่หลายอยู่ในพื้นที่เดียวกัน แล้วจึงต่อเติมเป็นมุขยื่นใน ภายหลัง ดังปรากฏตามรูปแบบศิลปกรรมหน้าบันมุขโถง ที่เป็นงานในระยะหลังซึ่งมีกลิ่นอายของงาน จากอุโบสถแบบมาตรฐาน ก. ข. ค. แล้ว

อุโบสถไม้กลุ่มนี้มีตัวอย่างจำนวนน้อยและขนาดต่างกัน แต่สะท้อนความหลากหลายของ รูปแบบและแรงบันดาลใจทางศิลปกรรมจากเมืองหลวงที่แพร่มายังท้องถิ่นทั้งพื้นที่ใกล้ชิดอย่าง เมืองสมุทรสาคร และที่ไกลออกมาอย่างเมืองเพชรบุรี ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 25

กลุ่มที่ 5 กลุ่มอุโบสถไม้แบบพิเศษ

รูปแบบของอุโบสถไม้กลุ่มนี้มีลักษณะของอาคารที่ต่างไปจากอุโบสถไม้หลังอื่น ๆ จึงไม่อาจ เทียบเคียงได้กับรูปแบบของกลุ่มใด และในกลุ่มอุโบสถไม้แบบพิเศษนี้ต่างก็มีรูปแบบเป็นเอกลักษณ์ เฉพาะตัวในแต่ละหลัง ในส่วนนี้จึงใช้การอธิบายและวิเคราะห์เป็นรายหลัง โดยมีตัวอย่าง ได้แก่ อุโบสถวัดจันท์เจริญสุข วัดวิมลรกราราม และวัดข้างเผือก

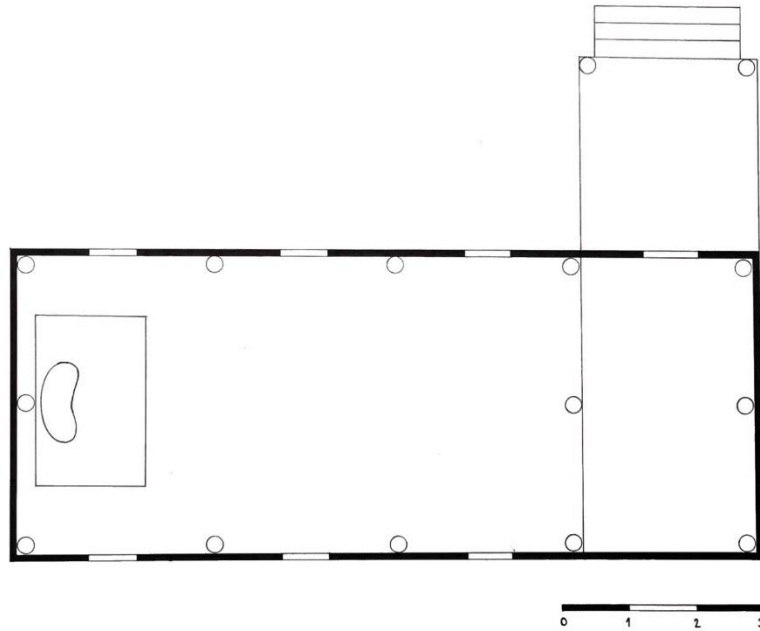
อุโบสถวัดจันท์เจริญสุข (ภาพที่ 194-195) วัดสร้างเป็นอาคารขนาดเล็กในผัง สี่เหลี่ยมผืนผ้า ภาพรวมคล้ายอุโบสถกลุ่มที่ 1 และ 2 ทว่าไม่มีการทำแนวเสาพาไลล้อมรอบอาคาร และเปลี่ยนไปใช้เท้าแขนเป็นเหล็กโค้งสำหรับค้ำชายคาปีกนกเหมือนกับที่พบในบ้านเรือนไทยภาค กลาง ความพิเศษของอุโบสถไม้หลังนี้คือการทำชานที่บ้นด้านหน้า เจาะช่องแสงเป็นซุ้มลูกกรง และทำ หลังคาลาดลงมาปิด โดยมีประตูทางเข้าจากทางด้านข้างของชานเพียงด้านเดียว ประกอบกับการทำ หน้าบันเป็นจั่วหน้าพรหมและไม่ประดับเครื่องล่ายองที่กรอบหน้าบัน ชวนให้คิดถึงรูปแบบของอาคาร เหมือนกับบ้านเรือนไทยสำหรับอยู่อาศัย แม้ไม่ค่อยพบตัวอย่างการทำชานที่บ้นทางด้านสกัดของเรือน

ไทย แต่รูปแบบเช่นนี้ยังพบบ่อยอยู่บ้าง เช่น เรือนของพระยาอาวุธภณห์เผด็จ (ท่วม) เจ้ากรมคลัง
 แสง ในสมัยรัชกาลที่ 5 ตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางพลัด กรุงเทพฯ ไม่ไกลจากวัดอาวุธวิกสิตาราม
 (ภาพที่ 196) ขณะเดียวกัน ในบรรดาอุโบสถไม้ที่ทำการศึกษามีเพียงอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุขเท่านั้น
 ที่ทำเป็นจั่วหน้าพรหม ซึ่งเป็นลักษณะที่นิยมในหมู่บ้านเรือนไทยภาคกลาง อีกทั้งการแบ่งส่วนเรือน
 จำนวน 3 ห้อง ก็เป็นสัดส่วนของเรือนอยู่อาศัยที่พบโดยทั่วไป ดังนั้น เป็นไปได้หรือไม่ว่าอุโบสถหลังนี้
 อาจเกิดจากการถวายเป็นเรือนไทยมาสร้างเป็นอุโบสถ

ภาพที่ 194 อุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข

ภาพที่ 195 ผังพื้นอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข

ภาพที่ 196 เรือนของพระยาอารุรักษ์แห่งเผด็จ (ท้าว)

ที่มา: เรือนของพระยาอารุรักษ์แห่งเผด็จ (ท้าว), เข้าถึงเมื่อ 17 กุมภาพันธ์ 2566, เข้าถึงจาก
<https://www.facebook.com/photo?fbid=147808954812857&set=pcb.1260094474855170>

รอบอุโบสถมีเจดีย์หลายรูปแบบตั้งอยู่ในแนวแกนสมมาตร ทั้งหมดกำหนดอายุได้ในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น เจดีย์ทรงปราสาทในผังสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมไม่มีสี่สิบ เป็นประธานตรงกลางด้านหลังอุโบสถ

มีทรวดทรงสูงชะลูด ฐานล่างสุดจมดินลงไป แต่ยังพอเห็นขอบระเบียงกันตกเดี่ยว ๆ สันนิษฐานว่าเป็น การทำฐานประทักษิณยกพื้น ส่วนด้านหน้าอุโบสถมีเจดีย์เพิ่มมุมทรงสูงองค์หนึ่ง เจดีย์อยู่ในผังเพิ่มมุม ไม่สับสน โดยที่รักรั้วของชุดฐานด้านบนสุดมีการประดับประติมากรรมรูปครุฑแบกทั้งสี่ด้าน ซึ่งคงได้ อิทธิพลจากเจดีย์ทรงปราสาทในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่นิยมประดับประติมากรรมแบก รวมถึงเจดีย์ ทรงเครื่องสององค์ขนาดข้างซ้ายและขวาก็เป็นงานในสมัยรัตนโกสินทร์แล้วเช่นกัน (ภาพที่ 197)

ภาพที่ 197 เจดีย์รอบอุโบสถวัดจันทร์เจริญสุข

อุโบสถวัดวิมลธรรมคาราม (ภาพที่ 198) มีภาพรวมคล้ายอุโบสถแบบที่ 1 และ 2 หลังทำ 2 ด้บ ไม่ซ้อนชั้น ด้บล่างทำเป็นปีกนกรอบอาคาร แต่ไม่มีการทำแนวเสาพาไล ไซ้แขนงไม้ยื่นออกไป รับหลังคาปีกนกแทน หน้าบันเป็นแผงไม้เรียบ ไม่ประดับตกแต่งกรอบจั่ว ส่วนเรือนตีเป็นผนัง แต่มีความพิเศษคือการทำช่องแสงบริเวณห้องสวดท้ายเพื่อส่องลงมายังพระประธาน ซึ่งไม่พบเทคนิคนี้ใน อุโบสถไม้หลังใด ซึ่ให้เห็นว่าเป็นการออกแบบอาคารขึ้นเพื่อใช้เป็นอุโบสถมาแต่ต้น ต่างจากอุโบสถวัด จันทรเจริญสุขที่กล่าวไปแล้วว่ามีความใกล้เคียงกับบ้านเรือนอาศัยมากกว่า ขณะที่ส่วนล่างทำเป็นได้ ฤนโปร่ง ซึ่งน่าสนใจว่าพื้นที่ตั้งของวัดอยู่บนที่ดอนบนถนนท้าวอุทองหรือแนวสันทรายชายฝั่งทะเลเก่า ซึ่งห่างออกมาจากลำน้ำพอสสมควร ดังนั้น การสร้างได้ฤนโปร่งของอุโบสถไม้หลังนี้จึงอาจไม่เกี่ยวข้อง กับการปรับตัวเพื่อป้องกันน้ำท่วมอาคาร แต่เป็นการสืบเนื่องวิธีการสร้างที่คงตามอย่างบ้านเรือนไทย

ด้วยการสร้างเป็นพื้นดินเรียบง่าย ไม่มีการประดับตกแต่งใด ๆ ทำให้อุโบสถหลังนี้ไม่อาจ กำหนดอายุได้แน่ชัด แต่คงเป็นงานในสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว อีกทั้งหลักฐานแวดล้อมมีเพียง พระพุทธรูปด้านใน เป็นพระพุทธรูปหินทรายสมัยอยุธยาแบบอุทอง 3 และอีกองค์มีการซ่อมแปลง

เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ซึ่งคงเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น แต่จากการวางโครงสร้างฐานชุกชีที่ทะลุขึ้นมาจากพื้นดินด้านล่าง ก็ชี้ให้เห็นว่าเป็นการประดิษฐานพร้อมกับสร้างอุโบสถ (ภาพที่ 199)

ภาพที่ 198 อุโบสถวัดวิมลธรรมคาราม

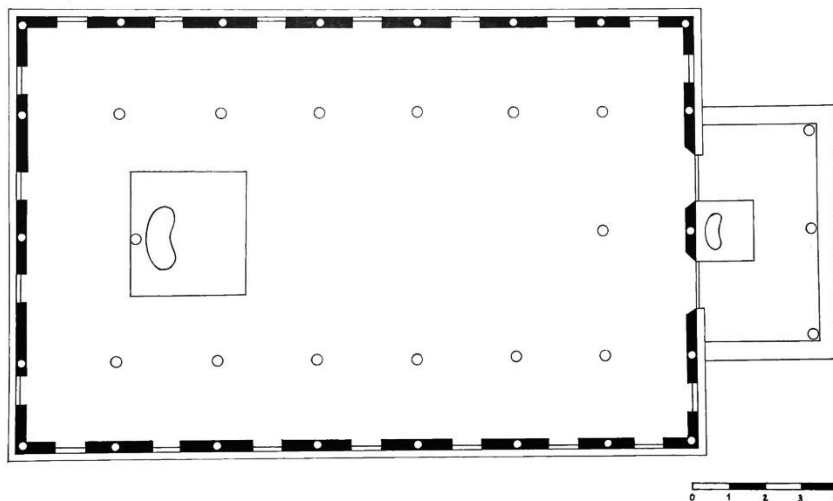

ภาพที่ 199 พระพุทธรูปประธาน อุโบสถวัดวิมลธรรมคาราม

อุโบสถเก่าวัดช้างเผือก (ภาพที่ 200-201) เป็นอาคารไม้ทรงโรงขนาดใหญ่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีด้านสกัดขนาด 4 ห้อง กว้างกว่าอาคารหลังอื่น ๆ อย่างเห็นได้ชัด เกิดเป็นอาคารที่มีประตู 2 บาน และหน้าต่างขนานประตู 2 บาน โดยเมื่อพิจารณาระบบโครงสร้างและการวางเสาของอาคารแล้ว พบว่ามีการทำเสานานกัน 2 แนวเช่นเดียวกับที่อุโบสถกลุ่มอื่น ๆ เพียงแต่ใช้การตีฝาที่เสารอบนอกแทน ส่งผลให้หลังคาตบล่างยื่นออกมาสั้น ๆ และใช้คันทวยไม้ยื่นออกไปรับหลังคาดังกล่าว ส่งผลให้ด้านในอาคารมีเสาร่วมในและพื้นที่กว้างขวาง ส่วนด้านหน้าอุโบสถทำเสายื่นเสารอบนอกมารับหลังคาจันทับ คล้ายกับที่พบในอุโบสถกลุ่มที่มีการทำจันทับด้านหน้า

ภาพที่ 200 ด้านหน้าอุโบสถวัดช้างเผือก

ภาพที่ 201 ผังพื้นอุโบสถวัดช้างเผือก

รูปแบบของอาคารคล้ายกับอาคารทรงโรงในสมัยอยุธยาตอนปลายบางหลัง เช่น วิหารวัดเสาธงหิน จังหวัดนนทบุรี วิหารวัดกลางดาวคะนอง และวิหารวัดบางพลัด กรุงเทพฯ รวมถึงในลแวกใกล้เคียงกับอย่างอุโบสถเก่าวัดท่าสุพรรณ ริมแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดราชบุรี ที่มีการทำเป็นอาคารเครื่องก่อ ด้านสกัดค่อนข้างยาว ด้านในอาคารทำเสาร่วมใน และหลังคาไม่ซ้อนชั้น (ภาพที่ 202) ขณะเดียวกัน ยังพบอาคารรูปแบบคล้ายกันที่กำหนดอายุได้ในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น พระที่นั่งทรง

ธรรมของวัดอัมพวันเจติยาราม จังหวัดสมุทรสงคราม และวิหารแก้ววัดนาคกลาง กรุงเทพฯ ที่มีอายุในราวต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งอาจนำอุโบสถไม้วัดข้างเฝือกมาเทียบรูปแบบสถาปัตยกรรมได้

ขณะที่พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถวัดข้างเฝือก หรือหลวงพ่อยู่ทอง เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย พระพักตร์แบน ขมวดพระเกศาเล็กแหลมเหมือนหนามขนุน พระรัศมีเป็นเปลว จีวรห่มเฉียง สังฆาฏิเป็นแผ่นใหญ่ปลายตัด มีลวดลายที่ปลายเป็นตัวหงสา 2 ตัวหันหลังชนกัน น่าจะเป็นพระพุทธรูปสมัยอยุธยาที่ถูกซ่อมแปลงมาแล้ว (ภาพที่ 203)

ภาพที่ 202 เสาร่วมในด้านในอุโบสถแก้ววัดท่าสุวรรณี จังหวัดราชบุรี

ภาพที่ 203 พระพุทธรูปประธาน อุโบสถวัดข้างเฝือก

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาในส่วนของอาคาร การที่ฝาผนังและหน้าบันไม่มีการประดับตกแต่งใด ๆ มีเพียงหย่องหน้าต่างที่ทำเป็นชาสิงห์ (ภาพที่ 204) และจำปากรอบประตูหน้าต่างที่ทำเป็นรูป

ดอกไม้สลักลึบแกะสลักซ้อนกันอย่างมีปริมาตร อีกทั้งพระพุทธรูปด้านในเป็นวัตถุที่สามารถเคลื่อนย้ายได้ ผู้ศึกษาจึงเชื่อว่าอุโบสถหลังนี้คงสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 204 หอห้องหน้าต่างแบบขาสิงห์ อุโบสถวัดช้างเผือก

กลุ่มอุโบสถแบบพิเศษเหล่านี้สะท้อนภาพความหลากหลายของรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ที่สร้างขึ้นตามความต้องการของชุมชนและงานช่างในท้องถิ่นเอง ก่อให้เกิดการสร้างที่มีองค์ประกอบและรูปแบบบางหลังคล้ายกับบ้านเรือนไทย และบางหลังเทียบได้กับอาคารในศาสนาหลังอื่น ๆ แต่ยังคงความเรียบง่ายแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอยู่ อย่างไรก็ตาม อายุสมัยในการสร้างของอุโบสถไม้เหล่านี้ ยังคงร่วมสมัยกับอุโบสถไม้กลุ่มอื่น ๆ ชีวชนให้เห็นถึงความนิยมการสร้างที่แพร่หลายอยู่ในพื้นที่นี้

ประเด็นสืบเนื่องจากการวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมของอุโบสถไม้ในชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก

1. พัฒนาการด้านรูปแบบของอุโบสถไม้ในชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก

รูปแบบของอุโบสถไม้มีความหลากหลาย เมื่อนำมาศึกษาพัฒนาการผ่านอายุสมัยการสร้างทั้งที่มีปีปรากฏชัดเจนและข้อสันนิษฐานจากผู้ศึกษา อาจกล่าวได้ว่า อุโบสถไม้รูปแบบที่ 1 และ 2 เป็นรูปแบบที่นิยมสร้างมากที่สุด สอดคล้องกับความเรียบง่ายทางรูปแบบสถาปัตยกรรมอย่างงานพื้นถิ่น ซึ่งสร้างเป็นอาคารขนาดเล็กที่พอเหมาะแก่การทำสังฆกรรมในชุมชนขนาดย่อม ไม่ประดับตกแต่งใด ๆ ด้วยแนวคิดการสร้างที่คำนึงถึงหน้าที่การใช้งานภายในเป็นหลัก การสร้างอาคารด้วยวัสดุไม้นอกจากจะเหมาะสมแก่พื้นที่แล้ว ยังเป็นวิธีการสร้างที่ช่างไม้ในพื้นที่คุ้นชิน โดยพบการสร้างรูปแบบนี้ตลอดพุทธศตวรรษที่ 24-25 อย่างไรก็ตาม การที่อุโบสถทั้ง 2 กลุ่มนี้มีการประดับตกแต่งที่มากขึ้นย่อมเป็นเพราะสถานะของชุมชนและผู้อุปถัมภ์ด้วยเช่นกัน

ขณะที่อุโบสถซึ่งมีขนาดใหญ่และการสร้างอย่างซับซ้อนขึ้น ซึ่งเลียนแบบมาจากอาคารเครื่องก่อแบบไทยประเพณี ส่วนมากพบว่าตั้งอยู่ในชุมชนที่มีขนาดใหญ่ คงมีทรัพยากรและทุนทรัพย์มากกว่า จึงสามารถสร้างขึ้นโดยใช้รูปลักษณะตามอุโบสถซึ่งเป็นอาคารขนาดใหญ่ขึ้นได้ อีกทั้งมีการประดับตกแต่งส่วนต่าง ๆ และซ้อนชั้นหลังคาเพื่อแสดงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ของอุโบสถไม่ให้ใกล้เคียงกับอุโบสถทั่วไปมากที่สุด โดยนอกจากอุโบสถวัดตึกมหาชยาราม ซึ่งเชื่อว่าคงสร้างมาแล้วตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ อุโบสถหลังอื่น ๆ ในกลุ่มนี้พบว่าสร้างอยู่ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 มาแล้ว

กระทั่งเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 26 ภายหลังจากกระแสของงานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมจากส่วนกลางเข้ามามีบทบาทต่อการสร้างวัดในท้องถิ่นมากขึ้น อีกทั้งวิธีการวางโครงสร้างที่มีความทันสมัยขึ้น เป็นผลให้เกิดการสร้างอุโบสถเครื่องก่อแทนอุโบสถไม้ และนำไปสู่กระแสการสร้างอุโบสถไม้อีกครั้ง ซึ่งเปลี่ยนแนวคิดแบบดั้งเดิมที่สร้างเพราะข้อจำกัดด้านพื้นที่และปัจจัย เป็นการสร้างด้วยทุนทรัพย์มาก ใช้ไม้ที่มีมูลค่าสูง และมีการตกแต่งและแกะสลักจำนวนมาก เช่น อุโบสถไม้สักทองฝังมุกวัดศรีทธาธรรม จังหวัดสมุทรสงคราม อุโบสถไม้ตาลวัดอ่างสุวรรณ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ อุโบสถไม้บนฐานสูงใหญ่ที่วัดโกรกกราก ซึ่งสร้างครอบมอยู่ด้านบนอุโบสถไม้หลังเก่า ฯลฯ

2. ที่มาและหน้าที่การทำเสาพาไลของอุโบสถไม้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25

เอกลักษณ์ร่วมของอุโบสถไม้ทุกกลุ่มรูปแบบและพื้นที่ คือการทำพาไลปีกนกล้อมรอบอาคารหรือฝั่งด้านยาวของอาคาร ซึ่งหากพิจารณาในด้านอิทธิพลรูปแบบจะเห็นว่า การทำชายคายื่นออกมาด้านนอกอุโบสถทางด้านยาวโดยมีเสาพาไลรับโครงสร้างชายคาปีกนกมีมาก่อนแล้วอย่างน้อยในสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี แล้วจึงพัฒนาเป็นการทำชายคาปีกนกและเสาพาไลล้อมรอบอาคารทั้ง 4 ด้านในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังมีตัวอย่างคืออุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทว่าพบตัวอย่างไม่มากนัก

ความนิยมการทำเสาพาไลล้อมรอบอุโบสถไม้ชวนให้นึกถึงกลุ่มอาคาร ‘แบบนอกอย่าง’ หรือ ‘แบบพระราชนิยม’ ที่สร้างขึ้นในสมัยต่อมา อาคารกลุ่มนี้นิยมทำเป็นอาคารเครื่องก่อขนาดใหญ่ แผงหน้าบันเป็นเครื่องก่อ เครื่องลាយองปูนปั้นรูปนกเง่า ทำเสาพาไลรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่รองรับแนวหลังคาหันสาดที่ยื่นออกมัล้อมรอบ เพื่อเสริมโครงสร้างของอาคารให้แข็งแรงยิ่งขึ้น และส่งผลให้ช่างสามารถสร้างอาคารขนาดใหญ่ได้¹¹⁸ โดยมีตัวอย่างคือกลุ่มวัดที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น วัดราชโอรสาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดราชนันทาราม ฯลฯ ซึ่งถือเป็นประดิษฐกรรมที่ได้รับความนิยมอย่างมากในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา และยัง

¹¹⁸งานช่างสมัยพระนั่งเกล้าฯ, 68.

นิยมสร้างต่อเนื่องมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วย ดังมีตัวอย่างที่อุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส แต่มีการปรับจากเสาสี่เหลี่ยมเป็นเสากลมประดับบัวหัวเสา

เมื่อตรวจสอบในพื้นที่ศึกษาพบการสร้างอุโบสถเครื่องก่อขนาดกลางถึงใหญ่ที่แสดงถึงอิทธิพลจากอาคารแบบพระราชนิยมในกรุงเทพฯ คืออุโบสถวัดสัตตนารถปริวัตร จังหวัดราชบุรี ตามประวัติกล่าวไว้ว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)¹¹⁹ ทำให้เชื่อได้ว่าคงได้รับอิทธิพลจากงานในเมืองหลวงโดยตรง และอุโบสถหลังนี้คงส่งแรงบันดาลใจด้านรูปแบบอีกทอดหนึ่งมายังกลุ่มอุโบสถที่อยู่ใกล้เคียงหลายหลัง¹²⁰ เช่น อุโบสถวัดศาลเจ้า (ภาพที่ 205) และวัดคู้กระถิ่น ฯลฯ ขณะเดียวกัน ในพื้นที่ภาคตะวันตกยังพบความนิยมสร้างอุโบสถเครื่องก่อขนาดเล็ก มีทรวดทรงคล้ายอุโบสถไม้ ทำเสาพาโลกมขนาดเล็กทั้งจากไม้และปูนรอบอาคาร เพื่อรับชายคาปีกนกที่ยื่นออกมา เช่น อุโบสถวัดแก่นจันทร์เจริญ วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดปากน้ำ (ภาพที่ 206) อุโบสถวัดคลองโคน จังหวัดสมุทรสงคราม และอุโบสถวัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี (ภาพที่ 207) ฯลฯ อาคารเหล่านี้หลายหลังเป็นงานช่างท้องถิ่นที่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งน่าจะได้แรงบันดาลใจจากอาคารอิทธิพลงานแบบพระราชนิยมที่อยู่ในพื้นที่อีกทอดหนึ่ง แต่ลดทอนรายละเอียดขององค์ประกอบอาคารออกไปมาก ซึ่งการพบอาคารลักษณะนี้เป็นจำนวนมากช่วยสนับสนุนปรากฏการณ์การแพร่กระจายอิทธิพลของอาคารแบบพระราชนิยมไปยังท้องถิ่นในขณะนั้น

ภาพที่ 205 อุโบสถวัดศาลเจ้า จังหวัดราชบุรี

¹¹⁹กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), 622.

¹²⁰วิศวะ ชินโย, "ศิลปกรรมตามลำคลองแควอ้อม จังหวัดราชบุรี และ สมุทรสงคราม: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-25" (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2565), 128.

ภาพที่ 206 วิหารพระพุทไสยาสน์ วัดปากน้ำ จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 207 อุโบสถวัดม่วง จังหวัดราชบุรี

นอกจากนี้ หากสังเกตอุโบสถไม้ในกลุ่มน้ำท่าจีน พบว่ามีการทำเครื่องลำยองเป็นนกกเจ้ามาแล้วอย่างน้อยในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 25 เช่นกัน ที่อุโบสถวัดโกรกกรากและวัดแหลมสุวรรณาราม จังหวัดสมุทรสาคร ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่ช่วยสนับสนุนข้อสันนิษฐานของการรับรูปแบบอาคารแบบพระราชนิยมมาใช้ในพื้นที่ ด้วยเหตุนี้จึงเชื่อว่า เสาพาไลที่ล้อมรอบอุโบสถไม้ในแถบกลุ่มน้ำท่าจีน คงเป็นองค์ประกอบที่รับมาพร้อมกับการประดับด้วยรูปนกกเจ้า แต่ทำเป็นไม้เรียบกลมขนาดเล็ก เพื่อให้รับกับขนาดของอุโบสถไม้ที่มีขนาดไม่ใหญ่

อีกทั้งเมื่อเปรียบเทียบรูปแบบอุโบสถไม้ในกลุ่มน้ำท่าจีนกับกลุ่มน้ำอื่นๆ แล้ว การที่มีรูปแบบ ' และทรวดทรงเดียวกัน คือเป็นอาคารขนาดเล็กและทำเสาพาไลล้อมรอบอาคารทั้ง 4 ด้าน แม้ไม่ได้ประดับนกกเจ้าที่หลังคา แต่ใช้เป็นเครื่องลำยองแบบประเพณีก็ตาม ดังนั้น เมื่อพิจารณาทั้งด้านรูปแบบ

ที่แพร่กระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่และช่วงเวลาการสร้างอุโบสถไม้ จึงเชื่อว่าการทำเสาพาไลล้อมรอบอุโบสถไม้ที่สร้างขึ้นรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก น่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากอาคารแบบพระราชนิยมเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม เมื่อตรวจสอบกับอาคารไม้อื่นๆ พบว่า มีการทำเสาพาไลรับชายคาปีกนกที่ชักออกมาจากอาคารหลักด้วย แต่ทำเพียงด้านที่ปล่อยโล่ง ได้แก่ ภูมิสงฆ์เครื่องไม้ในแถบลุ่มแม่น้ำแม่กลองและเพชรบุรี ดังมีตัวอย่างที่หมู่กุฏิวัดบางแคใหญ่ (ภาพที่ 208) วัดเกาะแก้ว จังหวัดสมุทรสงคราม วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี (ภาพที่ 209) และวัดพระทรง จังหวัดเพชรบุรี ฯลฯ รวมถึงยังพบในเรือนไม้ขนาดใหญ่ที่มีฐานันดรสูง เช่น พระตำหนักของเจ้านายที่สร้างขึ้นในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น ตำหนักแดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และตำหนักแดง วัดเขมาภิรตาราม ต่างไปจากเรือนไทยที่อยู่อาศัยทั่วไปที่ชายคายื่นออกมาจากตัวเรือนไม่มากจนต้องทำเสารับต่างหาก จึงสามารถใช้เพียงคันทวยหรือแขนนางต้อออกมามารับ

การทำเสาเพื่อรับปีกนกที่ยื่นออกมาของอาคารทั้ง 2 ประเภทข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะการออกแบบอาคารไม้ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่ตั้งในภาคกลางของประเทศไทย กล่าวคือเป็นบริเวณที่มีสภาพอากาศร้อนและฝนตกชุก จึงจำเป็นต้องต่อชายคาปีกนกในส่วนที่ปล่อยโล่ง เพื่อป้องกันฝนสาดเข้าเรือนและแดดส่องเข้าตัวอาคารโดยตรง¹²¹ เพื่อยืดอายุการใช้งานของฝาผนังไม้ อีกทั้งการทำหลังคาคลุมยังช่วยควบคุมปริมาณแสงภายในอาคารให้พอเหมาะ รวมถึงส่งผลต่อมุมมองให้เรือนดูมีความงามขึ้นด้วย¹²²

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาอาคารอีกประเภทหนึ่งที่ทำเสาพาไลล้อมรอบคือหอไตร ซึ่งมักทำเป็นอาคารไม้ขนาดเล็กทรงไทยประเพณีในฝั่งสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีการทำเสาพาไลล้อมรอบอาคารทั้ง 4 ด้านและรอบนอกทำผนังกันตกเตี้ย ๆ เชื่อมระหว่างเสาพาไล โดยมีตัวอย่างเช่น หอไตรวัดอัปสรสวรรค์ กรุงเทพฯ และหอไตรวัดละมุด จังหวัดนนทบุรี อาคารประเภทนี้ก็ช่วยสนับสนุนสาเหตุของการทำชายคาปีกนกกว่า เพื่อป้องกันแดดและฝนเข้ามาทำลายคัมภีร์ใบลานที่เก็บรักษาอยู่ในหอไตร

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าการก่อร่างสร้างรูปของอุโบสถไม้ในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก ซึ่งมีการทำแนวเสาพาไลล้อมรอบอาคารจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ คงเกิดขึ้นจากกระแสด้านรูปแบบศิลปะจากเมืองหลวงที่เริ่มมีความนิยมในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา อย่างอาคารแบบนอกอย่างหรืออาคารพระราชนิยม ที่ทำให้กระแสการสร้างอุโบสถที่มีเสาพาไลล้อมรอบแพร่มายังพื้นที่แถบนี้ แต่เป็นการหยิบยืมเฉพาะรูปแบบและลวดทอนรายละเอียดต่างๆ

¹²¹ เรือนไทยเดิม, 43.

¹²² สมภพ โรจนพันธ์ และคนอื่นๆ, เรือนไทยภาคกลาง (กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์, 2524), 38.

ออกไป และขณะเดียวกัน การทำเสาพาไลล้อมรอบยังช่วยเสริมความคงทนถาวรให้กับอาคารไม้
ด้วยอีกทางหนึ่ง

ภาพที่ 208 กุฏิวัดบางแคใหญ่ จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 209 กุฏิวัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี

3. ศิลปวัตถุที่พบร่วมกับอุโบสถไม้: ภาพสะท้อนลักษณะการสถาปนาอุโบสถไม้ในแต่ละ ลุ่มน้ำในสมัยรัตนโกสินทร์

การผูกพัทธสีมาและการประดิษฐานพระพุทธรูปประธานเป็นสัญลักษณ์ของการสถาปนา
อุโบสถ ศิลปวัตถุทั้ง 2 อย่างนี้จึงสามารถนำมาศึกษาด้านรูปแบบเพื่อนำไปสู่การกำหนดอายุของ
อุโบสถได้ชัดเจนขึ้น แม้ผลจากการศึกษางานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของอุโบสถไม้กำหนดอายุ
ได้แล้วว่าอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ทว่าในอุโบสถไม้บางหลังมีการพบศิลปวัตถุที่มีความหลากหลายของ
อายุสมัย การศึกษาสิ่งเหล่านี้ยิ่งช่วยเอื้อต่อการกำหนดอายุอุโบสถไม้ชัดเจนยิ่งขึ้น และอาจได้

ประเด็นที่น่าสนใจเพิ่มเติมเกี่ยวกับลักษณะการสถาปนาอุโบสถไม้ในแต่ละท้องถิ่น โดยส่วนนี้แบ่งการศึกษาเป็น 2 กรณี ได้แก่ กรณีที่ทั้งใบเสมาและพระประธานมีอายุร่วมสมัยกันกับอุโบสถ และกรณีที่พระประธานหรือใบเสมามีอายุเก่าแก่กว่าอุโบสถ

3.1 กรณีที่ใบเสมาและพระประธานมีอายุร่วมสมัยกันกับอุโบสถ

ใบเสมาที่ปักอยู่รอบอุโบสถไม้หลายหลัง มีลักษณะเป็นใบเสมาช่วงรัชกาลที่ 4-5 เป็นต้นมา กล่าวคือมีลักษณะเป็นใบเสมาหินแกรนิตขนาดเล็ก และใบเสมาที่มีตราธรรมจักรตรงกลาง คู่กับการพบพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์แบบบ้านช่างหล่อ ย่านบางกอกน้อย และพระพุทธรูปอิทธิพลล้านนา-สุโขทัย (พระพุทธรูปบูชาแบบรัชกาล) เป็นประธานอยู่ร่วมด้วย ซึ่งส่วนใหญ่เชื่อว่าเป็นการประดิษฐานมาตั้งแต่เริ่มสร้างอุโบสถ หรือแม้บางองค์เป็นการนำมาประดิษฐานใหม่ แต่ก็สะท้อนประวัติการซ่อมสร้างและความเคลื่อนไหวของผู้คนที่มาต่ออุโบสถไม้หลังนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี

น่าสังเกตว่าอุโบสถไม้ที่มีหลักฐานในเกี่ยวข้องกับซ่อมสร้างหรือสถาปนาขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 โดยมีศิลปวัตถุทั้งใบเสมา พระพุทธรูป และรูปแบบอุโบสถไม้ที่อายุสอดคล้องกันเช่นนี้ มักตั้งอยู่ในลุ่มน้ำเพชรบุรี เช่น วัดแรก วัดไทรย้อย วัดคิ่งตำหนัก วัดปากอ่าวบาทะบอน วัดปากลัด ฯลฯ และพบเป็นบางหลังในลุ่มน้ำท่าจีนและแม่กลอง เช่น วัดบางพลี วัดบางจะเกร็ง วัดอลงกรณ์ ฯลฯ ซึ่งพบประเด็นน่าสนใจในอุโบสถไม้หลายหลัง ดังนี้

ตัวอย่างที่น่าสนใจคือพระพุทธรูปประธานที่มีจารึก ประดิษฐานในอุโบสถวัดบางจะเกร็งและวัดบางพลี ทั้งสององค์มีจารึกที่ฐานกล่าวถึงชื่อผู้สร้างและปี ซึ่งช่วยกำหนดอายุอุโบสถได้จากจารึกนี้อีกทางหนึ่ง โดยที่วัดบางจะเกร็งมีจารึกที่ฐานถึงชาวจีนผู้สร้างพระพุทธรูปองค์นี้ ในปีรัตนโกสินทร์ศก 120 ตรงกับ พ.ศ. 2444 และตั้งแวดล้อมด้วยพระพุทธรูปและพระสาวกศิลปะรัตนโกสินทร์เช่นกัน (ภาพที่ 210) ทำให้เชื่อว่าพระพุทธรูปเหล่านี้คงมีมาแต่แรกสร้างอุโบสถ ส่วนพระพุทธรูปประธานอุโบสถวัดบางพลี มีจารึกที่ฐานว่า “พุทธศักราชล่วง ๒๔(๕)๑ พรรษา พระองค์นี้ หลวงนริศรานุวัตติวงศ์...” (ภาพที่ 211) ซึ่งนอกจากแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับพื้นที่แถบนี้แล้ว ยังนำไปสู่ประเด็นที่ว่า เมื่อพระพุทธรูปมีอายุเก่าแก่กว่าประวัติการสร้างอุโบสถที่สร้างเมื่อ พ.ศ. 2493¹²³ ทำให้กำหนดอายุของอุโบสถไม้ได้เป็น 3 ทาง ได้แก่ ประการแรก คือคงมีการก่อสร้างอุโบสถหลังเก่าขึ้นแล้วในเมื่อ พ.ศ. 2451 ประการที่ 2 คืออุโบสถสร้างขึ้นในช่วงท้ายของพุทธศตวรรษที่ 25 ตามประวัติ และมีการนำพระพุทธรูปเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น ประการที่ 3 คือ พ.ศ. 2493 อาจเป็นปีที่มีการบูรณะอุโบสถที่มีมาแล้วตั้งแต่ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 หรือประการที่ 4 ปีที่สร้างอุโบสถอาจมีความคลาดเคลื่อนก็ได้ อย่างไรก็ตาม การที่พระพุทธรูปมีขนาดเล็กและสามารถเคลื่อนย้ายได้ ย่อมมีผลต่อการกำหนดอายุอุโบสถไม้ด้วยเช่นกัน

¹²³“อุโบสถไม้ เมืองสมุทรสาคร : สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน,” 15.

ภาพที่ 210 พระพุทธรูปในอุโบสถวัดบางจะเกร็ง (ซ้าย) และจารึกที่ฐาน (ขวา)

ภาพที่ 211 พระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดบางพลี (ซ้าย) จารึกที่ฐาน (ขวา)

ขณะที่อุโบสถวัดคลองกรณ นอกจากพระพุทธรูปประธานครองจีวรเป็นลายดอกพิกุล และรอบอุโบสถปักใบเสมาหินแกรนิตขนาดเล็ก ยังมีหลักฐานแวดล้อมอื่นช่วยสนับสนุนอายุสมัย คือ ด้านหน้าอุโบสถมีเจดีย์ทรงระฆัง 1 องค์ วางตัวในแนวแกนสมมาตรกับอุโบสถ ระเบียบของฐานและส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุดท้องไม้-ลูกแก้ว ซ้อนขึ้นไปจำนวน 7 ชุด ถัดขึ้นมาเป็นองค์ระฆังทรวดทรง ยึดสูง ไม่มีบัลลังก์ (ภาพที่ 212) รูปแบบเป็นงานช่างที่พบความนิยมสร้างในท้องถิ่น ซึ่งคงได้แรงบันดาลใจจากความนิยมเจดีย์ทรงระฆังในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา สอดคล้องกับประวัติว่าอุโบสถไม้สร้างขึ้นพร้อมกับการตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. 2438

ภาพที่ 212 เจดีย์ทรงระฆัง ด้านหน้าอุโบสถวัดดอกลงกรณ์

ในกลุ่มน้ำเพชรบุรี อุโบสถวัดคิ่งตำหนัก ในแถบบ้านแหลม-บางตะบูน ซึ่งปัจจุบันอยู่ในสภาพทรุดโทรมเป็นอย่างมาก แม้พื้นที่บริเวณที่ตั้งวัดจะมีขปาฐะที่ย้อนไปได้ถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย เรื่องพระเจ้าเสือเสด็จมาทรงเบ็ดในย่านนี้ พร้อมทั้งตั้งตำหนักไว้อันเป็นที่มาของชื่อบ้านนามเมือง ทว่าแถบนี้ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์เป็นที่รกร้าง ไม่ปรากฏการตั้งชุมชน¹²⁴ ประกอบกับเมื่อตรวจสอบรูปแบบของพระพุทธรูปประธานที่ทำจากไม้มีอิทธิพลรูปแบบจากพระพุทธรูปบ้านช่างหล่อและใบเสมาเป็นงานในสมัยรัตนโกสินทร์ ราวพุทธศตวรรษที่ 25 มาแล้ว

สำหรับอุโบสถวัดแรก มีพระพุทธรูปประธานด้านใน 2 องค์ เป็นงานสมัยรัตนโกสินทร์ โดยองค์ขนาดใหญ่ด้านหลังเป็นงานโลหะแบบพระรัชกาล พระพักตร์มีเค้าเหลี่ยม พระหนุเป็นปม รัศมีเป็นเปลวยืดสูง ขณะที่องค์ด้านหน้าเป็นพระพุทธรูปโลหะ ทรงจีวรลายดอกที่เค้าโครงพระพักตร์เป็นอย่างงานบ้านช่างหล่อ (ภาพที่ 213) กำหนดอายุได้ไม่เก่าไปกว่าสมัยรัชกาลที่ 5 ร่วมสมัยกับใบเสมาที่ปักอยู่รอบอุโบสถเป็นใบเสมาหินแกรนิตขนาดเล็ก (ภาพที่ 214)

¹²⁴ดูเพิ่มเติมได้ในบทที่ 2 หัวข้อ บางตะบูน-บ้านแหลม: ชุมชนชายฝั่งทะเลปากแม่น้ำเพชรบุรี

ภาพที่ 213 พระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดแรก

ภาพที่ 214 ใบเสมาหินแกรนิตขนาดเล็ก วัดแรก

ส่วนอุโบสถที่พบศิลปวัตถุระยะหลังที่สุด คือ หลวงพ่อโตในอุโบสถวัดโพธิ์แจ้ง ซึ่งมีพุทธลักษณะเป็นพระพุทธรูปโลหะแบบรัชกาลที่จำลองแบบมาจากพระพุทธรชินราช (ภาพที่ 215) รวมถึงใบเสมารุ่นหลังที่มีตราธรรมจักรตรงกลาง (ภาพที่ 216) ซึ่งปัจจุบันย้ายขึ้นไปปกครอบอุโบสถหลังใหม่แล้ว รูปแบบของใบเสมาสอดคล้องกับประวัติการสร้างอุโบสถไม้เมื่อ พ.ศ. 2466

ภาพที่ 215 พระพุทธรูปประธานอุโบสถวัดโพธิ์แจ้ง

ภาพที่ 216 ไบเสมารุ่นหลังมีตราธรรมจักรตรงกลาง วัดโพธิ์แจ้ง

การพบศิลปวัตถุแวดล้อมอย่างพระพุทธรูปประธานและไบเสมายู่คู่กันที่กำหนดอายุได้ในสมัยรัตนโกสินทร์และไม่เก่าไปกว่าสมัยรัชกาลที่ 5 ช่วยย้ำถึงอายุของอุโบสถไม่ว่าสร้างขึ้นในเวลานั้น อีกทั้งยังสะท้อนถึงลักษณะการสถาปนาวัดในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งนอกจากการสร้างอุโบสถไม้ที่มีความเรียบง่ายและใช้ทรัพยากรไม่มากแล้ว การใช้พระพุทธรูปโลหะขนาดเล็กและไบเสมาขนาดเล็กที่ผลิตจำนวนมาก รวมถึงสามารถเคลื่อนย้ายได้สะดวก ยังเหมาะกับวัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชน

ขนาดเล็กที่เพิ่งเกิดใหม่ด้วย สอดคล้องกับทำเลที่ตั้งบริเวณย่านทะเลตมของเพชรบุรีที่มีความเคลื่อนไหวของผู้คนในท้องถิ่นช่วงดังกล่าวเช่นกัน

3.2 กรณีที่พระประธานหรือโบสถามีอายุเก่าแก่กว่าอุโบสถ

อุโบสถไม้หลายหลังมีหลักฐานว่าสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 แต่พบศิลปวัตถุบางอย่าง ได้แก่ พระพุทธรูปและโบสถมา ที่มีอายุสมัยไม่สอดคล้องกับอาคาร หรือกำหนดอายุได้ในสมัยอยุธยาหรือช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งนอกจากการพบทั้งโบสถมาและพระพุทธรูปที่เก่ากว่าอายุของอุโบสถวัดตึกมหาชยารามและวัดแว่นจันทร์ ซึ่งนำไปสู่การสันนิษฐานถึงอายุสมัยของวัดว่าคงมีมาก่อนหน้าดังที่กล่าวไปแล้ว ยังมีอุโบสถหลังอื่น ๆ ที่พบเพียงพระพุทธรูปหรือโบสถมาอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่มีอายุเก่าแก่กว่าอุโบสถไม้ด้วยเช่นกัน

น่าสนใจว่าลักษณะนี้พบมากในกลุ่มน้ำท่าจีน ดังมีตัวอย่างหลายวัด ได้แก่ วัดโกรกกราก วัดบางหญ้าแพรก วัดเจริญสุขาราม วัดโสภณาราม วัดกลางอ่าแก้ว วัดตึกมหาชยาราม และบางวัดในกลุ่มน้ำแม่กลองและเพชรบุรี ได้แก่ อุโบสถวัดช้างเผือก วัดแว่นจันทร์ และวัดปากน้ำบางจาน โดยในส่วนนี้แยกการศึกษาเป็น 2 ประเด็น คือพระพุทธรูปเก่าและโบสถมาเก่า

พระพุทธรูปเก่า มีการพบพระพุทธรูปทำจากหินทรายประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถไม้หลายหลังโดยเฉพาะที่อยู่ในกลุ่มน้ำท่าจีน ไม่เพียงแต่อุโบสถไม้วัดกลางอ่าแก้ว ดังที่กล่าวไปแล้วว่ามีการประดิษฐานกลุ่มพระพุทธรูปประธานและพระพุทธรูปอันดับบนฐานชุกชีร่วมกัน และทั้งหมดทำจากหินทรายแดง

กรณีที่ชัดเจนว่าเป็นการเคลื่อนย้ายมาจากวัดร้างในละแวกเดียวกัน คือพระพุทธรูปประธานวัดโกรกกรากเรียกกันในหมู่ชาวบ้านว่า ‘หลวงพ่อบู่’ ตามประวัติกล่าวชัดเจนว่าเป็นการอัญเชิญมาจากวัดช่องสะแก (ร้าง) ริมแม่น้ำท่าจีน รูปแบบเป็นพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนต้น แบบอุทอง 3¹²⁵ (ภาพที่ 217) ทว่าประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานบัวซ้อนกันซึ่งเป็นงานในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วยย้ำตามประวัติว่าหลวงพ่อบู่มีการอัญเชิญมาประดิษฐาน ณ อุโบสถวัดโกรกกรากในระยะนี้ ประกอบกับการพบโบสถมาหินแกรนิตขนาดเล็กที่พบกระจายตามวัดที่สร้างขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ดังนั้น จึงกำหนดอายุอุโบสถไม้ของวัดโกรกกรากได้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 แล้ว สัมพันธ์กับข้อมูลที่ว่าวัดโกรกกรากเป็นศูนย์กลางชุมชนบ้านโกรกกรากในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน ซึ่งปรากฏเป็นชุมชนชาวจีนขนาดใหญ่และมีการตั้งเป็นตลาดชาวจีนในช่วงรัชกาลที่ 5¹²⁶

¹²⁵ อยุธยาในย่านกรุงเทพฯ : ศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง, 74.

¹²⁶ การเสด็จตรวจราชการหัวเมืองของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 202.

ภาพที่ 217 ‘หลวงพ่อบุ’ พระพุทธรูปประธานอุโบสถวัดโกรกกราก

เช่นเดียวกับพระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดบางหญ้าแพรก ลักษณะเป็นพระพุทธรูปแบบอุทอง 3 (ภาพที่ 218) แต่เป็นไปได้ว่าเป็นการอัญเชิญมาในภายหลัง เนื่องจากวัดบางหญ้าแพรกและชุมชนชนบริเวณนี้ไม่มีสิ่งใดที่สนับสนุนว่ามีอายุเก่าไปถึงสมัยอยุธยา อีกทั้งใบเสมาของวัดบางหญ้าแพรก มีทรวดทรงสูง คอดล่างผายบน ส่วนยอดบนสุดทำเป็นจุกหรือยอดเกี้ยว ด้านบนทำเป็นเส้นโค้งคล้ายโก่งคิ้ว มีเส้นแบ่งตรงกลางเป็นเส้นตรงลงไปถึงโคน ระหว่างแก้มของใบเสมาทำวงโค้งรูปคล้ายตัว U ตกลงมา ขณะที่โคนใบเสมาตรงกลางทำเป็นรูปสามเหลี่ยม เอวเสมาทำเป็นเศียรนาคหันหน้าออก โดยรวมรูปแบบเหมือนกับใบเสมาแบบทรงเครื่องใหญ่ เทียบได้กับใบเสมาเอกที่อุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร¹²⁷ แต่ของวัดบางหญ้าแพรกมีการลดทอนลวดลายออกไป (ภาพที่ 219)

¹²⁷เสมา สีมา : ใบเสมาสมัยกรุงเทพ, 186.

ภาพที่ 218 พระพุทธรูปประธาน อุโบสถวัดบางหญ้าแพรก

ภาพที่ 219 ใบเสมาวัดบางหญ้าแพรก (ซ้าย) เทียบกับใบเสมาเอก วัดบวรนิเวศวิหาร (ขวา)
ที่มา: วิศวะ ชินโย

พระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดเจริญสุขาราม น่าจะเป็นพระพุทธรูปหินทราย ดังที่มีพระกรรมเชื่อมลงมาติดกับพระอังสา พระพักตร์มีเค้าเหลี่ยม พระหนุเป็นปมสี่เหลี่ยม สังฆาฎยาวลง

มาเป็นแผ่นปลายตัดมีเส้นเชื่อมลงไปข้อพระกร (ภาพที่ 220) เทียบได้กับพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นการนำพระพุทธรูปเก่ามาใช้ประดิษฐานใหม่ ในอุโบสถไม้ที่เพิ่งสร้างขึ้นในช่วง พ.ศ. 2500

ภาพที่ 220 พระพุทธรูปประธาน อุโบสถวัดเจริญสุขาราม

ส่วนพระพุทธรูปบางองค์ถูกพอกหรือซ่อมแซมแต่ยังพอมิเค้นโครงหรือวัสดุเป็นหินทรายที่พอจะพิจารณาว่าสร้างในสมัยอยุธยา เช่น หลวงพ่อโต พระพุทธรูปประธานวัดโสภณาราม อาจเป็นโคลนหินทรายแดงสมัยอยุธยา และถูกซ่อมแปลงปั้นปูนเป็นงานพื้นบ้านที่มีลักษณะเทียบได้กับพระพุทธรูปในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะเป็นการทำพระโอษฐ์โค้งเล็กน้อยคล้ายเรือประทุน เพลวรัศมียอดสูงมีกลีบบัวรอง สันขาใหญ่แผ่นใหญ่ปลายเป็นแฉกตกลงมาทึ่งกลางพระองค์ และนิ้วพระหัตถ์มีปลายเท่ากัน (ภาพที่ 221) เป็นหลักฐานของการนำพระพุทธรูปเก่ามาซ่อมแซมเพื่อใช้เป็นพระพุทธรูปประธานในอุโบสถของชุมชนบ้านหอมและวัดที่ตั้งขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24¹²⁸ เช่นเดียวกับหลวงพ่อบูชิ่ง พระพุทธรูปหินทรายที่อุโบสถวัดช้างเผือกด้วย

¹²⁸ เอกสารหลายชิ้นบันทึกการเดินทางผ่านคลองมหาชัยที่ไหลผ่านด้านหน้าวัดมาตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่หลักฐานเก่าที่สุดที่กล่าว ‘หอม’ คือกำสรวลสมุท ที่สันนิษฐานว่าแต่งในช่วงต้นอยุธยา สะท้อนว่ามีการตั้งชุมชนมาแล้วตั้งแต่ตอนนั้น ทว่าไม่อาจกล่าวได้แน่ชัดว่าเป็นหอมเดียวกับบ้านหอมในปัจจุบันหรือไม่เนื่องจากวรรณกรรมหลังจากนี้ไม่มีการกล่าวถึงบ้านหอมเลย อย่างไรก็ตาม บ้านหอมปรากฏในเอกสารหลายลักษณะอักษรอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ คือนิราศพระแท่นดงรัง ของสามเณรกลั่น แต่งเมื่อ พ.ศ. 2376 ซึ่งระยะเวลาใกล้เคียงกับปีที่ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. 2375 และนิราศเมืองเพชร ของสุนทรภู่ ที่น่าจะแต่งในช่วง พ.ศ. 2388 โดยเอกสารชิ้นหลังนี้ สุนทรภู่กล่าวถึงการตั้งชุมชนและวัด ซึ่งก็คงคือวัดโสภณาราม ดูเพิ่มเติมที่ สุจิตต์ วงษ์เทศ, แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: มติชน), 28-29.

ภาพที่ 221 หลวงพ่อโต วัดโสภณาราม (วัดบ้านขอม)

ใบเสมาเก่า ในลุ่มน้ำท่าจีน มีกรณีของอุโบสถวัดศิริมงคล พบใบเสมาหินทรายแดงขนาดเล็ก แบบอัมพวา ปักล้อมรอบอุโบสถไม้ อยู่ในซุ้มเสมาซึ่งทำเป็นทรงเกี้ยวอย่างจีนในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส เจาะช่องเป็นรูปกลีบบัวทั้ง 4 ด้าน ขณะที่ซุ้มเสมาเอกด้านหน้าอุโบสถทำเป็นซุ้มทรงเรือนจตุรมุขยอดปราสาททรงของปราสาทผายบน ปั้นปูนเป็นชั้นวิมานและบันแถลง (ภาพที่ 222) ซึ่งมีตัวอย่างมาก่อนแล้วที่ซุ้มเสมาของวัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพฯ (ภาพที่ 223) ซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 ขณะที่หน้าบันของมุขแต่ละด้านทำเป็นลายดอกไม้ขนาดใหญ่มีร่องรอยการระบายสีน้ำเงินที่นิยมใช้กันตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา สอดคล้องกับทำเลที่ตั้งของวัดที่อยู่ริมแม่น้ำท่าจีนสายใหม่ ซึ่งน่าจะขุดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์¹²⁹ ใบเสมาจึงน่าจะเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น

¹²⁹ ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่าแม่น้ำท่าจีนด้านหน้าวัดหรือคลองลัดบางปลา เกิดจากการขุดคลองลัดในสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากมีบันทึกว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จมาตรวจสถานการณ์น้ำเค็มขึ้นมาถึงบริเวณนี้ อีกทั้งเมื่อพิจารณาแผนที่ระวางเมืองสมุทรสาคร กรมแผนที่ทหารบกสำรวจเมื่อ พ.ศ. 2456 พบว่าคลองลัดบางปลาในขณะนั้นยังมีความแคบมาก จึงเชื่อว่าคงเพิ่งขุดก่อนหน้าไม่นาน หรือในราวทศวรรษ 2440 ก่อนปีที่ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. 2443

ภาพที่ 222 ใบเสมาหินทรายแดง (ซ้าย) และซุ้มเสมายอดปราสาท (ขวา) วัดศิริมงคล

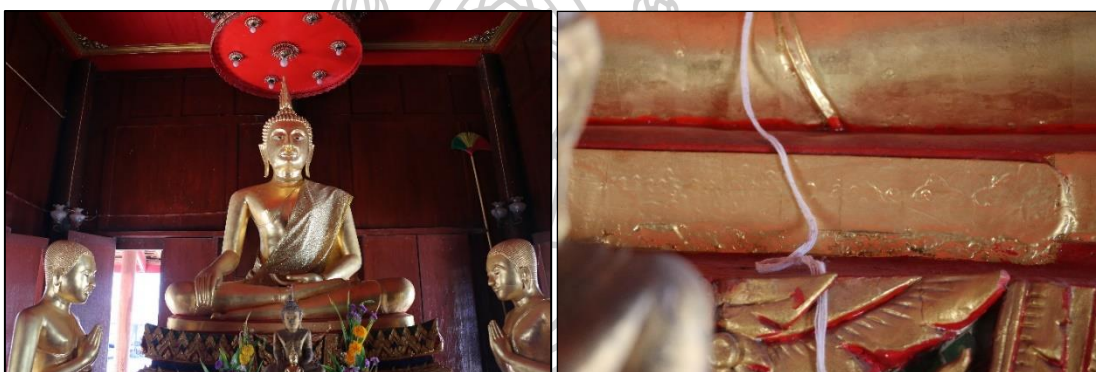
ภาพที่ 223 ซุ้มเสมายอดปราสาท วัดพิชยญาติการาม

ที่มา: วิศวะ ชินโย

ขณะที่ในลุ่มน้ำเพชรบุรี พบว่าใบเสมาของอุโบสถวัดปากน้ำบางจาน ลักษณะเป็นใบเสมาหินทรายแดงขนาดเล็ก (ภาพที่ 224) แต่คงไม่ใช่ของติดที่แต่เดิม พ้องกับการอัญเชิญพระพุทธรูปหินทรายจากวัดร้างที่อยู่ไม่ไกลกันมาประดิษฐานอยู่ข้างอุโบสถ ขณะที่พระพุทธรูปประธานด้านในที่จำลองจากพระพุทธรชินราช ซึ่งเป็นงานในครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 ที่ฐานของพระพุทธรูปและพระสาวกมีจารึก พ.ศ. 2465 (ภาพที่ 225) คงเป็นปีที่นำพระพุทธรูปองค์นี้มาประดิษฐานในภายหลัง

ภาพที่ 224 ใบเสมาหินทรายแดง อุโบสถวัดปากน้ำบางจาน

ภาพที่ 225 พระพุทธรูปประธานวัดปากน้ำบางจาน (ซ้าย) จารึกที่ฐาน (ขวา)

ส่วนอุโบสถวัดเพื่อสุธรรม ซึ่งนอกจากตัวอาคารจะถูกย้ายมาแล้ว ในบริเวณวัดปัจจุบัน ยังพบใบเสมาที่มีอายุก่อนหน้า 2 สมัย คือใบเสมาหินทรายแดงขนาดเล็กแบบอัมพวา ซึ่งนิยมในสมัยอยุธยาตอนปลาย-ต้นรัตนโกสินทร์ และใบเสมาคอดล่างผายบน ด้านบนทำเป็นจุกยอดเกี่ยว ห้อยชายตกลงมาคล้ายผ้าคลุม เส้นแบ่งทำเป็นเส้นตรงตกลงมาถึงโคน ประดับรูปวงกลมตรงกลาง โคนใบเสมาทำเป็นลายสามเหลี่ยม (ภาพที่ 226) ใบเสมาแบบนี้เรียกว่าแบบพระราชนิยมใน ร.3 ซึ่งกำหนดอายุได้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา¹³⁰ แต่คงไม่เก่าไปถึงปลายรัชกาลที่ 4 - ต้นรัชกาล 5 ซึ่งระยะนี้สามเหลี่ยมที่โคนได้แปลงกลายเป็นลวดลายอื่น ๆ เช่น กลีบดอกไม้ไปแล้ว¹³¹ ปักอยู่รอบอุโบสถไม้ อย่างไม่รู้ที่ สำหรับอุโบสถวัดเพื่อสุธรรมนี้ยากที่จะสรุปได้แน่ชัดว่าใบเสมาเดิมคือชิ้นไหน แต่ด้วยรูปแบบและงานศิลปกรรมของอุโบสถไม้ที่ไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 25 ก็ไม่สอดคล้องกับอายุของใบเสมาเหล่านี้เช่นกัน

¹³⁰ เสมา สีม่า : ใบเสมาสมัยกรุงเทพ, 109.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, 113.

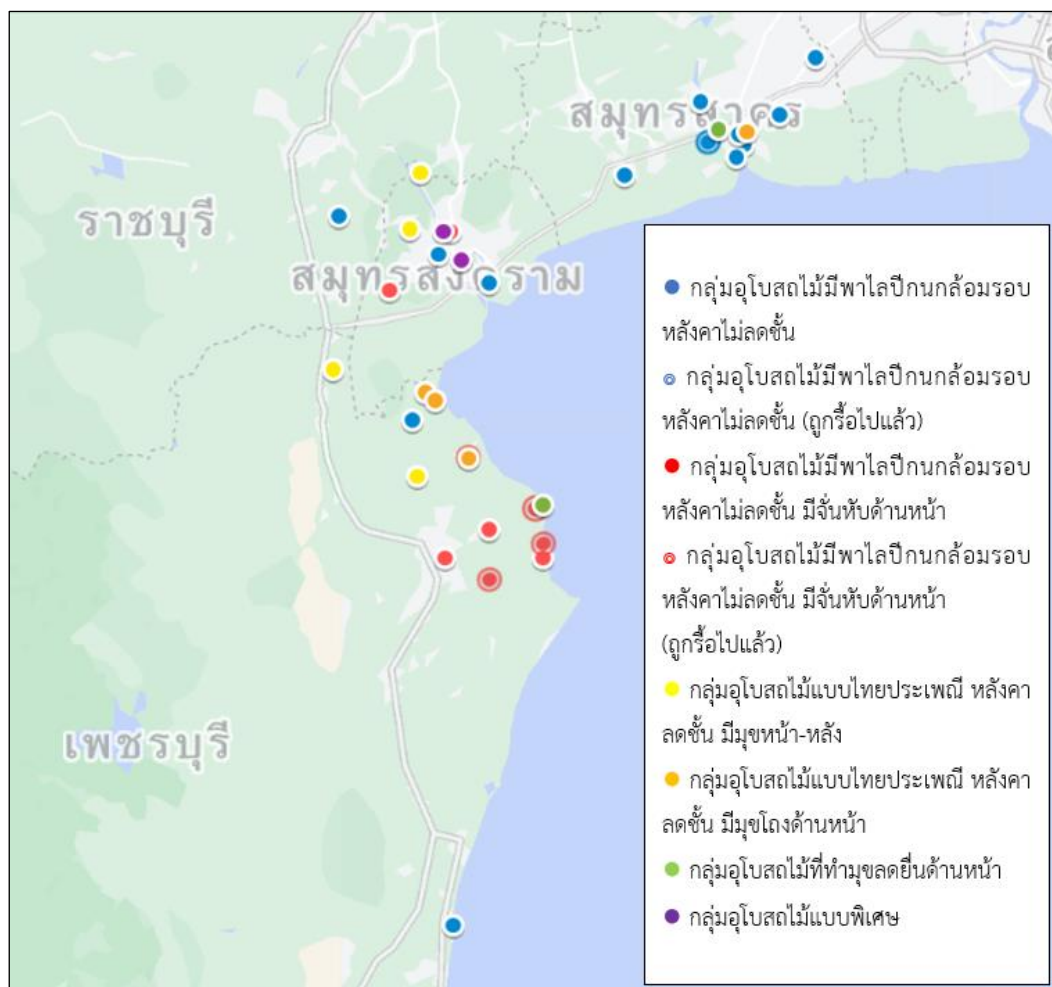

ภาพที่ 226 ใบเสมาหลายสมัยพบที่วัดเพื่อสุธรรม

จากข้อมูลข้างต้นชี้ให้เห็นว่า การที่บรรดาวัดต่าง ๆ ดังกล่าว นำพระพุทธรูปหรือใบเสมาที่มีอายุเก่ากว่ามาใช้ ทั้งจากของติดที่พื้นที่ก็ดีหรือจากวัดร้างที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง มักสอดคล้องกับบริบทด้านพื้นที่และประวัติศาสตร์ที่มีการใช้พื้นที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยา การนำศาสนวัตถุที่มีอยู่แล้วกลับมาใช้เช่นนี้คงเป็นการประหยัดทรัพยากรในชุมชนที่เพิ่งเกิดใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ด้วยเช่นกัน

4. การกระจุกตัวของอุโบสถไม้ในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก

การปิดหมุดเพื่อแสดงตำแหน่งที่ตั้งของอุโบสถไม้ภายหลังจากจัดกลุ่มรูปแบบ พบประเด็นน่าสนใจของอุโบสถไม้คือการกระจุกตัวเฉพาะกลุ่มรูปแบบในแต่ละพื้นที่ ดังตารางด้านล่างนี้ (ภาพที่ 227)

ภาพที่ 227 การกระจายตัวของอุโบสถไม้แต่ละกลุ่มรูปแบบ ในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก

ที่มา: ปรับปรุงจาก <https://www.google.co.th/maps>

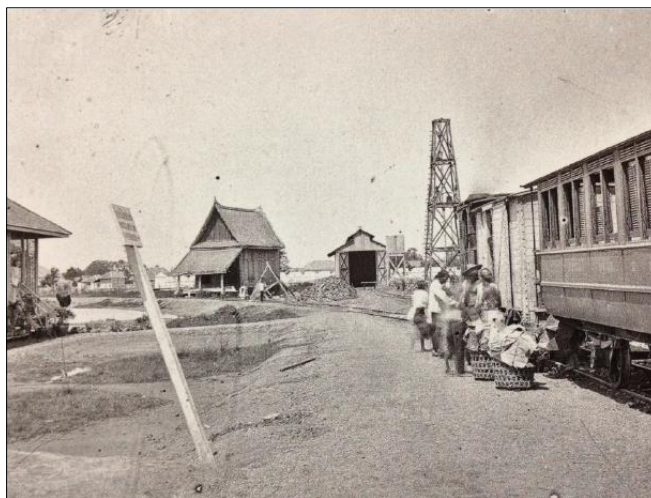
อุโบสถไม้มีการกระจุกตัวเฉพาะพื้นที่ของอุโบสถไม้ขนาดเล็กที่สร้างขึ้นอย่างเรียบง่ายที่สุดในการศึกษาครั้งนี้ 2 กลุ่ม ได้แก่ อุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลาดชัน ในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน และอุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลาดชัน มีจันทับด้านหน้า ในลุ่มน้ำเพชรบุรี

ลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร พบการสร้างอุโบสถไม้แบบทำพาไลปีกนกล้อมรอบเป็นจำนวนมาก ทั้งที่ยังคงสภาพอยู่และอุโบสถไม้ที่ถูกรื้อไปแล้ว วางตัวอยู่ตามริมแม่น้ำท่าจีนและคลองสาขา แม้รูปแบบอาคารเช่นนี้จะพบในพื้นที่อื่น ๆ ทั้งในลุ่มน้ำแม่กลองและเพชรบุรีด้วย ทว่าการที่พบอุโบสถไม้แบบนี้เป็นจำนวนมากในลุ่มน้ำท่าจีนอย่างมีนัยสำคัญ ก็อาจกล่าวได้ว่าถือเป็นรูปแบบที่นิยมเฉพาะถิ่นซึ่งสืบเนื่องกันมาตลอด ขณะที่ในลุ่มน้ำเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี พบการกระจุกตัวของอุโบสถไม้แบบทำพาไลปีกนกล้อมรอบ มีจันทับ ถือเป็นรูปแบบเฉพาะที่ไม่ได้พบโดยทั่วไป แต่เป็นงาน

ที่สร้างสรรค์ขึ้นในกลุ่มน้ำเพชรบุรีเองอย่างแท้จริง ซึ่งคงได้อิทธิพลด้านรูปแบบจากอาคารเครื่องก่อดังที่กล่าวไปแล้วในส่วนวิเคราะห์

การกระจุกตัวของกลุ่มรูปแบบของอุโบสถไม้ทั้ง 2 กลุ่มน้ำข้างต้น สะท้อนให้เห็นภาพของรูปแบบนิยมเฉพาะถิ่น จนอาจเรียกได้ว่าเป็นสกุลช่างของกลุ่มน้ำนั้น ๆ โดยมีพื้นที่ตรงกลางอย่างกลุ่มแม่ น้ำแม่กลองเป็นพื้นที่ผสมผสานด้านศิลปกรรม กล่าวคือในพื้นที่ไม่ได้มีรูปแบบของอาคารเฉพาะแน่ชัด แต่มีการปะปนกันของกระแสนงานจากทั้ง 2 กลุ่มแม่ น้ำที่ขนานอยู่ ดังที่พบการสร้างอุโบสถไม้กลุ่มที่ 1 ในกลุ่มน้ำแม่กลองที่วัดบางจะเกร็งและวัดแว่นจันทร์ ซึ่งแม้ยังไม่แน่ชัดในเรื่องของอิทธิพลของอุโบสถไม้ทั้ง 2 หลังนี้ว่าได้มาจากกลุ่มน้ำทำเงินหรือไม่ แต่ด้วยความใกล้ชิดของเขตแดนระหว่างสมุทรสงครามกับสมุทรสาคร ก็อาจเป็นไปได้ว่าคงมีแรงบันดาลใจจากพื้นที่ที่สร้างอุโบสถไม้รูปแบบนี้เป็นจำนวนมาก

ขณะที่รูปแบบอุโบสถไม้แบบมีจันทับ ในกลุ่มน้ำแม่กลองมีตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคืออุโบสถวัดสี่แยกราษฎร์บำรุง ซึ่งตั้งอยู่บริเวณชายแดนระหว่างสมุทรสงครามกับเพชรบุรี แสดงให้เห็นถึงการแพร่เข้ามาของกระแสนมายังพื้นที่ชายขอบของกลุ่มน้ำแม่กลอง ผ่านคลองขุดที่เชื่อมโยงไปยังเส้นทางน้ำที่สามารถเดินทางไปยังแถบชายทะเลเพชรบุรีได้ ขณะเดียวกัน ยังพบอุโบสถไม้รูปแบบนี้ถึงบริเวณพื้นที่แม่ น้ำแม่กลองฝั่งตะวันออกด้วย คืออุโบสถวัดดอกรณและวัดข้างเฝือก อนึ่งมีตัวอย่างของอุโบสถไม้ที่ทำจันทับในกลุ่มน้ำทำเงินด้วยเช่นกัน คืออุโบสถวัดโพธิ์งาม (ร้าง) จังหวัดสมุทรสาคร ปัจจุบันถูกรื้อไปแล้ว แต่จากภาพถ่ายเก่าพบว่าไม่มีการทำเสาพาไลล้อมรอบ ซึ่งต่างไปจากอุโบสถไม้หลังอื่น ๆ (ภาพที่ 228) และพบเพียงหลังเดียวในพื้นที่ จึงจัดเป็นรูปแบบเฉพาะที่น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากอาคารสมัยอยุธยาตอนปลายเหมือนกัน แต่คงไม่ได้รับความนิยมในกลุ่มน้ำทำเงิน

ภาพที่ 228 อุโบสถวัดโพธิ์งาม (ร้าง) จังหวัดสมุทรสาคร

ที่มา: ประภัสสร ชูวิเชียร, บรรณาธิการ, รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร:
ท่าฉลอม ท่าจีน มหาชัย (ม.ป.ท., 2562), 268.

อุโบสถไม้อีกรูปแบบหนึ่งที่พบการกระจุกตัวเฉพาะถิ่น คือแบบไทยประเพณี แม้พบการสร้างอุโบสถไม้ที่ได้แรงบันดาลใจจากอุโบสถเครื่องก่อแบบไทยประเพณีอยู่หลายหลังในทุกลุ่มน้ำ ซึ่งมีความและความวิจิตรแตกต่างกันแปรผันตามขนาดชุมชนและทรัพยากรของพื้นที่นั้น ๆ แต่อย่างไรก็ดีอุโบสถไม้แบบไทยประเพณีที่มีการทำมุขโถงด้านหน้า ซึ่งพบเหมือนกันจำนวน 3 หลังในพื้นที่บางตะบูน ใกล้กับปากแม่น้ำเพชรบุรี ได้แก่ วัดในกลาง วัดปากกลัด และวัดปากอ่าวบางตะบูน อีกทั้งไม่พบในพื้นที่ใดอีก ก็สะท้อนให้เห็นถึงงานช่างเฉพาะถิ่นที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเฉพาะพื้นที่ดังกล่าวด้วยเช่นกัน

5. ความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างอุโบสถไม้กับการก่อตัวของชุมชนในพุทธศตวรรษที่ 24-25

การตรวจสอบทั้งด้านเวลาและพื้นที่ที่สร้างอุโบสถไม้พบว่า บริเวณรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก มีการตั้งเป็นชุมชนเมืองอยู่ตามลำน้ำมาก่อนแล้ว เพราะเส้นทางน้ำแถบนี้มีความสำคัญในฐานะเส้นทางน้ำตอนในที่เชื่อมต่อระหว่างอยุธยากับหัวเมืองปากใต้ อีกทั้งการที่อยู่ห่างจากพื้นที่ศูนย์กลางอย่างกรุงศรีอยุธยา ทำให้ยังคงมีการตั้งบ้านเรือนอาศัยมาจนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วยสนับสนุนข้อสันนิษฐานถึงการสร้างอุโบสถด้วยไม้มาก่อนแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา และคงสูญสลายหรือเปลี่ยนแปลงไปด้วยความไม่คงทนของไม้ที่จำเป็นต้องซ่อมแซมอยู่เสมอในชุมชนที่อาศัยอยู่อย่างต่อเนื่อง

อายุสมัยของอุโบสถไม้ที่พบกำหนดอยู่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เป็นระยะเวลาเดียวกับที่ส่วนกลางในขณะนั้นให้ความสำคัญกับพื้นที่หัวเมืองบริเวณปากแม่น้ำสำคัญฝั่งตะวันตกมากขึ้น รวมถึงมีการขยายตัวของชุมชนเดิมและการบุกเบิกก่อตั้งชุมชนใหม่เข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่ราบลุ่มใกล้ปากแม่น้ำ ซึ่งการขยายและตั้งชุมชนเพิ่มขึ้นเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและเศรษฐกิจในระยษนั้น¹³²

ประการแรก คือผลจากการโยกย้ายถิ่นของผู้คนเข้ามาอาศัยยังที่แถบนี้ ซึ่งมีแนวคิดการป้องกันพื้นที่ปากแม่น้ำ ด้วยการสร้างป้อมปราการเพื่อป้องกันข้าศึกในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 ได้แก่ ป้อมวิเชียรโชฎกที่เมืองสาครบุรี และป้อมพิฆาตข้าศึกที่เมืองสมุทรสงคราม เหตุนี้ย่อมยังผลต่อการพัฒนาชุมชนเมืองที่มีอยู่ก่อนแล้วมาตั้งแต่สมัยอยุธยาให้มีการเติบโต เช่น การเกณฑ์ชาวมอญมาสร้างป้อมดังกล่าว และให้ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่รอบป้อม ก่อนนำมาสู่การบุกเบิกพื้นที่รกร้างที่อยู่ใกล้เคียงในเวลาต่อมา

ขณะเดียวกัน การอพยพของชาวจีนโพ้นทะเลเข้ามาประกอบอาชีพมากขึ้น เนื่องจากปัญหาการเมืองและเศรษฐกิจในประเทศในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 ตลอดจนการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ที่ต้องการให้คนจีนเข้ามาช่วยเรื่องการค้าทั้งการเป็นแรงงาน และอาศัยความรู้เฉพาะด้าน เช่น การต่อเรือ การเดินเรือ และการค้า ฯลฯ ทำให้มีการโยกย้ายเข้ามาอีกหลายระลอก อาจกล่าวได้ว่าเป็นการทำให้ชุมชนต่าง ๆ ทางหัวเมืองฝั่งตะวันตกมีการขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะบริเวณที่มีหมู่บ้านชาวจีนมาก่อนแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น บ้านท่าจีน-ท่าฉลอม ริมแม่น้ำท่าจีน เมืองแม่กลองและอัมพวา ริมแม่น้ำแม่กลอง และย่านทะเลตมของกลุ่มน้ำเพชรบุรี คือบ้านแหลมและบางตะบูน ซึ่งสอดคล้องกับการพบว่า อุโบสถไม้ในพื้นที่เหล่านี้มีกลุ่มชาวจีนและชนชั้นนำในท้องถิ่นที่มีเชื้อสายจีนเป็นผู้สนับสนุนการสร้างด้วย

ประการต่อมา คือการเปลี่ยนแปลงของนโยบายทางเศรษฐกิจในช่วงท้ายของพุทธศตวรรษที่ 24 มีผลอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงบรรยากาศของชุมชนในฝั่งตะวันตก การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเมื่อ พ.ศ. 2398 ทำให้เกิดการขุดคลองสายใหม่เพื่อขยายโครงข่ายเส้นทางน้ำ ได้แก่ คลองภาษีเจริญ ดำเนินสะดวก และคลองที่ขุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำกับคลองย่อยต่าง ๆ เช่น คลองประชาคมขึ้น คลองลัดยี่สาร ฯลฯ รวมถึงการขุดลอกคูคลองสายเก่าที่ตื้นเขิน ซึ่งทั้งหมดนี้เพื่ออำนวยความสะดวกสำหรับ

¹³² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2563), 85.

การขนถ่ายสินค้าจากท้องถิ่นเข้าสู่เมืองหลวง ทำให้ระบบเศรษฐกิจในแถบนี้กลายเป็นการผลิตเพื่อขาย ระบบลำคลองที่เพิ่มขึ้นนี้เองทำให้ปฏิสัมพันธ์จากเมืองหลวงและท้องถิ่นมีมากขึ้น รวมถึงระหว่างท้องถิ่นเองก็มีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันด้วย จึงเป็นอีกเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเทคนิคและรูปแบบการสร้างอุโบสถไม้ขึ้นในพื้นที่นี้

การเข้ามาของผู้คนจากส่วนกลางสู่พื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกมากขึ้น ภายหลังจากระบบแม่น้ำลำคลองมีความสะดวกขึ้น ทั้งในสถานะเมืองอยู่ในเส้นทางผ่าน คือเมืองสมุทรสาคร และสมุทรสงคราม ไปยังเมืองเพชรบุรีที่อยู่ในฐานะพื้นที่ปลายทางในการท่องเที่ยวแสวงบุญบริเวณบ้านยี่สาร บ้านแหลม และบางตะบูน และกลายเป็นที่พักตากอากาศแห่งใหม่ในหมู่ชนชั้นสูงของสยามขณะนั้น ซึ่งได้รับความนิยมตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา รวมถึงการตัดทางรถไฟจากเมืองหลวงในช่วงทศวรรษ 2440 ได้แก่ สายคลองสาน-มหาชัย และสายบ้านแหลม-แม่กลอง รวมถึงสายใต้ ก็ทำให้ท้องถิ่นต่าง ๆ ติดต่อกับกรุงเทพฯ ง่ายขึ้น ปัจจัยต่าง ๆ นี้ นำพาเอาศิลปกรรมและศาสนวัตถุจากเมืองหลวงเข้ามาสู่ท้องถิ่นไม่มากก็น้อย ดังที่พบการพบพระพุทธรูปโลหะแบบบ้านช่างหล่อพระพุทธรูปแบบรัชกาล และใบเสมาโหล อีกทั้งแรงบันดาลใจด้านศิลปกรรมของงานจากส่วนกลางที่พบในอุโบสถไม้เป็นจำนวนมาก

ดังนั้น การพัฒนาประเทศในขณะนั้นย่อมมีส่วนสำคัญต่อการสร้างอุโบสถไม้เพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชนซึ่งมีทั้งชุมชนเดิมและชุมชนใหม่ปะปนกัน โดยในกรณีการขยายตัวของชุมชนเดิมนั้น การเปลี่ยนแปลงของสังคมและเศรษฐกิจย่อมส่งผลให้มีกำลังคนและทรัพยากรมากขึ้น จึงสืบเนื่องการซ่อม ขยาย และสร้างอุโบสถด้วยไม้ที่เคยมีมาก่อนหน้าแล้ว ขณะที่อุโบสถไม้ส่วนใหญ่ที่พบในการศึกษาสร้างขึ้นมากับวัดที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 และเมื่อตรวจสอบประวัติชุมชน ก็สอดคล้องกับการสถาปนาวัดเพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่เพิ่งตั้งใหม่หรือชุมชนที่เพิ่งขยายออกมา ซึ่งชุมชนเหล่านี้ย่อมมีทรัพยากรและกำลังคนอย่างจำกัด ดังที่พบอุโบสถไม้มีขนาดเล็กและเรียบง่าย รวมถึงมักมีการนำศาสนวัตถุอื่น ๆ ที่พบอยู่แล้วในพื้นที่มาใช้ในอุโบสถที่เพิ่งสร้างด้วยข้อมูลต่าง ๆ นี้จึงช่วยสะท้อนภาพการขยายตัวของชุมชนในท้องถิ่นช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 ได้อย่างน่าสนใจ

สรุป

อุโบสถไม้ในการศึกษานี้สามารถกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 สอดคล้องกับหลักฐานทางศิลปกรรมและศิลปวัตถุที่พบร่วมในอุโบสถ ทั้งพระพุทธรูปประธาน ใบเสมา ที่เป็นงานในสมัยรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้ทำให้พบหลักฐานยืนยันถึงการสร้างอุโบสถไม้วาย่อมมีมาแล้วก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 24 ผ่านการพบวัตถุแวดล้อมและประวัตินิเวศที่เก่าแก่กว่าอายุของอุโบสถไม้ที่พบในปัจจุบัน ทว่าไม่อาจสืบย้อนไปได้ว่ารูปแบบดั้งเดิมแต่แรกว่าเป็นเช่นไร เนื่องจากคงสิ้นสภาพและมีการสร้างขึ้นใหม่ ประกอบกับมีการบูรณะปฏิสังขรณ์อยู่ตลอดตามอายุของวัสดุไม้ ดังมีข้อความในบันทึกประวัติของขุนสมุทรนิเวศน์ กำนันตำบลท่าฉลอม กล่าวถึงการซ่อมสร้างอุโบสถไม้หลายหลัง เนื่องจากชำรุดเพราะโดนลมทะเลทำลายไม้¹³³ ถือเป็นหลักฐานหนึ่ง que แสดงให้เห็นว่า แม้คุณสมบัติของไม้เหมาะแก่สภาพแวดล้อมของพื้นที่ใกล้ทะเลมากกว่าเครื่องก่อ แต่ฤทธิ์ความเค็มก็สามารถกัดกร่อนโครงสร้างของอาคารเครื่องไม้ได้เช่นกัน จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบบางส่วนที่ผุพัง หรือบางครั้งมีการรื้อเพื่อสร้างใหม่ทั้งหลัง จึงอาจเป็นสาเหตุหนึ่งของการที่ไม่พบหลักฐานของอุโบสถไม้ที่กำหนดอายุได้เก่ากว่าต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ขณะที่ในส่วนของ การประดับตกแต่ง พบว่านอกจากการนำองค์ประกอบที่แสดงฐานานุกัตติ และสถานะความเป็นอาคารเนื่องในศาสนา มาประดับตกแต่งอุโบสถไม้เพื่อให้เหมือนกับอุโบสถเครื่องก่อ เช่น เครื่องลายอง ลวดลายหน้าบัน ชุ่มประตู่-หน้าต่าง ฯลฯ ยังพบการแลกเปลี่ยนหยิบยืมส่วนประกอบของอาคารบ้านเรือนมาใช้ด้วย เช่น การประดับด้วยลายฉลุ ลูกกรง และป่านลมตัวหงาที่พบประดับหลังคาเรือนไทยภาคกลาง จนเกิดเป็นงานศิลปกรรมแบบพื้นถิ่นที่ผสมผสานระหว่างศาสนสถานกับอาคารที่อยู่อาศัย

นอกจากนี้ หลักฐานต่างๆ ที่พบในอุโบสถไม้ยังสะท้อนภาพการปฏิสัมพันธ์กับระหว่างหัวเมืองท้องถิ่นกับเมืองหลวง ผ่านรูปแบบของอาคารและงานศิลปกรรมที่มีกลิ่นอายและแรงบันดาลใจมาจากอุโบสถในศูนย์กลางการปกครอง ซึ่งมีหลักฐานหลายอย่างที่แสดงถึงความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ดังกล่าว เห็นได้จากงานประดับตกแต่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการประดับกรอบหน้าบันด้วยงานปูนปั้นแบบนวกเจ้า การทำลวดลายหน้าบันเป็นลายพุดตาน-ใบเทศ รูปแบบของชุ่มเสมา และการประดับตกแต่งด้วยสัญลักษณ์มงคลแบบจีน รวมถึงการพบพระพุทธรูปโลหะแบบบ้านช่างหล่อและใบเสมาหินแกรนิต ที่เป็นงานจากในกรุงเทพฯ ด้วยเช่นกัน

การศึกษาทั้งด้านรูปแบบและการตกแต่งสถาปัตยกรรมชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายของการสร้างสรรค์อุโบสถไม้ในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก และลำดับพัฒนาการของแนวคิดการ

¹³³ รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ท่าฉลอม ท่าจีน มหาชัย, 295.

สร้างอุโบสถไม้ที่เปลี่ยนจากงานพื้นถิ่นอย่างเรียบง่าย ถอดแบบมาจากอาคารเครื่องก่อ โดยลดทอนองค์ประกอบบางส่วน ไปสู่การสร้างอุโบสถไม้ที่ตกแต่งและใช้ทรัพยากรในการสร้างมาก

ทั้งนี้ จากการศึกษายังพบข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ผังบริเวณของวัดเหล่านี้พบเป็นส่วนน้อยที่เพิ่มเติมสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ นอกเหนือไปจากตัวอาคารของอุโบสถไม้และแท่นเสมา ส่วนหนึ่งอาจเพราะองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น เจดีย์ กำแพงแก้ว จำเป็นต้องสร้างด้วยการก่ออิฐถือปูนมีอาจปรับเปลี่ยนวัสดุการสร้างเป็นไม้ได้เหมือนอุโบสถ การวางแผนผังเขตพุทธาวาสของวัดในเขตที่ราบน้ำท่วมถึงจึงหลีกเลี่ยงการเพิ่มเติมองค์ประกอบที่ไม่จำเป็นเข้าไป

บทที่ 5

บทสรุป

การศึกษาวิเคราะห์อุโบสถไม้พื้นถิ่นซึ่งการกระจายตัวอยู่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกครอบคลุมพื้นที่ 3 กลุ่มน้ำสำคัญ คือแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง และแม่น้ำเพชรบุรี พบว่าเกิดจากปัจจัยด้านภูมิประเทศเป็นสำคัญ กล่าวคือบริเวณนี้เป็นพื้นที่ราบน้ำท่วมถึงและริมชายฝั่งทะเล ซึ่งผืนดินมีความอ่อนนุ่มและฤทธิ์ความเค็ม นำไปสู่การเปลี่ยนวัสดุการสร้าง จากเดิมที่อุโบสถนิยมสร้างด้วยเครื่องก่อเพื่อความคงทน เปลี่ยนเป็นการใช้วัสดุไม้ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม เพราะมีน้ำหนักเบาสามารถสร้างขึ้นได้ง่ายตามความถนัดของช่างไม้ในพื้นที่ และยังสามารถเปลี่ยนขึ้นไม้หรือซ่อมแซมบางส่วนได้ง่าย รวมถึงสามารถรื้อแล้วนำมาประกอบใหม่ในที่อื่น ๆ ได้ หากเกิดผลกระทบจากธรรมชาติ เช่น น้ำทะเลกัดเซาะ ขณะเดียวกัน จากการศึกษาทำให้พบอุโบสถไม้อีกหลายหลังที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ห่างจากทะเลและแม่น้ำลำคลอง ซึ่งไม่มีข้อจำกัดด้านน้ำท่วมและความเค็ม ทำให้เห็นภาพของการแพร่กระจายความนิยมในการสร้างอุโบสถไม้ในพื้นที่ห่างทางน้ำด้วย

การสร้างอุโบสถไม้จึงเป็นงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่ผสมกับการสร้างอาคารเนื่องในศาสนา โดยใช้เทคนิคการวางโครงสร้างงานไม้แบบการprungบ้านเรือนไทยเครื่องสับภาคกลาง ได้แก่ การใช้โครงสร้างเป็นไม้ทั้งหมด การยกใต้ถุนโปร่ง ตีผนังด้วยไม้ และหลังคาเครื่องจันทันไม้ซ้อนชั้น อีกทั้งยังออกแบบให้มีขนาดพอเหมาะสำหรับการทำสังฆกรรมภายในชุมชนที่มีขนาดไม่ใหญ่โตมากนัก อย่างไรก็ตาม ก็ดี พบว่าอุโบสถไม้บางหลังมีการเพิ่มเติมองค์ประกอบบางอย่างเพื่อให้เหมาะสมต่อหน้าที่การใช้งานในฐานะอาคารเนื่องในศาสนามากขึ้น เช่น การเสริมฐานเครื่องก่อสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป

ด้านรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถไม้และศิลปกรรมที่พบแวดล้อม สามารถกำหนดอายุสมัยคือตั้งแต่ช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา โดยในด้านรูปแบบของอุโบสถไม้สามารถใช้หลังคาเป็นเกณฑ์ในการจำแนกได้ถึง 5 กลุ่ม ได้แก่ 1. อุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบหลังคาไม่ลดชั้น 2. อุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น มีจันทันด้านหน้า 3. อุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น 4. อุโบสถไม้ที่ทำมุขลดชั้นด้านหน้า และ 5. อุโบสถไม้แบบพิเศษ แสดงถึงความหลากหลายของรูปแบบอาคารและพัฒนาการของอุโบสถไม้ที่มีตั้งแต่อาคารอย่างเรียบง่ายไปจนถึงอาคารที่สร้างเลียนแบบอุโบสถเครื่องก่อ ตกแต่งเป็นจำนวนมาก สะท้อนถึงแรงบันดาลใจของช่างที่เลียนแบบจากอาคารเครื่องก่อโดยปรับมาใช้วัสดุไม้ อนึ่งการเปลี่ยนรูปแบบนี้ย่อมแปรผันกับขนาดของชุมชน ผู้อุปถัมภ์ และทรัพยากรที่มีด้วย

ขณะเดียวกัน แต่ละกลุ่มรูปแบบของอุโบสถไม่ยังสะท้อนให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของรูปแบบภายในท้องถิ่นที่มีลักษณะเฉพาะ รูปแบบที่แบ่งปันกันกับพื้นที่ใกล้เคียง และอิทธิพลต่าง ๆ ทางศิลปะของงานจากเมืองหลวง ที่ชี้ชวนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของท้องถิ่นกับกรุงเทพฯ ซึ่งแพร่เข้ามาอยู่ตลอดตามกระแสงานศิลปะที่เปลี่ยนไปจนกระทั่งเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 26 เมื่ออุโบสถแบบมาตรฐาน ก. ข. ค. จากส่วนกลางเข้ามาสู่ท้องถิ่น ประกอบกับวิทยาการด้านการก่อสร้างที่พัฒนา ทำให้เกิดการรื้ออุโบสถไม้แล้วแทนที่ด้วยอุโบสถเครื่องก่อในที่สุด

ผลการศึกษาที่นอกจากช่วยกำหนดอายุของอุโบสถไม้ในชุมชนรอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกให้แคบและชัดเจนมากขึ้นแล้ว ยังพบข้อสังเกตหลายประการทั้งในด้านโครงสร้างสถาปัตยกรรมและรูปแบบศิลปกรรมที่ไม่เคยมีการกล่าวถึงมาก่อน อีกทั้งการสร้างอุโบสถไม้ยังสะท้อนภาพพลวัตด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนไทยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งเกิดการขยายตัวของชุมชนและหมู่บ้านที่อยู่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตกเป็นจำนวนมาก

ข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้ยังจำกัดขอบเขตศึกษาอยู่เพียงฝั่งตะวันตกของอ่าวไทยเท่านั้น หากแต่อุโบสถไม้ลักษณะคล้ายกันนี้ยังพบในพื้นที่อื่น ๆ อีกจำนวนมาก เช่น ในพื้นที่กรุงเทพฯ อุโบสถวัดท่าข้าม เขตบางขุนเทียน และอุโบสถวัดใหม่เจริญราษฎร์ เขตหนองจอก บริเวณใกล้ปากแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น อุโบสถวัดสร้างโชค วัดสว่างอารมณ์ จังหวัดสมุทรปราการ ฯลฯ รวมถึงหัวเมืองรอบอ่าวไทยฝั่งตะวันออกและชุมชนชายฝั่งทะเลในภาคใต้ เช่น อุโบสถวัดนาจอมเทียน อุโบสถวัดช่องลมนาเกลือ จังหวัดชลบุรี และอุโบสถวัดโคกเคียน จังหวัดนราธิวาส ฯลฯ ซึ่งอุโบสถไม้หลังอื่น ๆ ในพื้นที่เหล่านี้ควรตรวจสอบเพิ่มเติมเพื่อศึกษาด้านศิลปกรรมและกำหนดอายุสมัย รวมถึงหาความสัมพันธ์และแรงบันดาลใจของงานศิลปกรรมว่าเกี่ยวข้องกับอุโบสถไม้ในพื้นที่ศึกษาครั้งนี้หรือไม่

รายการอ้างอิง

กรมการศาสนา. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2525.

กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง. **ฐานฐานชายฝั่ง.** เข้าถึงเมื่อ 22 พฤษภาคม 2565, เข้าถึงได้จาก https://km.dmcr.go.th/c_56/s_77/d_2761.

กรมศิลปากร. **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1.** กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, 2526.

_____. **ปกิณกศิลป์วัฒนธรรม เล่ม 27 จังหวัดสมุทรสงคราม.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2564.

"การสร้างอุโบสถวัดสำมะโรง," เอกสารกรมพระกลาโหม รัชกาลที่ 4 เล่ม 6 จ.ศ. 1217 เลขที่ 28, หน้า 277-278, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ศกษา จันทลักษณ์ และคณะ. "รายงานการตรวจสอบสภาพศาลาการเปรียญวัดในกลาง อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี." รายงานวิชาอนุรักษ์อาคารประวัติศาสตร์และโบราณสถานในประเทศไทย รหัสวิชา 262-406 ภาคการศึกษาที่ 2 ปีการศึกษา 2541 สาขาวิชาประวัติศาสตร์และโบราณสถานในประเทศไทย ภาควิชาสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541.

คาร์ล บ็อค. **ท้องถื่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง.** แปลโดย เสถียร พันธรังสี และอัมพร ทีชะระ. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2562.

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. พิมพ์ครั้งที่ 2 นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, 2555.

โคลด์ เซเบร์ต เดอ บูเล. **จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบร์ต.** แปลโดย ราชบัณฑิตยสภา. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2560.

_____. **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 49 เรื่องจดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบร์ต ราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในกรุงสยาม ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.** กรุงเทพฯ: ศรีกรุง, 2471.

จารึกวัดพระเชตุพนฯ. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: ศิวพร, 2517.

จารุมาศ เมฆสัมพันธ์. **จากต้นน้ำถึงปากแม่น้ำ บทบาททางนิเวศอุทกวิทยาและการจัดการเชิงอนุรักษ์.** กรุงเทพฯ: คณะประมง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2564.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต.** พิมพ์ครั้งที่ 8 กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2563.

ชีพพล, ภัสกรณ. "ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมของเรือนพักอาศัยแบบพื้นถิ่นในเขตชุมชนเมืองเพชรบุรี ในพุทธศตวรรษที่ 25." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม

- พินถิ่น บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558.
- ชุตินา มีแสง. "อุโบสถไม้ เมืองสมุทรสาคร : สถาปัตยกรรมพินถิ่นและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน." การศึกษาค้นคว้าเฉพาะบุคคลหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.
- ชูลีพร วิรุณหะ และคนอื่นๆ. "ประตูลูกอานเนย์: มุมมองใหม่ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองเพชรบุรี." **อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร** 40, 1 (2561): 11-50.
- ดวงกมล บุญแก้วสุข. "ศิลปะสกุลช่างเพชรบุรี: งานปูนปั้นปัจจุบันย้อนอดีต." วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **การเสด็จตรวจราชการหัวเมือง ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**. กรุงเทพฯ: สถาบันดำรงราชานุภาพ, 2555.
- _____. **ชีวิตและผลงานของสุนทรภู่**. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์, 2561.
- _____. **ไทยรบพม่า**. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2549.
- _____. **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 17 เรื่องตำนานการเลิกบ่อนเบี้ยแลเลิกหวย ฉบับทรงแก้ไขใหม่**. กรุงเทพฯ: โสภณพิพิธธรรมนาคร, 2465.
- ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2482.
- _____. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค)**. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์, 2560.
- _____. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2561.
- เทพ สุนทรสารทูล. **งานฉลองวันพระราชสมภพครบ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ราชนิกุลบางช้าง**. กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์, 2511.
- นฤพนธ์ ตัวงวิเศษ. บรรณาธิการ. **สาครบุรีจากวิถีชาวบ้าน: การเปลี่ยนผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่นในลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2561.
- ประภัสสร ชูวิเชียร. **รายงานการวิจัยเรื่อง หลักฐานศิลปกรรมอยุธยาที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล วิเคราะห์ในฐานชุมชน "ปากใต้" สมัยกรุงศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.
- _____. **อยุธยาในย่านกรุงเทพฯ ศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2561.
- ประภัสสร ชูวิเชียร. บรรณาธิการ. **รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรมเมืองสมุทรสาคร: ทำฉลอม ท่าจีน มหาชัย**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย

ศิลปากร, 2562.

ประภัสสร อินธิเสน. "บทบาทของสุภาภิมาลัยที่มีต่อการปกครองตนเองในท้องถิ่น ระหว่างปี พ.ศ. 2441-2476." วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

ประยูร อุคฺษาภูษะ. **แบบแผนบ้านเรือนในสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555.

ประวัติวัดใหญ่สุวรรณาราม. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555.

พระราชพงศาวดาร สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ตรวจสอบชำระจากเอกสารตัวเขียน.

กรุงเทพฯ: มูลนิธิทุนพระพุทธยอดฟ้า ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2558.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล. กรุงเทพฯ: โฆษิต, 2549.

พิทยา บุณนาค. **เสมา สี่มา : ไบเสมาสมัยกรุงเทพ**. กรุงเทพฯ: เอ็มแอนด์เอ็มเลเซอร์พริ้นต์, 2560.

_____. **เสมา สี่มา : หลักสี่มาในศิลปะไทยสมัยอยุธยาช่วงหลังเสียกรุงครั้งแรกถึงครั้งหลังและกรุงธนบุรี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2551.

พิศาล บุญผูก. "โบสถ์น้ำเค็ม: โบสถ์ไม้เมืองสาครบุรี." **เมืองโบราณ** 25, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2542): 96-101.

มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. **เล่าเรื่องกรุงสยาม**, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. พระนคร: ก้าวหน้า, 2520.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. **ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2529.

ฤทัย ใจจงรัก. **เรือนไทยเดิม**. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2518.

ล้อม เฟื่องแก้ว. **ภูมิล้อมเพชร**. กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2559.

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. **ยี่สาร : ย่านตลาดกลางป่าชายเลน**. เข้าถึงเมื่อ 25 มีนาคม 2566, เข้าถึงได้จาก <https://walailaksongsiri.com/2018/08/21/yisan-village/>.

วิระ ชินโย. "ศิลปกรรมตามลำคลองแควอ้อม จังหวัดราชบุรี และ สมุทรสงคราม: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-25." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2565.

วีระ อินพันทั้ง และคนอื่นๆ. **สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นไทย**. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2563.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **สร้างบ้านแปงเมือง**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2560.

ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. **"ลุ่มน้ำเจ้าพระยา" รากเหง้าแห่งสยามประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2566.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **งานช่างสมัยพระนั่งเกล้าฯ**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2551.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. **สังคมและวัฒนธรรมชุมชนยี่สาร**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร,

2545.

สมคิด จิระทัศน์กุล. **อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 2 องค์ประกอบส่วนฐาน**. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.

คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.

_____. **อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 3 องค์ประกอบส่วนเรือน**. กรุงเทพฯ: คณะ

สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.

_____. **อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 4 องค์ประกอบส่วนหลังคา**. กรุงเทพฯ: คณะ

สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการณ์คณะสงฆ์ พ.ศ. 2455-2460.

พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.

สมภพ โรจนพันธ์ และคนอื่นๆ. **เรือนไทยภาคกลาง**. กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์, 2524.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรี. **แหล่งโบราณสถานและโบราณคดี อำเภอบ้านแหลม จังหวัด**

เพชรบุรี.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสมุทรสงคราม. **วัดช้างเผือก**. เข้าถึงเมื่อ 25 มีนาคม 2566, เข้าถึงได้จาก

<http://www.m-culture.in.th/album/36311>.

สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี. **รายงานสำรวจวัดในกลาง**. ม.ป.ท., 2540.

_____. **รายงานสำรวจวัดพิบูลแก้ว**. ม.ป.ท., 2540.

ลีปะ ด้วงผึ้ง. "การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร." วิทยานิพนธ์หลักสูตร

ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิต

วิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

สิริวรรณ สิริวนิชย์. **รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาสำรวจสถานภาพทางความรู้ทางประวัติศาสตร์**

ท้องถิ่น ชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร. กรุงเทพฯ: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คณะ

โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2561.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **ชื่อบ้านนามเมือง ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม**. กรุงเทพฯ: สำนักงาน

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, 2549.

_____. **แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2539.

สุรจิต ชีรเวทย์. **คนแม่กลอง**. พิมพ์ครั้งที่ 6 กรุงเทพฯ: ส.เอเชียเพรส, 2551.

หุตางกูร, ตรังใจ. "การตีความใหม่เรื่องขอบเขตแนวชายฝั่งทะเลโบราณสมัยทวารวดีบนที่ราบภาคกลาง

ตอนล่าง." **ตำรงวิชาการ** 18, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2562): 11-44.

อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช. "อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมแบบนอกอย่างสมัยรัชกาลที่ 3." วิทยานิพนธ์

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย

ศิลปากร, 2547.

อนุวิทย์ เจริญสุภกุล. "แผนภาพตัวแบบการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในประเทศไทย." หน้าจั่ว 5
(มกราคม-ธันวาคม 2529): 79-93.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล

พนิช ตั้งวิชิตฤกษ์

วุฒิการศึกษา

ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

